

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ  
С.АМАНЖОЛОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН МЕМЛЕКЕТТІК  
УНИВЕРСИТЕТІ

А.К.Игибаева, А.Т.Дюсенбаева

**ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ПЕДАГОГИКАСЫ**  
Оқу құралы

Өскемен, 2013

С.Аманжолов атындағы ШҚМУ-дың Әдістемелік кеңесімен 2013 ж.  
20.06 №5 хаттамасы негізінде баспаға ұсынылды.

ӘОЖ 378.1 (075.8)

КБЖ 74.58я73

И 24

**Пікір жазғандар:**

Набиев Е.А. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор  
Нағымжанова Қ.М. - педагогика ғылымдарының докторы,  
қауымдастырылған профессор  
Ксембаева С.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты,  
қауымдастырылған профессор

Игібаева А.К., Дюсенбаева А.Т. Жоғары мектеп педагогикасы: оқу  
құралы. - Өскемен: ШҚМУ баспасы, 2013. – 147 б.

Оқу құралы ғылыми-педагогикалық бағыт бойынша білім алып жатқан магистранттарға арналған «Педагогика» типтік оқу бағдарламасы негізінде жасалған. Оқу құралында жоғары мектепте тұтас педагогикалық үрдісті басқарудың теориялық және технологиялық аспектілері қарастырылған және магистранттарға білім алу барысында болашақ кәсіби әрекеттің жеке элементтерін модельдеуге мүмкіндік береді. Оқу құралы магистранттар мен жоғары оқу орындарының оқытушыларына арналған.

## Мазмұны

Кіріспе .....	4
1. Жоғары мектеп педагогикасының пәні мен міндеттері	
1.1 Педагогикалық ойлар дамуының қысқаша сипаттамасы.....	5
1.2 Педагогиканың нысаны мен пәні, міндеттері.....	9
1.3 Педагогиканың басқа ғылымдармен байланысы және оның құрылымы.....	14
2. Қазақстан Республикасының жоғары кәсіби білім беру жүйесі	
2.1 Жоғары мектеп педагогикасының дамуы. Қазақстанда жоғары мектеп педагогикасы мен жоғары оқу орындарының дамуы.....	17
2.2 Болон процесі және қазіргі әлемдегі білім беру жүйелерінің интеграциясы.....	34
2.3 Қазақстанның Болон процесіне қосылуы.....	37
3. Жоғары мектептегі тұтас педагогикалық үрдіс және оның теориялық-әдіснамалық негіздері	
3.1 Педагогикалық үрдістің мәні мен құрылымы.....	41
3.2 Қазіргі білім беру парадигмалары .....	45
3.3 Білім берудегі құзыреттілік көзқарас.....	51
4. Жоғары мектеп дидактикасы.	
4.1 Жоғары мектептегі оқыту үрдісінің мәні.....	62
4.2 Жоғары мектептегі оқыту заңдылықтары мен принциптері.....	65
5. Жоғары оқу орындарында педагогикалық үрдісті ұйымдастыру түрлері және олардың дидактикада дамуы.	
5.1 Жоғары мектепте оқытуды ұйымдастыру формалары туралы түсінік. Лекция оқытуды ұйымдастырудың формасы ретінде.....	72
5.2 Практикалық және семинар сабақтарының мақсат-міндеттері.....	80
5.3 Студенттердің өз бетімен жұмысы және оны ұйымдастыру.....	82
6. Жоғары мектептегі оқыту әдістері	
6.1 Оқыту әдістері туралы түсінік. Оқыту әдістерінің жіктелуі.....	86
6.2 Интербелсенді оқытудың мәні мен оқыту әдістері.....	89
6.3 Белсенді оқыту әдістеріне сипаттама.....	93
7. Жоғары мектепте оқыту процесін ұйымдастырудың жаңа технологиялары	
7.1 Педагогикалық технология туралы түсінік.....	101
7.2 Кредиттік оқыту технологиясы.....	106
7.3 Қашықтықтан оқыту технологиясы .....	111
8. Жоғары мектеп оқытушысының педагогикалық шеберлігі	
8.1 Жоғары мектеп оқытушысы қызметінің мәні мен құрылымы.....	118
8.2 Педагогикалық шеберлік мәні мен құрылымы.....	127
8.3 Жоғары мектеп оқытушысының кәсіби құзыреттілігі.....	132
Глоссарий.....	137
Қолданылған әдебиеттер тізімі.....	144

## Кіріспе

Қазіргі қарқынды ғылыми-инновациялық және әлеуметтік-экономикалық даму жағдайындағы қоғамымызға тек бейімделіп қана қоймай, бұл үрдістерді дамытуға өз үлесін қоса алатын құзыретті, бәсекеге қабілетті мамандарды даярлау жоғары мектептің маңызды міндетіне айналып отыр. Мемлекеттік тапсырысқа сай мамандарды даярлау үшін кез-келген жоғары оқу орнының ең бірінші мықты оқытушылық корпусы болуы қажет. Сәйкесінше, жоғары мектеп оқытушысына қойылатын кәсіби талаптар жоғарылауда.

Бұл тұрғыда бүгінгі ғылыми-инновациялық үрдістерде еркін бағдарлана алатын, жоғары мектептегі тұтас педагогикалық үрдісті, болашақ мамандардың және өзінің кәсіби-тұлғалық дамуын басқара алатын, ғылыми жұмыс, кәсіби даярлау және тәрбие жұмысын үйлестіре алатын магистранттарды даярлау өзекті мәселеге айналып отыр.

«Жоғары мектеп педагогикасы» атты оқу құралының мақсаты – магистранттардың кәсіби-педагогикалық құзыреттерді қалыптастыру. Бұл мақсатқа жету үшін оқу құралында жоғары мектеп педагогикасының пәні, мақсат-міндеттері, негізгі категориялары ұсынылған.

Магистранттар еліміздегі жоғары білім берудің саясаты мен әдіснамасын түсіну үшін, еліміздегі жоғары мектеп пен жоғары білім берудің қалыптасу тарихы, отандық және әлемдік жоғары білім беру жүйелеріндегі реформалар, әсіресе, әлемдік жоғары білім берудің интеграциясына негіз болған Болон процесіне айрықша көңіл бөлінген.

Оқу құралында магистранттардың кәсіби-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыруда негіз болатын жоғары мектеп оқытушысының педагогикалық іс-әрекетінің мәні мен мақсаттары, құрылымы мен қызметтері, педагогикалық шеберлігі мен кәсіби құзыреттілігі ерекше орын алды.

Магистранттардың кәсіби-педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыруда, жоғары мектептегі тұтас педагогикалық үрдістің әдіснамалық негіздері, нақты айтқанда қазіргі білім беру парадигмалары туралы білімдерін меңгерудің маңызы зор. Бүгінгі білім беру жүйесінің әдіснамалық негізі болып табылатын құзыреттілік көзқарас мәні мен оны жүзеге асыру ерекшеліктері қарастырылған.

«Жоғары мектеп педагогикасы» атты оқу құралы магистранттарға, жоғары мектеп оқытушыларына арналған.

## **Тақырып 1. Жоғары мектеп педагогикасының пәні мен міндеттері**

### **1.1 Педагогикалық ойлар дамуының қысқаша сипаттамасы**

Кез-келген қоғам дамуының алғышарты - тәрбие мен білім берудің тұтас жүйесінің қалыптасуы болып табылады. Әлемдік өркениеттің дамуына білім жүйесінің тигізер әсері мол. Себебі білім жүйесі жас ұрпақты рухани мәдениетпен жақындастырады, қажетті әлеуметтік тәжірибемен қаруландырады. Адамзат қоғамы жас ұрпақты өмірге дайындау қажеттілігін қанағаттандыру мақсатында алғашқы білім ордаларын құрып, соның негізінде алғаш рет тәлім беруші, білім беруші, үйретуші қызметін атқаратын мұғалімдік мамандықтың негізін қалады. Тәрбие мен білім беруді жүйелі және ғылыми негізде ұйымдастыру қажеттілігі бастапқыда тәрбие ілімдерінің, содан кейін оқыту ілімдерінің дамуына, соның негізінде педагогика ғылымының қалыптасуына әкелді.

Педагогика ғылымының мәні мен заңдылықтарын терең түсіну үшін «педагогика» ұғымының этимологиясын қарастыруды қажет етеді.

Педагогика сөзі гректің «*paídos*» - *бала*, «*ago*» - *жетелеу* деген сөзінен шыққан, сөзбе-сөз аударғанда баланы жетелеу мағынасын білдіреді. Бастапқыда педагог деп ежелгі Грекиядағы ауқатты адамдардың балаларын жетелеп жүрген құлды айтқан. Біртіндеп педагог сөзі кең мағынаға ие болып, бүгінгі таңда «баланы өмірге жетелеуші», яғни тәрбиелеуші, оқытушы деген мағынаны білдіреді. Педагог қызметінде осы мамандықтың қалыптасу кезінен бері тәрбиелік қызмет ерекше маңызға ие. Мұғалімнің атқаратын қызметтерінің ішінде тәрбиелік міндеттер маңызды және ауқымды орын алады. Сондықтан педагогика ұғымының мәнін ашуда, оның тәрбиелік аспектісі бірінші орында тұрады.

Педагогика - адамдарды тәрбиелеу туралы ғылым. Педагогика ол тәрбие, оқыту мен білім беру туралы ғылым. Ғылым ретінде педагогика тәрбие, оқыту мен білім берудің заңдылықтары мен қағидаларын, түрлері мен әдістерін зерттейді.

Педагогика ғылымы дамуының алғышарттары Ежелгі Мысыр және Ежелгі Грекия мен Рим мектептерінде қалыптасқан. Ежелгі дәуір мектептерінде қалыптасқан оқыту мен тәрбиенің тәжірибесі педагогикалық теория мен тәжірибесінің негізін қалады. Авторитарлық қарым-қатынас жүйесіндегі үлгі-өнеге мен ауызша оқыту әдістеріне сүйенген сол дәуірдегі оқыту тәжірибесі мұғалімнің оқыту өнеріне негізделген еді. Ежелгі дәуірдегі тәрбие мен оқыту мұғалім беделі мен өнеріне тәуелді болды.

Педагогикалық теория негізін қалаған Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Марк Квинтилиан, Цицерон және т.б. ойшылдардың философиялық трактаттарында жеке тұлғаны қалыптастырудың негізгі идеялары, тәрбие мен оқытудың мақсаты мен мазмұны, олардың тұлға дамуына әсері зерттелді. Сөйтіп, педагогиканың теориясы бастапқыда философия құрылымында дами бастады.

Орта ғасырда Батыс Еуропадағы католиктік шіркеудің қоғамның рухани өмірін бақылауда ұстап, жастар тәрбиесінің мақсаты мен мазмұнын діни тәрбиеге бағыттады. Орта ғасырлық дәуірдің прогрессивті идеяларына

Католик шіркеудің Иезуит ордені мектептерінде жас мұғалімдердің оқытушылық тәжірибесін дамытуға бағытталған тәлімгерлік ету тәжірибесін жатқызуға болады.

Орта ғасырлық догматизм салдарынан дамуы тежелген гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының қайта жанданып дамуына, педагогиканың ғылым ретінде қалыптасуына маңызды әсерін тигізген Қайта өрлеу дәуірінің Э.Роттердамский, Т.Мор, Ф.Рабле, В.Фельтре, М.Монтень және т.б. ойшылдар негізін салған гуманизм идеясы негіз болды. Философиядағы гуманизм идеялары қоғамда теократияның орнына гуманизм, яғни адам өмірі мен мүдделерінің құндылығын жариялады. Қоғамда адам құндылығының өсуі оның тұлғасының рухани кемелдендіру, жан-жақты дамытуға бағытталған тәрбие мен оқыту үрдістерін ғылыми негізде ұйымдастыру қажеттілігін негіздеді. Бұл жағдайлар педагогиканың ғылыми негіздерінің қалыптасуына, оның философиядан бөлініп шығуына әкелді.

Педагогика жеке ғылым саласы ретінде философиялық ғылымдар жүйесінен XVII ғ. бөлініп шыға бастады. Ағылшын философы, жаратылыстанушы, педагог Френсис Бэкон (1561-1626) 1623 жылы «Ғылымның қадір қасиеті және жетілуі» атты трактатында ғылымдардың жіктелуін ұсына отырып, ғылымдар құрылымында педагогиканы жеке бір ғылым саласы ретінде көрсетті.

Педагогиканың прогрессивті идеяларының түпнұсқасы болып табылатын «Ұлы дидактика» еңбегінде чех ғалым-педагогы Ян Амос Коменский (1592-1670) дидактиканың әдіснамасын ұсынды, сөйтіп педагогиканың ғылыми негізін қалады. XXI ғасырдың өзінде өзектілігін жоғалтпаған және тәжірибелік маңыздылығын жоймаған білім берудегі табиғатпен және мәдениетпен үйлесімділік қағидалары, философияның сенсуализм теориясына негізделген түсіндірмелі-иллюстративті оқыту ілімі, сынып-сабақтық оқыту жүйесі, оқытудың көрнекілігі, саналылығы мен белсенділігі, түсініктілігі және басқа да дидактикалық қағидалары ғылыми педагогиканың негізін құрады.

Оқыту мен тәрбиені ұйымдастырудың ғылыми негіздерін құрастыруға орасан зор үлесін қосқан классикалық педагогика өкілдері: И.Гербарт, А.Дистервег (Германия), Дж.Локк (Англия), Ж.Ж.Руссо (Франция), И.Песталоцци (Швейцария).

Дж.Локк «Тәрбие жөніндегі ойлар» деген еңбегінде тәрбиенің психологиялық негіздеріне және адамгершілік қалыптасу мәселелеріне үлкен мән береді. Жан-Жак Руссо баланы табиғаттан дарынды, тәрбие баладағы қасиеттерді еркін дамытуға кедергі болмауы тиіс деп жазады. И.Г.Песталоцци педагогикада алғашқылардың бірі болып, тәрбиелеу мекемелерінде теориялық қызмет пен тәрбие іс-әрекеті бірлігінің маңыздылығын «Лингард пен Гертруда» атты еңбегінде жазды. Ол адамгершілік тәрбиесіне ерекше мән берді. Педагогика ғылымына «білім беру» терминін алғаш рет енгізді. Ал И.Гербарт оқыту мен тәрбиелеудің психологиялық негіздерін алғаш рет жобалап берді және ғылыми айналымға

«тәрбиелей оқыту» ұғымын енгізді. А.Дистерверг педагогикалық теорияның прогрессивті-демократиялық бағытын дамытты. Неміс педагогтарының оқыту тәжірибесін дамытуға үлкен үлесін қоса отырып, Я.А. Коменский сияқты ана тілінде білім беру мәселесін алға тартты.

Ресейдегі педагогиканың дамуы Константин Дмитриевич Ушинский атымен байланыстырылады. Орыс педагогикасының негізін салушы К.Д.Ушинский Я.А.Коменскийдің прогрессивті педагогикалық идеяларын жалғастырып, орыс мектептерінің тәжірибесіне енгізді. Оның дидактиканың әдіснамасына қосқан үлесі зор. Л.Н.Толстой орыс педагогикасында еркін тәрбие идеясымен танымал болды. Ресейде жоғары білімнің дамуына және ана тілінде білім беру ісінің дамуына елеулі үлесін қосқан М.В.Ломоносов болды.

Түркі тектес халықтардың барлығына ортақ алғашқы педагогикалық ой-пікірлердің дамуы VI-IX ғасырлардан бастау алады, бұл қоғамдық сананың алғаш дүниеге келу кезеңі (Орхон-Енисей жазу ерекшеліктері, Қорқыт ата тағылымдары және т.б.) болып табылады. Қазақстанда педагогикалық ой-пікірдің дамуы Әл-Фараби, Әл-Бируни және басқа Орта Азиялық ойшылдардың тәлімдік ойларымен байланыстырылады.

Отандық ғалым Қ.А.Сарбасова өзінің «Қазіргі педагогика ғылымының қайнар көздері» атты педагогикалық еңбегінде Әл-Фарабиді педагогиканың негізін салушы ретінде ұсынады және оған дәйек ретінде ғұлама-ойшылдың идеяларын алға тартады. Мәселен, Әл-Фарабидің педагогиканың негізгі ұғымдары болып табылатын оқыту мен тәрбиеге берген түсініктемелерін келтіреді: «Оқыту адамдар мен халықтарда теориялық қайырымдылық дарыту болады, ал тәрбие кезінде адамдар мен халыққа белгілі қимыл-әрекет дағдысын егеді...». Сөйтіп, ғалым Әл-Фарабидің педагогикалық ұғымдарға берген анықтамасы қазіргі педагогикада «оқыту» мен «тәрбие» ұғымдарына берген анықтамалармен сабақтасып, өзара байланысып жатқандығын дәлелдеді.

Орта ғасырдағы прогрессивті идея болған және бүгінге дейін көкейкестілігін жоймаған Әл-Фарабидің білім беруді ізгілендіру туралы педагогикалық ойлары педагогиканың ғылыми негіздерінің дамуына зор ықпалы болды. Қ.Жарықбаев, Ж.Абдильдин, Ғ.Есім, Ә.Нысанбаев және т.б. отандық ғалымдар ұлы ғұлама мұрасында педагогика ғылымының әдіснамалық негізі болып табылатын таным теориясы және білім беру философиясы жүйелі және жан-жақты сипатталып қарастырылғандығын көрсетті.

Отандық педагогикалық ойлардың даму тарихында Ш.Уәлиханов, А.Құнанбаев және олардың ағартушылық идеялары ерекше орын алады. Олар тұлға дамуында рухани-адамгершілік құндылықтарды тәрбиелеудің, еңбек тәрбиесінің маңыздылығын өз ағартушылық-мәдени мұраларында қалтырды.

Қазақ халқының мәдениеті мен ағарту тарихынан көрнекті орын алатын қайраткер, халқымыздың мақтанышы, демократ-ағартушы тұңғыш

педагог, ақын - жазушы Ыбырай Алтынсарин (1841-01889) – орыс - қазақ оқу - ағарту саласының негізін салушылардың бірі.

Ы. Алтынсарин оқыту әдістерін баланың оқуға деген ынтасы мен қызығушылығын арттыруды көздей отырып құрды. Мектеп оқуында, ана тілін үйретуде ұлы педагог К.Д. Ушинскийдің терең ойларын басшылыққа алды.

“Қазақ хрестоматиясын” жазуда Ыбырай Алтынсаринға К.Д. Ушинскийдің педагогикасы мен оның “Балалар әлемінің”, Л.Н.Толстойдың, И.И. Паульсонның, Н.А.Корфтың және басқаларының оқулықтарының күшті әсері болды.

К.Д.Ушинскийдің “Балалар әлемінде” оқу мазмұны бала ерекшеліктеріне сәйкес ғылыми материалдар арқылы берілді.

Ыбырай Алтынсарин қазақ халқының өзіне тән ұлттық-тәрбие үрдістерін ағарту ісімен ұштастыра отырып, бүгінгі педагогика саласындағы бірнеше бағыттардың негізін салды. Халықтың ұлттық тәлім-тәрбиесі негізінде ол Қазақстандағы ұлттық мектептердегі оқыту ісінің әдістемесінің іргетасын қалады. Ол Қазақстандағы мектептердегі оқыту, білім беру ісін бір жүйеге келтіруді талап етіп, белгілі бір жолға қойды. Оның жаңашыл әдістерінің бірі - оқытудағы оқу үрдісін ана тіліне негіздей отырып, орыс тілін меңгеру болса, оқу үрдісіндегі жаңашыл идеясының бірі – оқулықтар мен оқу құралдарын орыс графикасына сүйене отырып, жаңа алфавит негізінде жасау болды. Ыбырайдың бұл ісі–ағарту саласындағы ұлттық тәлім-тәрбие мен білім мазмұнын сақтай отырып, күнделікті оқыту ісіне енгізу еді. Ал бүгінгі таңда Ы.Алтынсаринның бұл еңбегін мектеп тарихындағы білім беру ісіндегі беташары, ағарту саласына жаңаша сипат берген игілікті жұмыстарының төл оқу құралдарын дайындаудағы теориялық ізденістерінің бастамасы деуге болады.

Ыбырайдың оқу-ағарту ісіндегі тағы бір жаңалығы қазақ жастарына кәсіби мамандық беру мәселесін қолға алуы болды. Ол Торғайда, Қарабұтақта қолөнер училищесін, Қостанайда ауылшаруашылығы училищесін ашып, қазақ жастарына қажетті мамандар даярлау ісіне зер салды.

Қазақ халқының ұлы ақыны Мағжан Жұмабайұлының педагогика саласында да атқарған қызметі ұшан-теңіз. “Ересектерге” атты сауат ашуға арналған оқулық кітабы мен 1922 жылы “Педагогика” оқулығын жазған ағартушылардың бірі. 1923 жылы Орынборда басылып шыққан “Педагогика” еңбегі отандық педагогика ғылымына елеулі үлесін қосты.

А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, С.Торайғыров және басқа ағартушы педагогтар ұлттық білім беру ісіне прогрессивті идеяларын енгізді. 20 ғасырдың 20-30 жылдары қазақ педагогикасы тарихына, Қазақстанның педагогикалық ой-пікірлерінің дамуына өз үлестерін қосқан басқа да білім, мәдениет өкілдері болды. Олар - А.Б. Балғымбаев, Б. Өтетілеуов, С. Сералин, Х. Досмұхамедов, С. Меңдешов, Н. Құлжанова, Е. Омаров, Г. Қарашев, Р.Лемберг және тағы басқалар.



Н. Құлжанованың белсенді араласуымен сонау 20-жылдардың өзінде-ақ мектепке дейінгі қазақ педагогика ғылымының іргетасы қаланды. 1924 жылы Орынборда “Мектепке дейінгі балаларды тәрбиелеу” атты педагогикалық жинақ, нұсқау кітабы жарық көрді. Ол мектепке дейінгі тәрбиенің мазмұн, мақсатын баяндай келіп, баланың қимыл-қозғалысын, сезім мүшелерін, сөйлеу, ойлау, ерік-жігерін жетілдіру жолдарына да көңіл бөледі. Ол сондай-ақ ересектер мен сәби, бөбектер арасындағы қарым-қатынас мәселесіне ерекше көңіл бөледі: “балаға сусындай керегінің бірі-сөйлеу. Білімнің түбірі, негізі - баланың сөйлеуі, білуге құмарлығы. Сұрағына жауап бермей “мазамды алма” деп, үнемі баланың бетін қайтару арқылы оның сол білуге құмарлығының негізін жоғалтып жіберуге болады”, - дей келе, автор бала ойынының тани-білу құмарлығымен ұштасып жататындығын ескертеді.

Р.Лемберг 1940 жылдары «Сабақтың құрылымы проблемасы», «Білімді бекіту және сабақтағы біліктілік» және т.б. дидактикалық мәселелерді зерттеді. Ғалымның «Оқыту әдістемесі» және «Дидактикалық очерктер» атты еңбектері отандық педагогика ғылымының дамуына зор үлесін қосты. Оның ғылыми мектебінің шәкірттері – Г.А.Уманов пен Н.Д.Хмель.

## **1.2 Педагогиканың нысаны мен пәні, міндеттері**

Кез келген ғылымның зерттеу саласын анықтайтын нысаны мен пәні болады. Педагогика ғылымының нысаны адам тұлғасының қалыптасуы мен дамуы жүретін педагогикалық шынайылық болып табылады.

Педагогика ғылымының пәні өте күрделі құрылым, өйткені ол мақсаты мен мазмұны қоғам талаптарымен айқындалатын, адам тұлғасының қажеттіліктерін қанағаттандырып, оның әлеуетін дамытуға арналған тәрбие, педагогикалық үрдістің заңдылықтары мен қағидалары, нақты тәжірибесі болып табылады. Педагогика тұтас педагогикалық үрдістің құрылымын, мазмұнын және даму диалектикасын зерттей отырып, оның заңдылықтарын, негізгі қағидаларын, оқу-тәрбие жұмысының ұйымдастырушылық түрлері мен әдістерін анықтайды.

Педагогиканың пәні оның негізгі категорияларын өзіне қамтиды. Педагогика ғылымының негізгі категориялары төмендегілер: білім беру, тәрбие, оқыту. Ал Н.Д.Хмель педагогиканың негізгі категорияларына педагогикалық үрдісті де қосады.

Педагогиканың категорияларының ішінде маңызды орын алатын және өте күрделі үрдіс болып табылатын тәрбие үрдісі. Тәрбие үрдісінің күрделілігі оның тарихи сипатқа ие болуымен және әлеуметтік негізделуімен айқындалады. Әрбір тарихи кезеңде оның мақсаты мен мазмұны, әдіс-тәсілдері өзгеріп отырады, осы арқылы тәрбие үрдісінің динамикалық сипаты ашылады. Тәрбие үрдісінің күрделілігі мен көпқырлылығына байланысты педагогика ғылымында оны кең және тар мағынасында қарастырады.

Тәрбие кең әлеуметтік мағынасында – адамзаттың тарихи қалыптастырған әлеуметтік тәжірибесін мақсатты түрде ұрпақтан ұрпаққа алмастыру үрдісі ретінде қарастырылады. Бұл жерде тәрбие үрдісі мәдениет

пен білімді ұрпақтан ұрпаққа трансформациялау құралы ретінде анықталған. Әрбір ұрпақтың міндеті аға ұрпақ тәжірибесін меңгере отырып оны байыту, жетілдіру және келесі ұрпаққа алмастыру болып табылады.

Қоғамның әлеуметтік тәжірибесін меңгеру адамға сол қоғамға әлеуметтену, оның толыққанды мүшесі болуға мүмкіндік береді. Бірақ тәрбие үрдісі барысында адамның тек әлеуметтенуі ғана емес (қоғам талаптарына сай қалыптасуы), сонымен бірге персонализациясы да жүреді. Персонализация барысында адам өзін қоғам мүшесі ретінде әлеуметтік сапалармен қатар жеке даралығын дамытады, өзінің қайталанбастығын, ерекшелігін танытады.

Тәрбие тар мағынасында – тәрбиеленушілер бойында көзқарастар мен сенімдер, құндылықтар мен әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыру мақсатындағы тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің өзара әрекеттесу үрдісі. Тәрбие үрдісінің бұл анықтамасы осы үрдістің екі жақтылығы мен мақсаттылығын, нәтижеге бағыттылығын сипаттайды. Тәрбиенің мақсаты әрдайым қоғам және бала тұлғасының қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған. Тәрбие мақсаттарының табысты жүзеге асуы осы үрдістің субъектілері болып табылатын мұғалім-тәрбиешінің және оқушылар-тәрбиеленушілердің ынтымақтастыққа негізделген бірлескен, екі жақты әрекетіне тікелей тәуелді. Тәрбиенің табыстылығы тек тәрбиеге ғана емес, бірінші кезекте, тәрбиеленушінің саналы түрді өзін-өзі тәрбиелеуіне тәуелді.

Оқыту – оқушылар бойында білім, іскерлік, дағдыны, ойлау тәсілдерін қалыптастыруға бағытталған мұғалім мен оқушылардың мақсатты түрде өзара әрекеттесуі. Оқыту ол таным үрдісі. Оның барысында психикалық үрдістер дамиды (қабылдау, түйсік, ес, ойлау және т.б.) және олардың көмегімен оқушылар білім, білік, дағды, шығармашылық әрекет тәжірибесін, эмоционалдық қарым-қатынас тәжірибесін меңгереді, ерік-жігерін дамытады. Оқыту тәрбие үрдісімен тығыз байланысқан үрдіс болғандықтан ол да мақсатты, нәтижеге бағытталған екі жақты үрдіс болып табылады. Оның мақсаттарына келетін болсақ, педагогикалық ойлар дамуының тарихында түрлі идеялар айтылған.

Неміс педагогы А.Дистервег оқыту мақсатын келесідей көрсетеді: «Оқытудың мәні сонда ол негізі ақиқаттарды меңгеру бойынша дербестікті тәрбиелеу қажет». Қасиетті Августин "Ұстаз туралы" трактатында «Ұстаз ісі өз басынан оқушы басына білімді жеткізуге емес, оның ақыл-ойын оятуға бағытталу тиіс».

Оқыту - тәрбие және дамыту үрдістерімен өзара тығыз байланысқан тұтас үрдіс болып табылады. Сондықтан, жоғарыдағы анықтамаларда көрсетілгендей ол оқушылардың тек таным қабілеттерін дамытып, ғылыми білім мен біліктер жүйесін меңгертіп қана қоймай, оның әлеуметтік болмысы мен даралығын дамытуы қажет. Оқушы оқыту үрдісі барысында мұғаліммен және сыныптастарымен бірлескен таным әрекеті арқылы әлеуметтік қарым-қатынасқа бейімделіп, өз даралығын жетілдіруге мүмкіндік алуы тиіс.

Білім беру ұғымы педагогика ғылымында бірнеше аспекті тұрғысынан қарастырылады. Білім беру - үрдіс, нәтиже, жүйе және құндылық болып табылады.

Білім беру – білім, іскерлік, дағдыны, құндылықтар мен әрекет тәжірибесін игеру үрдісі мен оның нәтижесі.

Білім беру - бұл әлеуметтік құбылыс ретінде дербес жүйе, оның негізгі функциясы қоғам мүшелерін оқыту және тәрбиелеу, белгілі бір білімді, идеяларды, адамгершілік құндылықтарды, іскерлік, дағдылар, мінез-құлық нормаларын меңгеруге бағытталады, олардың мазмұны қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайларға байланысты және қоғамның материалдық техникалық даму деңгейін анықтайды (И.В.Сластенин).

«Білім беру туралы» Қазақстан Республикасы Заңында «Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі - өзара іс-қимыл жасайтын білім беру деңгейінің сабақтастығын қамтамасыз ететін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының және білім беретін оқу бағдарламаларының; меншік нысандарына, үлгілері мен түрлеріне қарамастан, білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарының; білім беруді басқару органдары және тиісті инфрақұрылымдар, оның ішінде білім сапасы мониторингін жүзеге асыратын ғылыми және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету ұйымдарының жиынтығын білдіреді.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің міндеттеріне төмендегілер жатады:

1) ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау.

2) жеке адамның шығармашылық, рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, даралықты дамыту үшін жағдай жасау арқылы ой-өрісін байыту;

3) азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны - Қазақстан Республикасына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға жат кез-келген көріністерге төзбеуге тәрбиелеу;

4) белсенді азаматтық ұстанымы бар жеке адамды тәрбиелеу, республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру;

5) отандық және әлемдік мәдениеттің жетістіктеріне баулу; қазақ халқы мен республиканың басқа да халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу; мемлекеттік тілді, орыс, шетел тілдерін меңгерту;

6) педагог қызметкерлердің әлеуметтік мәртебесін арттыруды қамтамасыз ету;

7) білім беру ұйымдарының еріктілігін, дербестігін кеңейту, білім беру ісін басқаруды демократияландыру;

8) қоғам мен экономиканың қажеттеріне жауап беретін білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесінің жұмыс істеуі;

9) оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу және тиімді пайдалану;

10) жалпы оқытудың, жұмыс орны бойынша оқытудың және еңбек нарығының қажеттері арасындағы өзара байланысты қамтамасыз ететін және әркімге өзінің білімге негізделген жеке әлеуетін қоғамда барынша пайдалануға көмектесетін оқыту жүйесін өмір бойы дамыту;

11) білімнің, ғылымның және өндірістің интеграциясы;

12) білім алушылардың кәсіптік бағдарлануын қамтамасыз ету;

13) жұмыс берушілермен және басқа да әлеуметтік әріптестермен белсенді өзара іс-қимыл арқылы техникалық және кәсіптік білім берудің озық қарқынмен дамытылуын қамтамасыз ету болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесі білім беретін оқу бағдарламаларының үздіксіздігі және сабақтастығы принципі негізінде мынадай білім беру деңгейлерін: мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды, бастауыш білім беруді, негізгі орта білім беруді, орта білім беруді (жалпы орта білім беруді, техникалық және кәсіптік білім беруді), орта білімнен кейінгі білім беруді, жоғары білім беруді, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді қамтиды.

Құндылық аспектісінде білім беру мәдениеттің бір бөлшегі ретінде адамның рухани байлығы болып табылады.

Педагогика ғылымы кез-келген ғылым атқаратын қызметтерді атқарады: өзі зерттейтін шынайылық саласының құбылыстарын сипаттау, түсіндіру және болжау. Бірақ, әлеуметтік-гуманитарлық салаға жататын педагогикалық ғылымның өзіндік ерекшелігі бар. Педагогикалық теорияның болжау қызметі, мысалы, физикадағы теориядан айырмашылығы сонда, ол зерттеу пәнін тек болжап қоймайды, сонымен бірге оны түрлендіруге бағытталады. Педагогикалық ғылым зерттеу пәнін объективті сипаттаумен шектеле алмайды, ол педагогикалық шынайылыққа әсер етуі, оны жетілдіруі тиіс. Сондықтан ол өзіне келесі екі маңызды қызметті қамтиды: теориялық және технологиялық.

Педагогиканың теориялық қызметі үш деңгейде жүзеге асады:

Сипаттаушы және түсіндірмелі деңгейі - алдыңғы қатарлы озық педагогикалық тәжірибені зерттейді.

Диагностикалық деңгей - педагогикалық құбылыстардың жағдайы, тиімділігі немесе педагогтар мен оқушылар іс-әрекетінің тиімділігі, оларды қамтамасыз ететін жағдайлар мен себептерді анықтайды.

Прогностикалық деңгей – педагогикалық шындықты эксперименттік зерттеу арқылы анықтап, олардың негізінде шынайылықты өзгерту моделін жасайды. Прогностикалық деңгей педагогикалық құбылыстардың мәнін

ашуға негізделеді. Бұл деңгейде оқыту мен тәрбиенің теориясы, педагогикалық жүйелердің моделі жасалады.

Педагогиканың технологиялық қызметі де үш деңгейден тұрады:

Жобалау деңгейінде - теориялық тұжырымдамалар және педагогикалық шындықты, оның мазмұны мен сипатын анықтайтын нормативті немесе регулятивті жоспарды жүзеге асыратын әдістемелік материалдар (оқу жоспары, білім беру бағдарламалары, оқулықтар, оқу құралы, педагогикалық нұсқаулар) дайындалады.

Қайта құрушы деңгей - педагогика ғылымы қол жеткен жетістіктерді білім беру тәжірибесін жетілдіру және реконструкциялау мақсатында қолдануға бағытталады.

Рефлексивті және түзетуші деңгей - оқыту және тәрбие тәжірибесіне ғылыми зерттеу нәтижелерінің әсерін бағалайды және оның ғылыми теория және тәжірибелік іс-әрекеттің өзара байланысындағы түзетулерді қарастырады.

Педагогика қолданбалы ғылым ретінде өзінің күш жігерін қоғамда пайда болатын тәрбие, білім беру, оқытудың проблемаларын шешуге бағыттайды. Педагогика ғылымының даму көздері: ғасырлар бойы жинақталған тәрбие туралы ойлар, салт-дәстүр, әдет-ғұрыптар, халықтың тәрбие туралы жинақтаған тәжірибелері, философиялық, психологиялық, қоғамтану ғылымдарының еңбектері, қазіргі әлемдік және отандық тәрбие тәжірибесі, арнайы ұйымдастырылған педагогикалық зерттеулердің мәліметтері, педагог-новаторлардың тәжірибесі.

Сөйтіп, педагогиканың ғылыми және тәжірибелік міндеттерін ажырату қажет. Осы саладағы тәжірибелік жұмыс тәрбие мен оқыту әрекетінде нақты нәтижелерді алуға бағытталса, ғылыми – осы іс-әрекет шынайы түрде қалай іске асатыны және оның тиімділігін қалай арттыруға болатыны туралы білімдерді алуға бағытталады.

Педагогиканың ғылым ретіндегі міндеттерін төмендегідей сипаттауға болады:

*1. Білім беру және білім жүйелерін басқару саласындағы заңдылықтарды ашу.* Педагогикада заңдылықтар деп арнайы жасалған немесе объективті қалыптасқан жағдайлар мен қол жеткен нәтижелер арасындағы байланыстарды атайды. Нәтижелер ретінде тұлғаның білімділігі, тәрбиелілігі және дамығандығы қарастырылады.

*2. Педагогикалық іс-әрекет тәжірибесін зерттеу және жалтылау.* Бұл міндет, бір жағынан, озық педагогикалық тәжірибені теориялық негіздеу және ғылыми негізде түсіндіру, инновациялық авторлық тұжырымдамаларда бұқаралық педагогикалық тәжірибеге енгізуге болатын идеяларды анықтау, екінші жағынан, педагогикалық қателерді зерттеу және білім беру үрдісінде негативті құбылыстардың туындауының себептерін анықтау.

*3. Тәрбие мен оқытудың жаңа әдістерін, құралдарын, түрлерін, жүйелерін жасау, білім беру құрылымдарын басқару.* Бұл міндеттің шешілуі көп жағдайда шектес ғылыми салалардағы (психология, физиология, әлеуметтану және т.б.) жаңалықтарды зерттеуге сүйенеді, сонымен бірге

білім саласындағы қазіргі әлеуметтік тапсырыстың ерекшелігін дұрыс түсінумен анықталады.

4. *Білім беруді болжау.* Білім беру инфрақұрылымының болжамданып тұрған дамуының теориялық модельдері білім беру саясаты мен экономикасын басқару үшін және педагогикалық іс-әрекетті жетілдіру үшін қажет.

5. *Зерттеулер нәтижелерін тәжірибеге енгізу.* Осы міндетті шешудің бір жолы ғылыми-тәжірибелік орталықтар, зертханалар, бірлестіктер болып табылады. Бұл міндеттің тиімді шешілуі көп жағдайда педагог-практиктерді зерттеуді дайындап жүргізуге және жаңа педагогикалық өнімді (технологияны, әдістемені, әдістемелік қамсыздандыруды және т.б.) жасауға тарту арқылы жүзеге асады.

6. *Инновациялық үрдістердің теориялық және әдіснамалық негіздерін жасау, теория мен тәжірибенің рационалды байланысын күшейту, зерттеушілік және тәжірибелік әрекеттің өзара әсерлесуін нығайту.*

### **1.3 Педагогиканың басқа ғылымдармен байланысы және оның құрылымы**

Педагогиканың басқа ғылымдармен байланысының екі түрі бар: әдіснамалық және пәндік.

*Әдіснамалық байланыс.*

- басқа ғылымдарда қалыптасқан негізгі идеяларды, жалпы тұжырымдамаларды педагогикада қолдану (мысалы, философиядан);

- басқа ғылымдарда қолданылатын зерттеу әдістерін пайдалану (мысалы, әлеуметтанудан).

*Пәндік байланыс.*

- басқа ғылымдардың нақты нәтижелерін пайдалану (мысалы, психологиядан, медицинадан, физиологиядан және т.б.);

- кешенді зерттеулерге қатысу.

Педагогика ғылымының нысанына адам және оның қалыптасып дамуы кіргендіктен, бұл ғылым адамды зерттеу нысаны ретінде қарастыратын барлық ғылымдармен байланыс жасайды. Бұл байланыстардың ішінде философия және психологиямен байланыстары ерекше.

Педагогиканың философиямен байланысы ерекше, себебі философия педагогиканың әдіснамалық негізін құрайды, яғни көптеген педагогикалық құбылыстарды түсіндіруге көмектеседі, педагогикалық ізденістер бағыттарын анықтайды. Философия ғылыми таным қағидалары мен әдістерін, әдістемесі мен технологиясын жасай отырып, педагогикалық зерттеулер мен педагогикалық ізденістерді жүргізудің, педагогикалық тәжірибені талдаудың және педагогикалық тұжырымдамаларды жасаудың теориялық негізі болып табылады. Педагогикалық фактілер мен құбылыстар философиялық негіздемесіз ғылыми мәртебеге ие бола алмайды. Екінші жағынан педагогика философиялық идеяларды «сынақтан өткізу алаңы» болып табылады. Педагогика адамның дүниетанымын қалыптастыру жолдары мен құралдарын жасайды.

Педагогиканың психологиямен де байланысы тығыз және өте маңызды екендігін айта кету қажет. Психологияның зерттеу пәні психика мен тұлғаның психологиялық құрылымы (оның маңызды құрамдас бөліктері сана, іс-әрекет) болғандықтан, психология оқыту мен тәрбиенің жүйелері негізделетін оқушының дамуы мен таным үрдістері туралы қажетті мәліметтерді береді. Психология адамның даму заңдылықтарын ашып, оның деңгейін диагностикалауға болса, ары қарай педагогика оны оқыту мен тәрбие барысында дамыту мен қалыптастыру жолдары мен мазмұнын қарастырады.

Педагогика мен психологияның маңызды байланыстарына төмендегілерді жатқызуға болады:

1. Тәрбиеленушілер мен білім алушылардың жас ерекшелік сипаттамалары.

2. Психикалық үрдістер туралы түсініктер.

3. Тұлғаның жеке ерекшеліктерін сипаттау, ең бірінші – дербестік, белсенділік, мотивациясын.

4. Педагогика мазмұн түрінде қабылдайтын сипатында білім беру мақсаттарын ұсыну.

Жалпы педагогика басқа ғылымдармен қалай байланыса алса (мәселен, педагогикалық психология, педагогикалық этика және т.б.), дәл солай дифференциациялана алады – яғни оның құрамынан белгілі бір дәрежеде дербес ғылыми салалары бөлінеді.

Барлық педагогикалық ғылым салалары жинақталғанда педагогикалық ғылым жүйесін құрайды, оларды біріктіруші, жүйе құрушы компонент педагогиканың зерттеу пәні – тәрбие, педагогикалық процесс, білім беру болып табылады. Әрқайсысы білім берудің жеке бір аспектісін тандай отырып, өз зерттеу пәнін ажыратып алады. Педагогика салаларына төмендегілер жатады:

*Жалпы педагогика* негізгі пән ретінде білім беру, тәрбие мен оқытудың негізгі заңдылықтары мен қағидаларын, әдіс-тәсілдері мен түрлерін зерттейді. Ол өзіне оқытудың теориясы болып табылатын - *дидактиканы және тәрбие теориясын*, халыққа білім беру ісін басқарудың теориясы болатын – *мектептануды* қамтиды.

*Жеке әдістемелер* оқытудың жалпы заңдылықтарын жеке пәндерді оқытуға қатысты қолдану ерекшеліктерін зерттейді.

*Педагогика тарихы* адамзат дамуының түрлі тарихи кезеңдерінде педагогикалық ойлар мен тәжірибенің даму ерекшеліктерін зерттейді.

*Салыстырмалы педагогика* салыстыру негізінде түрлі елдердегі білім және тәрбие жүйелерінің қызметі мен дамуының ерекшеліктерін зерттейді.

*Педагогика әдіснамасы* – педагогика, оның мәртебесі, дамуы, категориалдық аппараты, жаңа педагогикалық білім алудың жолдары туралы ғылым.

*Жас ерекшелік педагогикасы* – адам дамуының түрлі жас кезеңінде (мектепке дейінгі, мектеп, ересектер педагогикасы) оқыту мен тәрбие ерекшеліктерін зерттейді.

*Кәсіптік педагогика* – кәсіптік білім берудің (бастауыш кәсіби білім беру педагогикасы, орта кәсіптік білім беру педагогикасы, жоғары мектеп педагогикасы, өндірістік педагогика) теориясы мен тәжірибесін зерттейді.

*Арнайы (коррекциялық) педагогика* - дене және әлеуметтік дамуында ауытқушылықтары бар балалар мен ересектерді оқыту мен тәрбиелеудің теориялық негіздерін, қағидаларын, әдіс-тәсілдері мен түрлерін, құралдарын зерттеп жасайды. Оның салалары: *логопедия* (тіл дамуында кемістігі бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *сурдопедагогика* (естімейтін және нашар еститін адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *тифлопедагогика* (көрмейтін және нашар көретін адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *олигофренопедагогика* (психикалық дамуы баяу және ақыл-ойы дамуының кемістіктері бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеу).

*Жеке салалық педагогика* (әскери, спорттық, криминологиялық және т.б.).

*Әлеуметтік педагогика* - әлеуметтік ортаның нақты жағдайын ескере отырып тұлғаны тәрбиелеуді оңтайландыру бойынша тәрбиелік шаралар жүйесін жасаудың теориясы мен тәжірибесі.

*Еңбекпен түзету педагогикасы* – түрлі жастағы құқықбұзушыларды қайта тәрбиелеуді теориялық негіздеу мен тәжірибесін жасаумен айналысады.

### **Тапсырмалар:**

1. «Білім беру» ұғымының мәнін келесі аспектілер: үрдіс, нәтиже, жүйе, құндылық тұрғысында ашып көрсетіңіз.
2. «Білім беру құндылық па, әлде қызмет пе?» тақырыбында эссе жазыңыз.
3. «Білім беру дағдарысы: шынайылық пен мифтер» тақырыбында баяндама жасаңыз.

### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.
2. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.
4. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. - М. : ТАНДЕМ:ЭКМОС, 1999. - 352 с.
5. Педагогика: учебник / ред.: Н. Д. Хмель, Г. Т. Хайруллин, Б. И. Муканова. - Алматы : Print-S, 2005. - 364 с
6. Әбенбаев С. Ш. Педагогика / С. Ш. Әбенбаев, Ж. Ә. Әбиев,. - Астана : Фолиант, 2009. - 336 бет.
7. Игібаева А.Қ. Қазақстандағы педагогикалық ой-пікір мен білім беру тарихы (IX ғ -XXғ 50-ші жылдары). - Өскемен, 2012. – 152 б.
8. Усманов, Ә. Ә. Педагогика: дәрістер жинағы / Ә. Ә. Усманов, М. Б. Сәрсенбаева. - Алматы : Эверо, 2005. - 402 бет.



9. Бабаев С. Б. Жалпы педагогика: оқулық / С. Б. Бабаев, Ж. К. Оңалбек. - Алматы : Заң әдебиеті, 2008. - 228 бет.

10. Әбиев Ж. Ә. Педагогика: /Ж. Ә. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. - Алматы : Дарын, 2004. - 448 бет.

11. Педагогика профессионального образования; Педагогика профессионального образования переводчиков; Сравнительная педагогика ; Валеология ; Дидактика [Электронный ресурс] : электрон. учеб. - б. м. : б. и., 1999.

12. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для вузов / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. - 4-е изд., стереотип. - М. : Академия, 2005. - 576 с

13. Бордовская Н. В. Педагогика: учеб. пособие для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. - СПб. : Питер, 2009. - 299 с.

14. Коджаспирова Г. М. Педагогика. - М. : КНОРУС, 2010. - 740 с.

## **Тақырып 2. Қазақстан Республикасының жоғары кәсіби білім беру жүйесі**

### **2.1 Жоғары мектеп педагогикасының дамуы. Қазақстанда жоғары мектеп педагогикасы мен жоғары оқу орындарының дамуы.**

Болонья мен Парижде (XII ғ.), Испания мен Португалияда (XIII ғ.), Прага мен Краковта (XIV ғ.) алғашқы университеттердің пайда болуымен қатар жоғары мектептің педагогикалық идеялары дами бастады: дәріс арқылы оқыту, оқу пікірталастары, тәжірибелік жұмыстар мен тәжірибелер, оқытудың догматикалық және соқраттық стильдері және т.б. туралы.

Қайта өрлеу дәуірінде жаңа университеттер ашыла бастады, Витторино де Фельтрениң гуманистік педагогика қағидалары туралы, Франсуа Рабленің жан-жақты білім беру, оқудағы схоластиканы жеңу, білім алушылардың дербестігі мен шығармашылығын дамыту туралы, Томас Мордың жаппай білім беру, оның өмірмен байланыстылығы, ғылымилығы, өз бетімен білім алу туралы идеялары қалыптасып дамыды.

Жоғары мектеп педагогикасының қалыптасуында Я.А. Коменскийдің «Академия» еңбегіндегі оқытудың қағидалары мен әдістері: студенттерге адамзатта бар білімді меңгерту, оларға ғылымның негізін үйрету; студенттерді оқытуға тек ғалымдар мен профессорларға рұқсат беру; Академияда барлығына қол жетімді кітапханалардың болуы туралы идеялары маңызды роль атқарған.

Дж. Локктың дамыта оқыту, оқытуда жеке-дара тұрғыдан қарау, дербес ойлауды дамыту туралы идеялары, И. Герbartтың оқыту үрдісін басқару, адамгершілік тәрбие, тәрбиелей оқыту, тәрбиедегі талап қоюшылық пен каталдық туралы идеялары, А. Дистервегтің мұғалімдерді даярлау туралы идеялары ерекше маңызға ие болды.

Ресейде М.В. Ломоносов университетте оқытылатын бірнеше пәннің оқыту әдістемесін, студенттерді ғылымға қабілеттілігін дамытатын оқулықтарды жасады.

XIX ғ. Ресейде университеттегі оқу мен ғылыми бастамаларының тұтастығы туралы, ғылыми мен қолданбалының, білімнің тәжірибе қажеттілігімен және өмірмен байланыстылығы туралы; педагогтың шығармашылық ойлауының, студенттерді тәрбиелеу ісіне сүйіспеншіліктің маңыздылығы туралы; сабақ берудегі проблемалық тәсілді күшейту қажеттілігі туралы К.Д. Ушинский, Н.А. Добролюбов, Д.И. Писарев, Н.Г. Чернышевский, Н.И. Пирогов, Д.И. Менделеев, К.А. Тимирязев және т.б. идеялары үлкен беделге ие болды.

1917 жылдан кейін және, әсіресе, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін жоғары мектеп педагогика саласында Ресейде келесі беделді ғалымдар еңбек етті: Н.Н. Бурденко, В.И. Вернадский, Б.А. Греков, И.М. Губкин, Н.Е. Жуковский, Н.А. Зелинский, П. Капица, А.П. Карпинский, А.Н. Крылов, М.Н. Покровский, С.А. Чаплыгин және т.б. Әдіснамалық-теориялық бағыттағы жұмыстар (А.М. Арсеньев, С.И. Архангельский, Б.С. Гершунский, М.А. Данилов, С.И. Зиновьев), тәрбие мен оқыту теориясы мен тәжірибесін ашатын жұмыстар (Т.А. Ильина, И.Я. Лернер, К.Г. Марквардт, М.И. Махмутов, Н.Д. Никандров, Л.И. Рувинский, В.А. Сластенин, Н.Ф. Талызина, Т.И. Шамова және т.б.), мұғалімдерді, оқытушыларды даярлау саласындағы зерттеулер (Ю.К. Бабанский, В.В. Краевский, Н.В. Кузьмина, А.И. Пискунов, А.И. Щербаков және т.б.) ерекше назарға ие. Осы жалпы педагогикалық жұмыстардың мазмұны мен қорытындылары жоғары мектеп педагогикалық идеяларының дамуына маңызды әсерін тигізді.

Сөйтіп, ғасырлар бойы дамып келе жатқан педагогикалық идеялар жалпы және жоғары мектеп педагогикасының негізін қалады. Бірақ қоғам дамуының өзгерісіне орай жоғары мектеп педагогикасы да ары қарай зерттеуді және дамытуды қажет етеді.

Қазақстандағы жоғары мектеп тарихы 1917 жылы қазаннан кейінгі бұрынғы КСРО жерінде болған өзгерістердің көрінісі. Тұрғындардың көпшілігіне ғылымның биік шыңына жетуіне жол ашылды, себебі оқудың барлық сатысында тегін білім алуға мүмкіндік болды. Бір ескеретіні, белгілі тарихи және экономикалық жағдайда кеңестік жоғары мектеп өзінің құрылысы жағынан классикалық жоғары білім беру жүйесінен ерекшеленді.

Революцияға дейін жоғары білім тек жоғары таптың адамдарына ғана қол жетерлік еді. Санақ бойынша, 1880 жылы оқушылардың 85% Ресейдегі дворян, чиновник, купецтердің, құдай адамдары және “белгілі шетелдіктердің” балалары құрады. Қалған негізгі 15 пайыз өндіріс адамдары, саудагерлер, кулактар, ірі үйлері бар адамдардың балалары болған. Егер, 1897 жылғы санақ бойынша Қазақстанның білім деңгейін Богданованың әдістемесі бойынша қарайтын болсақ, ғалым-демограф Н.В. Алексеенконың анықтауынша, 4147 тұрғындардың тек 438 ғана жоғары білімдері болған. Осылайша жоғары оқу орындары Ресейдің үлкен қалаларында ғана орналасты. Шекараның үлкен бөліктері солтүстікте, Шығыста, Оңтүстікте, Ресейдің колониялы аймақтарында бір жоғары оқу орны болмады. Қазақстанда да осындай жағдай болды. Оның шекарасында бір жоғары оқу

орны болған жоқ. Сондықтан, Ресей алдында бұрынғы колониялы аймақтарының мәдениет пен экономикалық теңсіздігін жою мақсаты тұрды.

1917 жылы 15-ші қарашадан 22-қарашаға дейінгі уақытта Ташкент қаласында Түркістанның өлкелік кеңесінің үшінші съезі өтті, онда осы өлкенің тарихында алғашқы жоғары оқу орнын ашу туралы қаулы қабылданды. Бұл жобаны кең түрде қарастыру үшін 1918 жылы ақпан айында Ташкентте жиналыс болып өтті. Бұл жиналысқа ғалымдар, инженерлер, дәрігерлер, заңгерлер мұсылман қоғамы, мұғалімдер және басқа зиялы өкілдер қатысты.

Түркістанның халық университеті сол дәуірдің түсінігінде оқу орны дәстүрлі емес типке жатты. Бұнда жоғары оқу орындарының факультеттерімен бірге орта кәсіптік-техникалық мамандықтарды даярлау үшін курстар ұйымдастырылды. Сонымен қатар, оның құрамына бастауыш, жалы білім беретін және кәсіби мектептер кірді. Оқу кешенінің жанында балалар алаңы болды. Түркістан халық университетін ұйымдастырушылары өздерінің шешетін міндеттерін және оның шектен тыс мүдделерді қамтитынын түсінді.

Түркістан халық университеті сол жылдары дәстүрлі емес оқу орындары болды. Жоғары оқу орындарының факультеттерімен бірге онда орта техникалық білікті мамандардар үшін курстар ұйымдастырылды. Сонымен қатар оның құрамына жалпы, жалпы білім беретін және кәсіптік мектептер кірді. Оқу кешенінің жанында балалар алаңы орналасқан. Түркістан халық университетінің ұйымдастырушылары олар шешетін міндеттер локальды мүдделердің шеңберінен алысқа шығатынын түсінді. Орта Азия және Қазақстанның барлық жерінде халыққа білім беру үшін нақты және ашық халыққа білім беру міндеті тұрды. Сол кезде белгілі тәжірибесі бар, Ресейдің жоғары мектептерімен байланысты қажет ететін жоғары мектептерге маңызды рөлді бөлінді.

1920 жылы 7 қыркүйекте В.И. Лениннің басшылығымен ХКО-ның “Түркістан Мемлекеттік университетінің мекемелері туралы” декретке қол қойды. Түркістан өлкесінде бұл бірінші жоғары оқу орны еді. Кейінірек Орта-Азиялық Мемлекеттік университеті (САГУ) деп қайта аталды. Орта Азия және Қазақстан жерінде жоғары мектепті құру, жер мәселесінің сұрақтарын күрделендіре түсірді. Орта Азия және Қазақстан республикасында жоғары мектептің қалыптасуы, сондай-ақ этномәдениет жағдайларының ерекшеліктерін анықтады. Ұлттық мемлекет құрылысы тұрғындардың бір деңгейлі құрамы жағдайында өтті. Ғалым-демографтардың мәліметтері бойынша, этникалық келеңсіздік, ең алдымен, тұрғындардың миграциялық белсенділігі және республика тұрғындарының құрамы жағынан жинақталу ерекшеліктері қарастырылды. Сонымен бірге халықтың білім деңгейі де әртүрлі болды. Сөйтіп, білім беру жүйесінің көп ұлттылық құрылысының тәжірибесі болмады. Сондықтан, көптеген сұрақтармен бірге, жоғары оқу орнында тілді оқыту мәселесі тұрды. Бұл мәселе әлі күнге дейін назардан қалған жоқ.

Кеңес өкіметінің алғашқы жылдарында арнайы декрет қабылданды, онда көрсетілген, “...1-ана тілі-мәдениетті көрсететін маңызды құрал; 2-осы халық басқа тілдерді пайдаланылатын болса, қандай да болсын таным ана тілінде едәуір тиімді жүзеге асырылады; 3-егер осы халық екінші тіл ретінде әдеби тілінің дамуын меңгерсе, онда ол ана тілінде қысқа мерзім ішінде өзінің жалпы білім беретін және мәдениет деңгейін көтеруде, сауатсыздықты жоюда үлкен жетістіктерге жетеді“. Бұл құжаттың үлкен теориялық және практикалық маңызы зор еді. КСРО құрамына кіретін автономия және республиканың ұлттық тілінің қоғамдық қызметін бекітті, олардың оқыту қызметінің дұрыстығын құптады. Орта Азия және Қазақстан жоғары білім беру жүйесінің бастығы – Орта - Азиялық Мемлекеттік университеті сол кездегі жоғары оқу орынында барлық пәндер бойынша көптілі оқытудың тиімді әдістерін жасауға тура келді.

Қазақстанның жергілікті-әкімшіліктің дамуы білім беру жағдайына әсер етті.

Қазақ Автономдық Кеңестік социалистік республиканың 1920 жылы 26 тамызда құрылуы, ұлттық саясат, мәдениет сұрақтарын шешудің нәтижесі, еліміздің тарихындағы ең ірі тарихи актілердің бірі болды.

Қазақстандағы жоғары мектеп құрылысын мәдени майдан контекстінде қарастыру қажет. Осы жерде, ескере кететін жағдай, ұлттық республиканың ағарту ісіне және халыққа білім берудің дамуына үлкен үлес қосқан, зор маңыз берген В.И. Лениннің рөлін атап кетпеуге болмайды. “Одна из составных частей в той борьбе, которую мы сейчас ведем, - дело народного образования” - деп жазды В.И. Ленин. Социалистік құрылыстың алғашқы жылдарындағы басты міндеттердің бірі - білікті педагогикалық кадрларды даярлау болды. Осы міндеттерді шешуде орта арнайы оқу орындарының статусы бар халыққа білім беру институттары үлкен рөл атқарды. 1919 жылы Орынборда Халыққа білім беру Практикалық институты (ПИНО) және Шығыс (Татарский) халыққа білім беру институты (ТИНО) ұйымдастырылды. 1920 жылы Семей қаласында және Ордада қазақ ұлтының өкілдері үшін дайындық бөлімі бар халыққа білім беру институты ашылды. Бұл институтта студенттерді жинау және кадрлармен толықтыру қиынға соқты. Кейбір мекемелерде оқытындардың саны бірнеше ондықты ғана құрады, ал оқытушылардың көбінде орта білімдері болмады. Қазақстанда архив деректері бойынша, 1921/22 оқу жылында 4 институтта 537 студент оқыды және 94 оқытушы жұмыс істеді. Қазақстанда жоғары және орта арнаулы мектептер бұрынғы КСРО-дағы барлық ұлт республикалардағыдай тек 1917 жылы қазаннан кейін құрылып, дамуға өріс алды.

1918 жылдың 2 тамыз айында В.И. Ленин РСФСР Халық Комиссарлары кеңесінің “Жоғарғы оқу орындарына қабылдау ережелері туралы” Декретке қол қойды. Онда жоғары оқу орындарына 16 жасқа толған қыз бен жігіттерді қабылдау қаралды. Оқуға түсетіндерден жеке басы мен жасын көрсететін куәліктен басқасын талап етуге тиым салынды. Білім беруге ақы төлеу тоқтатылды. Мектептің материалдық базасының аздығы

және оқушылардың нашар дайындығы жоғары оқу орындарына түсу үшін 2 сатыдағы мектеп бітірушілерінің дайындығын қамтамасыз ете алмады.

Қазақстанда орта білімі бар жас адамдар санаулы ғана болды. 1920 жылғы санақ бойынша 183 мұғалім жоғары оқу орнын бітіргендер болды, бұл 8.1 пайыз (%) көлемін құрады. Сондықтан да ең алдымен жоғары оқу орнына дайындауға жағдай жасау. Осы тұрғыда дайындаудың түрі жұмысшы факультеттері болды, олар 1918 жылдың аяғында дайындық курсы ретінде құрылды. 1920 жылдың қыркүйек айында барлық жоғарғы оқу мекемелерінде бекітілді. Жұмысшы факультетте орыс емес халықтардың арасында жоғарғы білім беруді тез дамыту мақсатында ұлттық бөлімдер құрылды. Жұмысшы факультетінде оқу мерзімі үш жылдан төрт жылға дейін ұзартылды, ал білім төрт сыныптық көлемдегі бірінші сатыдағы білім жұмысшы - шаруа балаларына тиімді болды. Жұмысшы факультетін бітіргендерді жоғары оқу орындарына емтихансыз қабылданды. Тек 1932 жылы рабфакты бітірушілер үшін орта мектепті және техникумдарды бітірушілермен бірдей емтихан тапсырды.

Қазақстанда бірінші жұмысшы факультеті және қазақ бөлімі 1921 жылы Орынбор қаласында құрылды. Орынбор сол кезде Қазақстанның астанасы болды. 1921 жылдың қараша айында Семей қаласында екінші жұмысшы факультеті жұмысқа құрамында 363 адамы бар, 1922 жылы 1 қаңтарда 2 жұмысшы факультетінде 100 қазақ тыңдаушылары оқыды. Бұл 17,4 пайызды құрады, барлық қатысушылар саны бойынша жағдайдың қиындау себебі оқу орыс тілінде жүрді. Сол себептен жастарды қазақ тіліне үйрету үшін арнайы курстарды ашу қажет болды. 1924 жылы бірінші қабылдауда 45 адамды құрады. Олар қазақ ұлдары мен қыздары еді. Көптеген қиындықтарға қарамастан болашақ студенттер үшін көп жағдайлар жасалынды. Осылай бастала отырып, 1923-1924 жылдары рабфакта оқитындар мемлекеттік стипендия ала бастады. Ол 30 рубльден 150 рубльге дейін болды. 1926-1927 жылдары материалдық жағынан көмек көрсете отырып, жоғары оқу орындарының студенттеріне, рабфак және техникум студенттеріне 120 мың рубль ақша мемлекет тарапынан бөлінді.

Рабфакта оқитын студенттердің стипендиямен қамтамасыз ету пайызы төмендегі мамандықтар бойынша көрініс тапты: педагогикалық - 97 пайыз (%), индустриалды-техникалық - 87 пайыз (%), медициналық - 100 пайыз (%), ауыл шаруашылық - 99 пайыз (%), әлеуметтік - экономикалық - 100 пайыз (%). Рабфакта оқитын тыңдаушылардың тұрмыстық жағдайларын жақсартуға көп көңіл бөлінді. Тек 1932 жылы оқу корпустары мен жатақханаларға 259,5 мың рубль ақша жұмсалды.

Қазіргі уақытта 30 жылдары өз еріктерімен студенттердің құрған студенттік кооперативтер өздерінің мәнділігін жойған жоқ, өзара көмек көрсету студенттерді ақшамен көмек көрсетгі және несиеге киім, аяқ-киімдер тағы басқаларын алуға жәрдемдесті. Студенттер аяқ киім жөндейтін және жону шеберханаларын ұйымдастырды. Бұның барлығы көптеген рабфактың тыңдаушыларына материалдық қолдау жасады, негізгі

контингенттер жұмысшы табының және колхоздың шаруаларының өкілдерін құрды.

Рабфактағы білім беру мазмұны талапкерлердің білім сапасы және болашақ кәсіптік кадрларды даярлауға қойылатын талаптармен анықталынды. Мамандықтарына қарамастан оқу жоспарлары барлық жұмысшы факультеттерінде төмендегі пәндер енгізілді: математика, физика, география, жаратылыстану, орыс тілі және әдебиет, тарихи материализм, саяси экономика, мәдениет тарихы, КСРО конституциясы, шет тілі.

Сондай-ақ оқу жоспарларына қазақ тілі және әдебиет, Қазақстан тарихын енгізуге байланысты өзгерістер енгізілді. Берілген пәндерді оқытуға бөлінген сағат саны біршама болды. Қазақ тілі және әдебиетіне 600-800 сағат жылына бөлінді. Оқу жылы рабфакта триместрге бөлінді. Оқу мерзімі 4 жылды құрады, қабылдау және бітіру жылына екі рет жүзеге асырылды. Оқу жоспары және бағдарламалар үнемі жетілдіріліп отырды, көп пәнділік және академизм жойылды, оқыту мектеп және жоғары оқу орындарының оқыту әдістерімен үйлестірілді.

Жұмысшы факультеттерінің саны жыл сайын өсті, 1930 жылдың 15 желтоқсанында 5 құрады, онда 10543 тыңдаушылар оқыды. Рабфактың саны өсті, соған сәйкес оқушылар саны да өсті, бұл 30 жылдардың ортасында болды.

1935 жылы 16 жұмысшы факультетінде 3633 студент оқыды. Берілген деректер біздің республикамызда болып жатқан әлеуметтік - экономикалық өзгерістермен қарастырылды. 1930 жылдың ортасында КСРО ХКО-ның қаулысының негізінде жұмысшы факультеттерінің қызметін қайта өзгертулер жүргізілді. 1940 жылы 8 жұмысшы факультетінде 1199 оқушы оқыды. Олардың саны біртіндеп қысқартыла бастады, себебі жоғары оқу орны орта мектеп бітірушілермен толықтырылды. Қазақстанның білім беру жүйесінде жұмысшы факультеттерінің орнын қарастыра келе, ескере кететін жағдай, сол жағдайда олар жоғары және орта арнайы білім беру негізін қалыптастыруда оң рөлді атқарды, яғни негізгі бітірушілерді Қазақстандық студенттердің қатары толтырды. 30 жылдардың ортасына дейін 49,9 пайыз педагогикалық институттың бірінші курс студенттері жұмысшы факультеттерінің бітірушілері болды.

Сонымен, жұмысшы факультеттері Қазақстандағы білім беру жүйесіндегі оқу орындарының жаңа типін ұсынды. Олар Қазақстандағы орта және жоғары кәсіптік мектептің дамуына және құрылуына негіз болды.

Әртүрлі кезеңдегі Қазақстанның білім беру жүйесінің дамуы және оның экономикадағы, мәдениеттегі, саяси және әлеуметтік қатынастағы өзгерістермен қарастырылады.

1926 жылдың маусымында Ташкент қаласында Қазақ ағарту институтының негізінде Қазақ педагогикалық институтын ашу қабылданды. Осы институттың директоры болып Орта-Азиялық мемлекеттік университетінің түлегі бекітілді, ол Қазақ АКСР халық ағарту комиссары Т.К. Жүргенов еді. Институттың төрт бөлімі бар: физика-математикалық, жаратылыстану - географиялық, қоғамтану - экономикалық

және лингвистикалық, оның құрамына екі факультет кірді: қоғамтану-лингвистикалық және жаратылыстану - математикалық. Осы оқу орны институт болып саналғанымен, ол орта арнайы оқу орынының қызметін атқарды.

Қазан төңкерісінен кейін бірінші он жыл бойында Қазақстанда жоғары кәсіптік білім беру жүйесін құру үшін белгілі алғышарттар жасалды, педагогикалық оқу орындарында 2397 адам оқыды. Қиындықтарға қарамастан, 30 жылдары барлық мұғалімдер үшін интеллектуалды және кәсіптік деңгейлерін жоғарлату қажеттілігін түсіндіретін жоғары педагогикалық білім беру идеялары айтылды. Бұл идея келесі жылдары бекітіліп, негізделді. Мемлекет педагогикалық кадрларға нақты талаптар қоя отырып, мұғалімдердің материалдық жағдайларына да үлкен көңіл бөлді. Әр жыл сайын мұғалімдердің жалақысы көбейді, үй салуға керекті құрылыс материалдарын бөлді, ауылдық жерлердегі мұғалімдер тегін пәтерлермен жылумен, жарықпен қамтамасыз етілді. 30 жылдары зейнеткер жасына жеткен мұғалімдерді зейнетақымен қамтамасыз ету белгіленді.

Жоғары мектептерді салуда жетістіктермен бірге қиындықтар да болды. Оқу-материалдық базаның жетіспеушілігі, орта мектептерді бітірген түлектердің дайындығының аз болуы, ал ең бастысы білікті мамандардың жетіспеуі Қазақстанда жоғары мектептердің құрылымын тежеді. Көптеген қиыншылықтарға қарамастан, республиканың әлеуметтік-экономикалық жағдайы жақсарды, зауыт, фабрикалар салынды. Өнеркәсіптің дамуы ауыл шаруашылық жағдайын жақсартуға ықпал жасады. Бұл инженерлер, мал дәрігері, зоотехниктер, дәрігерлерді, бірінші кезекте әр мамандықтар бойынша білікті педагогтарды дайындау міндетін қойды. 1928 жылғы шілдедегі БКП(б) ОК пленумында "жаңа мамандарды дайындау партияның маңызды міндет-мақсатына айналды" - деп көрсетілген. Сондықтан Қазөлкелік ком және республика өкіметі Алматыда қазақ мемлекеттік университетін, ең алдымен педагогикалық факультетін ашу керек деген мәселені алдарына қойды.

БКП(б) ОК-нің 1928 жылғы пленумында «Жаңа мамандарды даярлауды жақсарту туралы» мәселе қаралып, жоғары оқу орындарының мекемелермен байланысын күшейту, оларды оқытушылармен қамтамасыз ету, студенттердің материалдық жағдайы жақсарту туралы қаулы қабылданды.

Кеңес үкіметінің алғашқы жылдарында-ақ жоғары оқу орындарындағы академиялық еркіндіктер шектелді. 1929 жылы жоғары оқу орындарындағы өзін-өзі басқару толық жойылып, ректорлар, декандар және т.б. қызметкерлер жоғарыдан сайланды.

1932 жылы жоғары техникалық білім берудің Бүкілодақтық комитеті құрылды. Комитет техникалық жоғары оқу орындарының оқу жоспарларын, бағдарламаларын дайындап, оқу-тәрбие жұмыстарын бақылап отырды. Комитет жанына Жоғары әдістемелік кеңес (ВУМО) ұйымдастырылды.

1935 жылы жоғары мектепті орталықтандыруға арналған кезекті қадам жасалды. Жоғары мектеп ісі бойынша Бүкілодақтық комитет (ВКВШ)

ашылып, әскери және өнер мамандарын даярлайтын жоғары оқу орнынан басқа оқу орындарының барлығы соның құзырында болды.

Ұлы Отан соғысы жағдайына сәйкес республика жоғары педагогикалық оқу орындарының оқу-тәрбие жұмысын қайта құруға, соғыс жылдарында ғылыми зерттеу жұмысының дамуын талдауға, республикада жоғары педагогикалық мектеп жүйесін, мұғалім кадрларын даярлаудың сапасын арттыруға және ұлттық ғылым педагогикалық кадрларды даярлауға ерекше мән берді.

1944 жылы Қазақ қыздар педагогикалық институты алғышқы рет шаңырақ көтерді. Сонымен қатар, соғыс жылдары Қазақ мемлекеттік консерваториясы, Денешынықтыру институты ашылды. Ұлы Отан соғысының алғашқы жылында уақытша жабылған Семей және Орал мұғалімдер институттары қайта қалпына келтірілді.

Жыл сайын ҚазАССР өкіметі республика бюджетінен университеттің қажетіне 100 мың сом бөліп отырды. Республиканың бірінші жоғары оқу орны болып саналған институттың педагогикалық факультеті, 1930 жылы Қазақ педагогикалық институты болып ауыстырылды. Бірінші жоғары оқу орнының ашылуында сөз сөйлеген белгілі педагог А. Байтұрсынов: “Қазақ институтын ашу-халықтың жоғары мәдениетке жету қажетінен туған” - деп айтқан. 1929 жылы Алматыда мал дәрігерлік - зоотехникалық институт ашылды. Бұл ауыл шаруашылығына бағытталған бірінші институт болды.

Ескере кететін жәйт, 30 жылдары Қазақстан аграрлы республика болып қала берді. 1930 жылдың 20 ақпанында Қазақстанда құрамында 441931 шаруашылығы бар 6722 колхоз есепке алынды. Республикада тез қарқынмен коллективизация жүзеге асырылды. Ауыл-шаруашылықты дамыту туралы партия және өкімет құжаттарында ұйымдастырушылықты нығайту үшін мамандарды даярлау керектігі жөнінде айтылды. Сондықтан 1930 жылы қазанда Алматы ауыл шаруашылық техникумы негізінде Талғар станицасында ауыл шаруашылық институты ашылды, ол Қазақ КСР-нің 10 жылдығы атындағы деп аталды. 1931 жылы сәуірде КСРО-ның Жерхалкомда “Қазақстан үшін ауыл шаруашылық кадрларын даярлау жөнінде” қаулы қабылданды. Осы қаулыға сәйкес аймақтарда ауыл шаруашылық бағыттағы институттар ашыла бастады. Бұл институттар өте ұсақ болғандықтан мемлекеттен көп шығынды талап етті, сондықтан Қазақ ауыл шаруашылық және Алматы зооветеринарлық институттарымен біріктірілді.

Республикада бірінші бесжылдықта денсаулық сақтау мекемелерінің саны көптеп өсе бастады. 1913 жылы ауруханалық мекемелер саны 98 болса, 1928 жылы олардың саны 159-ға жетті. Осылай денсаулық сақтау мекемелерінің санының өсуі дәрігерлік кадрлардың көбеюін қажет етті. Соғысқа дейінгі жылдары дипломы бар дәрігерлік қызметкерлерді саусақпен санауға ғана болды. 1930 жылдың 10 желтоқсанында және 1931 жылдың 28 тамызында БКП(б) Қазаймақ комитеттері және өкіметтің отырысында медицина институтын құру жөнінде мәселелер қарастырылды. Бірінші жоғары медицина мектебі республикада 1931 жылы қызметін



бастады. Сол жылғы құжаттарға қарағанда, медициналық білім берудің дамуы мен құрылысы және басқа бағыттағы Қазақстандағы жоғары мектебі сияқты көптеген қиыншылықтарды кездестірді. Білікті оқытушылар жетіспеді, оқу-материалдық базаның жетіспеушілігі, мемлекеттің бөлген қаражаты қажеттілікті қанағаттандыра алмады. Осындай қиыншылықтарға қарамастан, Қазақстандағы жоғары мектеп нығайып, дамыды. 1932 жылы Қазақстанда 6 жоғары оқу орны жұмыс істеді, онда 2 мың студент оқыды, оның ішінде 800-ге жуық қазақ ұлтының жастары болды.

Қазақстанда бірінші және екінші бесжылдықта көлік, мұнай және көмір өнеркәсібі, түсті металлургия тез қарқынмен дамыды. Сондықтан өзінің ұлттық өндірістік-техникалық зиялыларын құру жөнінде сұрақ өте өткір тұрды. Осы мәселе БКП(б) -ның 17 съезінде өзінің көрнісін тапты.

Мамандарды Қазақстаннан тыс даярлау халық шаруашылығы мен экономикасынның қажеттілігін қанағаттандыра алмады. Сондықтан республикада техникалық жоғары оқу орындарын ашу уақыт талабы еді. 1932 жылы Семей тау-кен институты және жұмысшылар факультеті негізінде Семей геологиялық барлау институтының базасында құрылды. Алғашқы жылы бірінші курсқа 75 адам қабылданды. Бірақта оны құру заң түрінде емес, қаулымен бекітілген болатын, сондықтан жоғары оқу орындарының тізімінде болмады. Оқу-материалдық базаның нашарлығы, педагогикалық кадрлардың жетіспеушілігінен осы оқу орыны көп қызмет істей алмады.

Әрі қарай орта арнай білім және жоғары білім берудің даму бағдарламасы 1933 жылы 20 қазандағы “Қазақстан үшін мамандар даярлау туралы” қаулыда қарастырылды.

Осы қаулы орта және жоғары кәсіби мектепті дамыту үшін әрі қарай ұмтылыс болып табылды. 1934 жылы Семей геологиялық барлау институты Қазақ тау-кен институты болып қайта құрылып, өзінің жұмысын бір геологиялық бағдарлау факультетінде 145 студенттері мен 22 оқытушылармен жұмысты бастады. Осы оқу орынында оқу-материалдық базаны нығайту жөнінде белгілі шартты қабылдады. 1935 жылы - “Кен орындарын эксплуатациялау және түсті металлдар кені” атты жаңа мамандықтар бойынша даярлау жұмысы басталды.

1934 жылдың қаңтарында республикада өте ерекше оқиға болды. Қазақ Мемлекеттік университетінің (қазіргі Әл-Фараби атындағы Қазақ Мемлекеттік Ұлттық университеті) ашылуы еді. Оның алғашқы студенттерінің саны факультеттерге бөлген кезде: физика-математика - 30, биология - 30, тарих - 50, химия - 60 адамнан, барлығы 170 адамды құрады. Университет көптеген мамандықтарға білікті кадрлар дайындауда республиканың ғылымы мен мәдениетін өркендетуде маңызды рөл атқарды.

30 жылдардың ортасында республикада барлық аймақтарда педагогикалық жоғары оқу орындарын ұйымдастыру жөнінде қарқынды жұмыстар жүргізілді. Ол кезде олар мұғалімдер институты болып аталды. Барлық аймақтарда педагогикалық жоғары оқу орындарын ашуға объективті себептер болды. 20-30 жылдары элеуметтік-білімдік жағдайлар ең бірінші сауатсыздықты жою және бастауыш және орта мектептердің кең дамуын

талап етті. Білім беру үрдісінің әртүрлі буындары үшін педагогикалық кадрларды қысқа мерзім ішінде дайындау қажет болды. Қазақстан халық ағарту комитетінде қазақтың талантты ұлдарының бірі - Ахмет Байтұрсынов бірінші жоғары оқу орны Абай атындағы Қазақ педагогикалық институтының ашылуына қатысып, сөз сөйлеген: "...қазақ институтын ашу-халықтың жоғары мәдениетке жету қажеттілігінен туған" - деген еді.

1929 жылдардан бастан 1939 жылдарға дейін Қазақстанда 20 жоғары оқу орындары ашылды, онда республиканың халық шаруашылығының түрлі салалары үшін 10 мыңнан жоғары мамандар дайындалған. Бұл республика үшін үлкен жетістіктер деп есептеледі, 1917 жылдың қазанына дейін бірде бір жоғары оқу орынында мұндай көрсеткіштер болмады. Республикада экономика, мәдениет және халық шаруашылықтың дамуына байланысты жоғары оқу орындары ашылды. 1941 жылдың 1 қаңтарында республикамыздың халық шаруашылығында жоғары білімі бар 16,8 мың мамандар жұмыс істеді.

Қазақстанда жоғары мектепті орнату үлкен қиыншылықтар туғызды. Соның бірі студенттердің жалпы білім дайындығының нашарлығы болды. Кейбір студенттердің тіпті орта білімдері де болмады, олар жұмысшы факультеттері арқылы түсті. Осындай жұмысшы факультеттерінде оқу мерзімі үш жылдан төрт жылға дейін созылды, ал бірінші сатылы төрт сыныпты көлемдегі белгіленген білім жұмысшы - шаруа балалары үшін ең тиімді болды. 1933 жылы Қазақстанның жоғары оқу орындарында 43,5 пайыз жұмысшы факультеттерінің түлектері оқытылды. Студенттерді, оқу озаттарын ынталандыру мақсатында, сонымен жоғары үлгерімге бұқаралық қозғалысты өрістету үшін, сондай-ақ ғылыми қызметкерлер мен жоғары оқу орындарынан қазақ кадрларын дайындауды жеделдету мақсатымен барлық жүйедегі техникумдарды үздік бітірген студенттерге соған сәйкес жоғары оқу орындарына тікелей түсу құқығы (мамандығы бойынша белгіленген практика мерзімін өткізбей-ақ) берілді.

Ал жоғары оқу орнын үздік бітірушілерге не аспирантураға түсуге, не жоғары оқу орнында педагогтік жұмысқа қалуға мүмкіндік берілді. Республикадан тысқары жерлерде жоғары және орта арнаулы білім алған Қазақстандықтардың саны жыл сайын арта түсті. Қазақстаннан осы жылдары жастар білім алу үшін негізінен әртүрлі Мәскеу, Ленинград, Ташкент, Омбы, Томск, Саратов, Қазан және т.б. сияқты қалаларға аттанды. 1933 жылы Қазақстаннан тыс жерлерде 4 мың студенттер оқыды. Партия органдары басқа отандық республикаларда оқып жатқан барлық студенттерге әлемдік қолдау жасап тұрды. Оларға шәкіртақы бөлінді, қосымша материалдық көмек көрсетілді.

Дамыған елдердегі жоғары оқу орындарында кәсіби мамандарды дайындау ғылыми білімдер, білім берудің интегративті қызметін күшейтуге ықпал етті. Бұл республиканың мәдени потенциалы үшін, оның болашақтағы интеллектуализациясы үшін маңызды фактор болып табылады. Бұны тарих дәлелдеп отырғаны белгілі. Қазақстанның өтілген жолдарына қарасақ, осы жерлерде әртүрлі мәдениет және өркениеттің тіршілік етуінің әлемдік

сарқылмайтын тарихи тәжірибесі, жердегі байлығы жинақталғанын айта кету керек. Ол рухани бағыттылық құндылығын қалыптастыруға ықпал етті, этностар арасындағы өзара көмек көрсету және өзара сыйластықтың орналасуы республика ішінде және одан тыс қалыптасты. Ескере кететін жәйт, кеңес уақыты кезеңінде екі халықтың - қазақ және орыстың мәдениеті, білім беру саласындағы ынтымақтастық бойынша позитивті тәжірибе жинақталған.

Өткен он жылдықта Қазақстан республикасының тәуелділігі күні білім беру, ағарту, екі халықтың мәдениетіндегі өзара байланысты сұрақтардағы жаңа тенденцияларды көруге болады. Бүгінгі күні Еуразия шеңберіндегі бірыңғай білім беру кеңістіктегін қайта құру мәселесі өзекті болып қалып отыр. Бұл өте күрделі, сонымен бірге мәселені үнемі шешуді талап етеді. Орыс тілінде мектеп бітірушілердің көбі Ресейдің жоғары оқу орындарына барып оқиды. Өзбекстаннан кейін, Ресейде қазақ диаспорасы - 800000 адамға жетеді. Әрине, бүгінгі күндері республикамызда білімдік тапсырмаларды шешуде және жақындасу бойынша белгілі қадамдар жасалуда.

Қазақстанда Ресейдің жетекші жоғары оқу орындарының филиалдары ашылуда, екі жақтың келісімі негізінде жоғары курс студенттері оқуларын Ресейдің жоғары оқу орындарында жалғастыруға болады, дистанциондық оқыту жүйесі кең түрде қолданылады. Жыл сайын Ресейдің жоғары оқу орындарында ғылыми тағылымдамадан өтуге болады, Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарының оқытушылары кандидаттық және докторлық диссертацияларды қорғайды. Сонымен, ағарту ісінде, мәдениетте қазақ және орыс халықтарының өзара ынтымақтастығы әрі қарай дамып, жетілу үстінде. Тарихтың жаңа оралымында олар жаңа тұрғыдан келіп, жаңа мәнге ие болады, мазмұны өзгереді, бірақ екі халықтың рухани және мәдени құндылықтарын сыйлау мен түсіну өзгеріссіз қалады.

Қазақстанда жоғары мектептердің ашылу көздеріне оралатын болсақ, республиканың жоғары оқу орындарында білікті мамандардың, соның ішінде қазақ ұлтының оқытушыларының үлкен жетіспеушілігі және оқу-әдістемелік базаның сәйкестігінің болмауы орын алды. Сол кезде осы мәселенің радикалды шешімі Кеңестік Ресейдің әр аймақтарынан педагог мамандарды тарту болды. Әрине, ол педагогтар қазақ тілін меңгермеген еді. Қазақ - студенттерінің негізгі мөлшері орыс тілін нашар білгендіктен жоғарғы оқу орындарында оқитын қазақ ұлтының балаларының шығып қалуы байқалды. Оқытудың әр түрлі сатыларының арасындағы алшақтық республикадағы жалпы білімдік жағдайаттарға кері әсерін тигізді.

Қазақ халқының алдында таңдау мүмкіндігі мүлдем болмады: ана тілінде оқу кәсіби және азаматтық өсуге мүмкіндік бермеді. Берілген мәселе келесі он жылдықта үрдіс алды. Көптеген уақыт бойы Қазақстанның жоғары оқу орнында ана тілінде оқып жүрген топтар саны мүлдем төменгі деңгейде болды. Қазақ мектептерін бітіріп шыққан түлектер орыс топтарында оқуға мәжбүр болды. Берілген деректерге түсінік ретінде жоғарыда айтылған

мәселелер себеп болды. Олар: оқу-әдістемелік әдебиеттердің болмауы, қазақ тілін меңгерген білікті оқытушылардың жетіспеушілігі және тағы басқа.

Егер бірінші он жылдықта жоғары мектептердің құрылуына берілген деректерге ақтау болса, ал келесі жылдары берілген үрдіс басқа тенденция алды. “Кеңес халқы” атты бірыңғай қоғамын құруға ұмтылыс, ұлттық тұрмыс салтын, мәдениеттің, әдет-ғұрыптың ұмытылуын, сол арқылы ұлт санасында орыс тілін басқа тілдерден басым көрсету, міне негізгі себептер осында болды. КСРО халқының арасындағы мәдениеттің артта қалуын жою, соның ішінде қазақ халқының мәдениеттің ұлттық түрінің жойылуымен өтті.

1935 жылы мамырда Жоғары оқу орнының мәселелеріне байланысты арнайы комиссия құрылды. Бұл комиссия оқу, ғылым, саяси-тәрбиелік, жоғарғы оқу орындарының партиялық - комсомолдық жұмыстарын жаппай тексеріп, бақылауға алды. 1935 жылдың күзіне дейін жұмыс істеген бұл комиссия ЖОО орталықтандыруды жөн көрді, өйткені олар 24 наркоматта болды. Осының негізінде 1936 жылы 23 шілдеде КСРО ХКО және БКП(б) ОК “Жоғары оқу орындарының жұмысы және жоғары мектептерді басқару туралы” қаулы қабылдады. 1936 жылдан бастап, барлық жоғары оқу орындарын басқару әскери оқу мекемелерінен басқа және Бүкіл Кеңестік комитеттің өнер жұмысына кіретін оқу мекемелерінің барлығы бір органға шоғырландырылды - ол жоғары мектептің жұмыстары бойынша құрылған КСРО ХКО қарамағындағы Бүкіл кеңестік комитет болды.

1937 жылдың 11 қарашада КСРО ХКО жоғары оқу орындарының құрамындағы профессор - оқытушылар үшін штаттық лауазым және лауазымдық айлық ақы енгізу туралы қаулы қабылдады. Берілген қаулы профессорлардың, оқытушылардың, факультет декандарының және жоғары оқу орындарының директорларының мәртебесін анықтады.

Есте сақтайтын жәйт, білім беру саласындағы кеңестік партиялық-мемлекеттік саясат тарихы бар, мәні жағынан, оның тарихы “жоғарыдан” реформалау. Бұл жоғары мектепке қатысты болды. Партияның және мемлекеттің бірден - бір жарғысы ретінде жалпы білім беретін мектептер жоғары мамандандырылған білімнің алғашқы баспалдағы деп қарады: жаңа социалистік мемлекеттің құрылуы орта және жоғары буында дайындалған мамандарды талап етті. “Тоталитарлық” және саясаттанулық қоғамдық жүйе 30 жылдары жоғары мектепке тікелей қатысты болды.

Республиканың жоғары оқу орындары партия ұйымдарымен реттеліп және бақыланды. 1938 жылдың 28 қарашасында Қазақстан Компартиясының ОК республиканың жоғары оқу орындарының директорлары және партия ұйымдарының хатшыларының отырысын өткізді, онда жоғары оқу орындарының жұмысын нығайту жөнінде сұрақтар қарастырылды. 20-40 жылдарында Қазақстанның білім беру жүйесінің қызметіне сын талдау жасау, үлкен әлеуметтік эксперимент нысанасы болған халықтарды жоғалту бағасын өлшеу мен жаңаша түсінуді, білім беру мекемелерінің бір үлкен машина механизміне біртіндеп ауысу үрдісін көруге болады.

Жоғары мектеп жүйесі арқылы мамандарды даярлауды әрі қарай кеңейту, оның сапасын жақсарту 1938-1942 жылдардағы халық

шаруашылықты дамыту жоспарына енгізілді. Қазақстанда 30 жылдарында бұрын ашылған жоғары оқу орындары кеңейтіліп, жаңадан жоғары оқу орындары ашылды. Жоғары сырттай білім беру жүйесі арқылы мамандарды даярлауға зор көңіл бөлінді.

20 жылдың басында 40 жылдардың аяғында педагогикалық жоғары оқу орындары басым болды.

Жоғары оқу орындары үшін ғылыми - педагогикалық мамандарды даярлауда үлкен мүмкіндікті аспирантура алды. 1932-1938 жылдар бойында қоғамдық ғылымдар бойынша, педагогикалық және малдәрігерлік-зоотехникалық мамандықтары бойынша аспирантуралар ашылды.

Жоғары білім беру жүйесі өзі үшін және өзіне ғана тіршілік етпеді. Ол өндірістік және өндірістік емес саласындағы халық шаруашылығының қажеттілігін қамтамасыз ету үшін кәсіби білікті мамандарды даярлады, республиканың статусын нығайту және түсетін экономикалық қозғалысты қамтамасыз ететін міндеттерді үлкен есебін шешті. Сондықтан қарастырылатын кезеңде сандық көрсеткіштермен бірге жоғары білім беру жүйесі арқылы мамандарды дайындаудың сапалы сипаты маңызды мәнге ие болды, оны жеке тұлғаның тәрбиелік сапасы мен кәсіби білім беру сапасының бірлігі деп қарастыру керек.

1932 жылы 19 қыркүйектегі КСРО ООК-нің “Техникумдары мен жоғары мектеп режимі және оқу бағдарламалары туралы” қаулысы кәсіптік оқу мекемелерінің қызмет сапасын нығайтуда маңызды рөл атқарды. Әдістемелік сипаттағы көптеген сұрақтар қайта қаралды: оқытудың негізгі түрі дәріс-семинар сабағы болып қалды, мектепте педагогикалық іс-тәжірибелер, мекемелер және зауыттарда өндірістік іс-тәжірибелер кезектесіп өтілуін қарастырды. Мысалы, педагогикалық іс-тәжірибе былай ұйымдастырылды, 3-4 курс студенттері бірінші семестрде мектепте жұмыс жасап, оқыды, сабақтың жоспарын құрастырды, ал екінші семестрде өзбетімен сабақтар берді.

1939 жылға дейін студенттер оқытушылардың басқаруымен педагогикалық іс-тәжірибе кезінде бірнеше сабақтар берді. Мектеп жұмысына осындай даярлау жүйесі жеткіліксіз еді. 1939 жылдан бастап педагогикалық іс-тәжірибенің міндеттері мен қызметі едәуір кеңіді, үлкен назарды оқушылармен тәрбиелік шараларды істеуге бөлді. 1940 жылдың қыркүйегінде КСРО ХКО жанындағы жоғары мектеп ісі бойынша педагогикалық тәжірибенің жаңа нұсқауын бекітті, ол 1945 жылға дейін әрекет етті. 1946 жылы жоғары білім беру Министрлігі педагогикалық тәжірибе бойынша жаңа нұсқауды бекітті, барлық төрт курстарда да студенттер тәжірибеден өтті.

Ұжымдық сынақ және емтихандар жүйесі жойылды, жылына екі рет сынақ - емтихан жүйесі енгізілді, студенттердің үлгерімі сарапталып бағаланды. Жоғары мектепте оқыту тәртібіне ерекше бөлімді арнады. Оқу жоспарларының болуы, қатаң сабақ кестесінің міндетті болуы, студенттер арасында, сондай-ақ профессор - оқытушылар құрамы арасында да тәртіпті қатаң сақтау міндетті болды.

Жоғары кәсіби мектептің дамуы мен қалыптасу үрдісі көп жақты болды және әрі қарай бағытты Ұлы Отан соғысы жылдары тапты. Соғыс жылдары өндірісті қорғау үшін мамандарды даярлауға үлкен көңіл бөлді. Тау кен, мұнай, радио техникалық және басқа өндіріс салалары бойынша студенттердің саны артты. Республиканың барлық жоғары оқу орындары 1941/42 оқу жылдарынан бастап, оқу мерзімі қысқартылған оқу жоспарлары бойынша жұмыс істеді. Қазақстан көшірілген жоғары оқу орындарының жұмыстарына үлкен көмек көрсетті. Республиканың көптеген ірі қалаларында Ресей, Украина, Белоруссияның 22 жоғары оқу орындары жұмыстарын жалғастырды. Көшірілген жоғары оқу орындарының оқытушылары мен профессорлары ең алдымен білікті мамандарды даярлауға және Қазақстанның ғылыми ой-пікірлерінің әрі қарай дамуына көмектерін көрсетті.

Соғыс жылдарындағы қиындықтарға қарамастан, елімізде сол кезде бар жоғары оқу орындарын нығайту және жаңа оқу орындарын құру жұмыстары жалғасып жатты. 1941 жылдың қазанында Алматы мұғалімдік шет тілдер институтын ұйымдастыру жөнінде жұмыстар басталып кетті. Оның құрамында 3 факультет болды: ағылшын, неміс және француз.

1942 жылдың мамырында КСРО ХКО және БКП(б) ОК “1942 жылы жоғары оқу орындарына қабылдау және жоғары оқу орындарын нығайту жөніндегі шаралардың жоспары туралы” қаулы қабылданды. Берілген құжатта жоғары білім берудің маңыздылығы көрсетіледі және жоғары мектеп қызметін әрі қарай нығайтудың жолдары қарастырылады. Қазақстандағы жоғары оқу орындарында жаңа факультеттер ашылды, сырттай педагогикалық білім беруге ерекше назар аударды.

Кесте 1 Соғыс жылдарындағы жоғары оқу орындарының өсуі және студенттердің саны

Оқу жылы	ЖОО саны	Студенттер саны (мың.адам)
1 940/41	20	10,4
15ақпан 1942	26	10,8
1942/43	35	16,5
1943/44	30	16
1944/45	25	10,5

Ұлы Отан соғыс жылдары кезінде білікті мамандарды даярлау жұмысымен қатар жоғары оқу орындарында ғылыми-зерттеушілік жұмыстарды жетілдіру бойынша жұмыстар жалғастырылды. Жаңа мамандықтар бойынша аспирантуралар ашылды, кандидаттық және докторлық диссертациялар қорғалды, ғылыми жетекшілерге Мәскеу, Ленинград және басқа орталық жоғары оқу орындарының профессорлары жетекші - тәжірибелі ғылыми күштер тартылды.

1947 жылы КСРО-ның Министрлер кеңесінде “Қазақ КСР-інде орта және жоғары білімді дамыту туралы” қаулы қабылданды. Бұл қаулы білім

жүйесінің әрі қарай жақсаруына, соның ішінде республикадағы жоғары оқу орындарының қызметін белсендіруге маңызды ықпал жасады.

1950/51 оқу жылында Қазақстанның 26 жоғары оқу орнында 31 мыңнан астам студент білім алды, 1767 оқытушылардың 57-сінде ғылым докторы, 354 - ісінде ғылым кандидаты дәрежесі болды.

1952 жылы Шығыс аймағында жоғары оқу орындарының алғашқысы болып Өскемен педагогикалық институты бой көтерді, оның басты мақсаты өңірді білікті педагогикалық кадрлармен қамтамасыз ету болды. Ал 1958 жылы Өскемен қаласында қазіргі Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік техникалық университеті, Құрылыс-жол институты (СДИ) ашылды. Бұл оқу орны аймақтың индустриялық және аграрлық даму қажеттілігіне сай тау-кен, ауыл шаруашылығы, архитектура саласындағы мамандарды даярлай бастады.

Сонымен, 20-50 жылдары Қазақстанның білім беру жүйесінің дамуы КСРО-ның барлық жерлерінде орын алған тенденциялармен анықталды. Аз уақыттың ішінде еліміз ғылым, мәдениет, ағарту ісінде айтарлықтай жетістіктерге жетті. Ересек адамдардың сауатсыздығын жою мен мектеп жасындағы балаларды алғашқы оқытуға тарту сұрақтары дұрыс шешілді. Дәл осы кезде орта және жоғары кәсіби білім беру негізі қаланды, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы жаңа зиялылардың рөлі анықталды. Бірақ, Қазақстанның экономикалық күштеріне, мәдениеттік және әлеуметтік деңгейіне байланысты дамуы білім беру жүйесінің дамуында өзіндік ерекшеліктері болды.

Қазақ қоғамының тарихи қалыптасқан сапалы өзгерістері қазан кезеңінен кейін мәдени дәстүрлерді түпкілікті жоюмен жалғастырылды. Бұл мәдени майданның құрамды бөлігі болып табылатын білім беру жүйесіне ықпал етпей қоймады. 20-жылдары қабылданған, білім беру жүйесінің бірлігін орнатуға, білім берудің жаңа теориялық үлгісін жүзеге асыруда КСРО-ның әртүрлі аймақтарының этноәлеуметтік және мәдени ерекшеліктері ескерілмеді. Бұл ақыр аяғында оқытудың барлық сатыларындағы білім беру мазмұнының ұлттық компоненттерін жоюға әкеледі.

Егемендік алған 1991 жылдан бастап, Қазақстан Республикасында ең алдымен жоғары білім беру жүйесін реформалау жұмыстары қолға алынды. Реформа жүргізудің алғашқы кезеңі 1991-1994 жылдары болды. Бұл кезде жоғары білімнің нормативтік және құқықтық негізі жасалды, 1991 жылы «Білім беру туралы» ҚР алғашқы Заңы қалбылданды, сонымен бірге «Жоғары білім туралы» 1993 жылы ҚР Заңы жасалып қабылданды. 1994 жылы Қазақстан Республикасы жоғары білімнің Мемлекеттік стандарты бекітіліп, онда алғаш рет білім берудің көпсатылы құрылымы, бакалавр мен магистранттардың академиялық дәрежелері белгіленді.

Реформалаудың келесі кезеңі 1995-1998 жылдары болды, ол жоғары білім жүйесін модернизациялау, оның мазмұнын жаңартумен сипатталды.

1995-1997 жылдар аралығында 310 жоғары кәсіптік білім мамандықтары бойынша алғашқы рет қазақстандық білім беру стандарттары және жоғары оқу орындарының қызметін реттейтін жаңа нормативтік-

құқықтық Ережелер қабылданды. Сонымен қатар, 342 мамандықты қамтитын ҚР жоғары білім мамандықтарының жаңа жіктемесі қабылданды. Осы кезде жоғары білім берудің мемлекеттік емес секторы дами бастады.

Аймақтарда салалас жоғары оқу орындарын біріктіру жолымен классикалық үлгідегі университеттер ұйымдастырылды.

1997 жылдың 13 желтоқсандағы Лиссабон конвенциясын ратификациялау және бекіту туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы Қазақстанның жоғары білім жүйесінің әлемдік жоғары білім жүйесіне интеграциялануына зор мүмкіндік берді.

Осы жылдары Беларусь, Қырғызстан, Ресей Федерациясы, Қазақстан Үкіметтері арасында білім жөніндегі құжаттардың, ғылыми дәрежелер мен ғылыми атақтардың эквиваленттілігі және оларды өзара тану жөніндегі келісімге қол қойылды. Бұл құжат 1998 жылдың 1 қазанына өз күшіне енді.

Қалыптасқан жағдайға байланысты білім жүйесін нарықтық жолға көшіру, Қазақстан Республикасы Конституциясымен кепілденген азаматтардың білім алу құқығын қамтамасыз ету, мемлекеттік емес білім секторларының орны мен рөлін анықтау, шетелдік халықаралық және діни білім ұйымдарының қызметін құқықтық негіздеу туралы 30-шы бабын толық ашу үшін жаңа «Білім туралы» заңнамасын құрастырудың қажеттілігі туындады. Ол 1999 жылы іске асты. Бұл жылдары жоғары оқу орындарына қабылдау принциптері түбегейлі өзгерді. Мемлекеттік тапсырыс негізінде жоғары кәсіптік мамандар даярлау жүзеге асырылды. 1999 жылы ҚР-да талапкерлерді төрт пән бойынша кешенді тестілеуден өткізу арқылы студенттер контингентін қалыптастырудың жаңа моделі жасалып енгізілді. 2004 жылы ол кешенді тестілеу мектептегі бітіру емтихандарымен біріктіріліп, Ұлттық Бірыңғай Тестілеу енгізілді. 2003-2004 жылдары халықаралық стандарттарға сай үш сатылы жоғары және жоғарыдан кейінгі кәсіптік білім беру жүйесі: бакалавр-магистр-доктор PhD жүйесінің нормативтік негізі қалыптасты. Ол «2015 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамыту тұжырымдамасы», «2005-2010 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін дамыту бағдарламасы». Бұл бастамалар толықтай 2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданған «Білім туралы» ҚР Заңымен бекітілді. 2011 жылы ақпан айында қабылданған «Ғылым туралы» ҚР Заңы жоғары кәсіптік білім жүйесін дамытуға өз үлесін қосты.

1991 жылы Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бері жоғары мектеп көптеген өзгерістерге ұшырады, ол институционалдық, заңдық, қаржылық-шаруашылық тұрғыда.

Бұрынғы алдыңғы қатарлы кеңестік жоғары оқу орындарымен көптеген байланыстарын үзуі Қазақстанның жоғары мектебінің бүкіл инфрақұрылымының өзгеруіне әкелді. Жоғары оқу орындары дамуына еліміздегі күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдай едәуір зардап тигізді. Оның салдарынан құнды ғылыми кадрлар шетел асып, жоғары оқу орындары ғылыми-оқу базаларын жоғалта бастады. Көрсетіліп отырған мемлекеттік көмек олардың өмір сүруіне жеткіліксіз еді және олардың кірістерін азайтты.



Сәйкесінше, бұл жағдайда жоғары оқу орындарының алдында «сақталып қалу» мәселесі туындады.

Сыртқы әлеммен коммерциялық қатынастарды дамытқан сайын, жоғары оқу орындарының ішкі реформаларға қажеттілігі өсе берді.

Қазақстанның тәуелсіздік алғалы өткен уақытты шартты түрде бірнеше кезеңге бөлуге болады:

Бірінші кезең - 1991ж.-1994ж. Жоғары білім берудің нормативтік-құқықтық негізінің қалыптасуы.

Бұл кезеңнің негізгі міндеттеріне жатқызуға болады: жоғары оқу орындарының желісін құру; республиканың кадрларды даярлауда жеткілікті дербестікті қамтамасыз ету және еңбек нарығының қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында мамандықтар тізімін жаңарту. Бұл жүргізілген шаралар «Жоғары білім беру туралы» Қазақстан Республикасының Заңында (1993 ж) анықталды. 1994 жылы елімізде алғаш рет жоғары білім берудің көпдеңгейлі құрылымын, бакалавр және магистр академиялық дәрежелерін енгізілуін бекіткен Қазақстан Республикасының жоғары білім берудің мемлекеттік стандарты бекітілді.

Екінші кезең – 1995ж.-1998ж. Жоғары білім беру жүйесінің модернизациясы, оның мазмұнының жаңаруы.

Бұл кезең жоғары білім беру жүйесі дамуының концептуалдық негіздерінің қалыптасуымен сипатталады, ол 1995 жылдың 4 тамызында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік саясат бойынша Ұлттық Кеңес бекіткен білім беру саласындағы мемлекеттік саясат тұжырымдамасында көрініс тапты. Сонымен бірге, бұл кезде жоғары оқу орындарының қызметін реттейтін басқа да нормативтік-құқықтық құжаттар қабылданды. Жоғары кәсіптік білім берудің алғашқы қазақстандық білім беру стандарттары қабылдана бастады. Білім берудің мемлекеттік емес секторы белсене дами бастады.

Үшінші кезең – 1999ж.-2000ж. Білім беруді басқару мен қаржыландыруды орталықсыздандыру, білім беру ұйымдарының академиялық еркіндігін кеңейту.

Бұл кезеңде білім беру ұйымдарын басқару жүйесінің орталықсыздандыру жүрді. Жоғары оқу орындарына қабылдаудың қағидалары өзгерді, мемлекеттік білім беру тапсырысы негізінде жоғары кәсіптік білімі бар мамандарды даярлауға көшу іске асты. 1999 жылдан бастап жоғары оқу орындарында студенттер контингентін қалыптастыру талапкерлерге конкурс негізінде мемлекеттік білім беру гранттарын және мемлекеттік білім беру несиелерін беру арқылы жүзеге аса бастады.

Төртінші кезең – 2001 жылдан бастап. Жоғары кәсіби білім беру жүйесінің стратегиялық дамуы.

2007 жылғы 27 шілдеде қабылданған «Білім беру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы толықтай әлемдік тәжірибеге сай үш деңгейлі жоғары кәсіптік білім беру моделіне көшуді жүзеге асыруға мүмкіндік берді: бакалавриат – магистратура – PhD докторантурасы.

2010 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы жоғары білім беру жүйесінің дамуына жаңа өзгерістер әкелді. Мамандарды даярлау жүйесінің ғылыммен және өндіріспен байланысын күшейту мәселесі басты орынға қойылды. Болон декларациясына сәйкес жұмыс берушілерді мамандарды даярлаудың негізі болып табылатын оқу жоспарларын жасауға белсенді тарту қолға алына бастады. Жоғары оқу орындарының жаңа типтері зерттеу, инновациялық және тағы басқалар.

2012 жылдан бастап елімізде жоғары оқу орындарын оптимизациялау басталды, яғни санын қысқарту арқылы білім сапасын арттыру қолға алынды.

## **2.2 Болон процесі және қазіргі әлемдегі білім беру жүйелерінің интеграциясы**

Болон процесі дегеніміз – Еуропа елдерінің ортақ білім жүйесін құруды мақсат етіп, Италияның Болонья қаласында Еуропаның 29 мемлекетінің білім министрлері қол қойған декларация. Аталған құжат қол қойылған қаланың аталуына орай, Болон процесі атауына ие болған.

Жалпы Еуропа елдерінің білім беру жүйесін орталықтандыру мен үйлестіру ісі 1970 жылдардан бастау алады. Сол кездің өзінде Еуропа Одағы Министрлер Кеңесі Білім саласы бойынша бірінші ынтымақтастық бағдарламасы туралы қарар қабылдаған еді. Болон процесінің алдындағы тағы бір саты ретінде Университеттердің Ұлы Партиясын (Болонья, 1988 жыл) және Сорбон декларациясын (Париж, 1998 жыл) атауға болады. 1999 жылы ортақ мақсатқа жетуді көздеп, арнайы декларацияға Еуропаның 29 мемлекеті қол қойды. 2004 жылға дейін Болондық процеске 40 ел мүше болды. Мүше-мемлекеттердің ағымдағы мәселелерін талқылау мақсатында мерзімдік кездесулерді ұйымдастыруды көздейді.

Болон процесі демократиялық жоғары технологиялық ақпараттық нарықтық қоғам талаптарына сай келетін және жеке бағыттылықты, тандау еркіндігін және өзіндік білім жолын игерумен, білім жинаудың ақпараттық-ізденімпаздық сипатын қалыптастыруды мақсат тұтады. Болон процесінің басты мақсаттарының құрамында еуропалық мәдени құндылықтарды дамытудағы университеттердің негізгі басты орнын мойындау; жоғары білімді қоғам талаптарына сай бейімдеу қажеттігі; білім орталықтарына қол жеткізу мақсатындағы азаматтардың жұмылуы; түлектердің кәсібін айқындауда түсінуге жеңіл, салыстыруға боларлықтай дәрежелер мен мамандықтар қабылдау; әртүрлі мәдениеттерге, тілдерге, ұлттық жүйелерге сый-құрметпен қарау; университеттік автономияны және академиялық еркіндіктерді дамыту; үздіксіз білім беру; Болон процесі мүшелерінің арасында сенім философиясын орнату жатады. Ресмизандық тұрғыда Болон процесі Батыс Еуропа мен Қазақстанда қалыптасқан кәсіби білім деңгейін біркелкі "бакалавр-магистр" формуласымен теңестіріп, қазақстандық жоғары білім құжаттарының Еуропада мойындалуына жол ашып, мүмкіндік береді.

Болон процесі (Болондық қайтақұрылулар) – жоғары білім министрлерінің Декларациясына сәйкес, еуропалық жоғары білім жүйесін

жақындату процесін белгілеу үшін жиі пайдаланылып жүрген термин. (Париж, 1998; Болонья, 1999; Прага, 2001; Берлин 2003).

Болон процесін дамыту және құрылым жөніндегі барлық сұрақтарға шешім қабылдайтын жоғары орган, екі жылда бір жиналатын, қатысушы елдердің министрлер мәжілісі болып табылады.

Министрлер мәжілістері арасында Болон процесінің басқарушы органы болып Болон жұмыс тобы (Bologna Follow-up Group) болып саналады, оның құрамына әр елдің 2-3 өкілі кіреді, әдетте біреуі тиісті министрліктен және біреуі елдің академиялық бірлестігінен. Болон жұмыс тобына сол мерзімде Еуроодақта төрағалық ететін елдің өкілі төрағалық етеді. Топ Болон процесі сұрақтарына қатысты халықаралық тақырыптық семинарлар кестесін бекіту, кезекті министрлер мәжілісіне ақпарат жинақтау, мәжіліске енгізу алдында қатысушы елдердің баяндамаларын талқылаумен айналысады және т.б. Болон тобының мүшелерінен, келесі министрлер мәжілісі өткізілетін елдің, алдыңғы жылы Еуроодақта төрағалық еткен елдің өкілдерінен бір жылға төрағалық ететін Кеңес (Board) сайланады, ол төраға және вице-төрағадан құрылады, сонымен қатар Еурокомиссия өкілдері және дауыс беру құқығы бар Еуропалық университеттер ассоциясының мүшелері (EUA), Еуропалық жоғары оқу орындары ассоциясы (EURASHE) және Еуропа студенттерінің Ұлттық одақтарының (ESIB) өкілдері кіреді.

Сонымен қатар хатшылық құрылады: оның құрамына министрлер мәжілісі өтетін елдің 3 Білім министрлігі қызметкерлері кіреді. Хатшылық Кеңес пен Топтың жұмысын қамтамасыз етуге бағытталған ұйымдастыру және техникалық жұмыстармен айналысады.

### Болон процесінің мақсаттары

Жоғары білімнің Еуропа аймақтық ортақ кеңістігін қалыптастыру. Бұл азаматтардың осы елдер арасында ешбір кедергісіз жұмысқа орналасуына мүмкіндік береді.

Еуропаның интеллектуалдық, мәдени, әлеуметтік және ғылыми-техникалық әлеуетін қалыптастыру және нығайту; әлемде еуропалық жоғары мектептің беделін арттыру.

Еуропалық жоғары оқу орындарының басқа білім беру жүйелерімен салыстырғанда, бәсекеге қабілеттілігін күшейту; ұлттық жоғары білім беру жүйесінің сәйкестігіне, жоғары білімнің сапасына қол жеткізу.

Университеттердің еуропалық мәдени құндылықтарды дамытудағы орталық рөлін күшейту, бұл ретте университеттер еуропалық сананың ордасы, әрі жалғастырушысы ретінде қаралады.

Сурет 1. Болон процесінің басымдылықтары мен мақсаттары

Басқа елдер Болон процесіне ерікті түрде қатыса алады. Декларацияға қол қою арқылы олар өздері орындау тиіс міндеттемелер алады. Бұл міндеттемелердің біреуі - ол Болон процесіне қатысушы елдердің жоғары оқу орнын бітіруші барлық түлектеріне бакалавр және магистр дипломдарына бірдей үлгідегі тегін еуропалық қосымша беру болып табылады. Осы арқылы ортақ еуропа кеңістігіндегі жоғары кәсіби білім беру құжаттарының өзара танылуы іске асады. Сонымен бірге Болон процесінің негізгі талаптарына сәйкес қосылған мемлекеттер өздерінің ұлттық білім беру жүйесін Болон процесінің негізгі, ұсынбалы және факультативтік өлшемдеріне сәйкес реформалау қажет.

Болон процесінің білім беруді ұйымдастыруға қатысты құрастырған принциптеріне келетін болсақ, олар төмендегідей:

- Жоғары оқу орындарының автономиясы;
- Білім берудің саяси, экономикалық, идеологиялық жағдайлардан тәуелсіз болуы;
- Білім және ғылыми ізденістерінің болуы;
- Білімнің экономика мен қоғамның сұраныстарына сай болуы;
- Зерттеу, оқыту, білім беру мәселелерінің еркіндігі;
- Білімділік миссиясын сақтау;
- Жоғары оқу орнындарына сапалы білім беретін оқытушы және ол білімді меңгеруге бейімделген студенттердің қабылдануы;
- Толеранттық сезім;
- Еуропалық құндылықтарды сақтау;
- Географиялық, саяси шекаралардан тыс әрекет халықтық мәдениет шегіндегі жетістіктерді игеруді пайдалана білу.

Болон процесіне қосылған елдердің оның идеяларын білім беру жүйесіне енгізу және іске асыру, осы процесс шеңберінде құрастырылған өлшемдер негізінде іске асады. Бұл өлшемдер негізгі, ұсынбалы және факультативтік болып бөлінеді.

Кесте 2. Болон процесінің өлшемдері

Болон процесінің өлшемдері	Көрсеткіштері
Болон процесінің негізгі өлшемдері	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Жоғары білімнің үш деңгейлі жүйесі: бакалавриат – магистратура – докторантура PhD;</li> <li>- ECTS академиялық несиелері (олар Болон процесіне қосылған елдерде академиялық дәреже туралы дипломдардың өзара танылуын, студенттердің академиялық икемділігін қамтамасыз ету үшін дайындалған);</li> <li>- Жоғары оқу орны студенттерінің, оқытушылары мен басқарушылық құрамның академиялық икемділігі (ортақ білім кеңістігі бойынша еркін жүріп-тұруы);</li> <li>- Дипломға еуропалық қосымша беру;</li> <li>- Жоғары білім сапасын қадағалау;</li> <li>- Біртұтас еуропалық зерттеу кеңістігін құру.</li> </ul>

## 2 кестенің жалғасы

Болон процесінің ұсынбалы өлшемдері	<ul style="list-style-type: none"><li>- Ортақ еуропалық бағалау;</li><li>- Студенттердің белсенді қатысуы;</li><li>- Тұрмысы нашар студенттерге әлеуметтік қолдау көрсету;</li><li>- Өмір бойы білім беру.</li></ul>
Болон процесінің факультативтік өлшемдері	<ul style="list-style-type: none"><li>- Білім мазмұнын дайындық бағыттары бойынша үйлестіру; әлеуметтік серіктестікті дамыту;</li><li>- Студенттердің өз таңдаулары бойынша іріктеліп алынған курстар арқылы оқыту;</li><li>- Модульдік жүйе;</li><li>- Қашықтан оқыту, электрондық курстар;</li><li>- Студенттер мен оқытушылардың академиялық рейтингтері.</li></ul>

### 2.3 Қазақстанның Болон процесіне қосылуы

Болон процесінің толыққанды қатысушысы болып 2010 жылдың 11 наурызында Қазақстан Болон декларациясына қол қойды. Қазақстанның Болон процесіне қатысуының негізгі мақсаты - еуропа біліміне қолжеткізуді кеңейту және оның сапасын көтеру.

Қазақстанның Болон процесіне қатысуының негізгі мақсаты – еуропалық білім беруге қол жетімдігін кеңейту, отандық білім сапасын ары қарай жоғарылату, жоғары білімнің тиісінше сатыларын енгізу және кредиттер жүйесін қолдану, отандық жоғары оқу орындарын бітірген түлектерге жалпы еуропалық диплом қосымшасын беру арқылы студенттер мен оқытушылық құрамның академиялық икемділігін жоғарылату.

Болон процесіне қосылу Қазақстанның жоғары мектебінің дамуының негізгі бағыттары мен артықшылығын анықтады. Әлемдік білім кеңістігіне ену ұлттың зияткерлік потенциалы мен бәсеке қабілеттілігі қарқынды түрде өсуіне себепкер болады.

Қазақстан өзіне алған міндеттемелері бойынша 2020 жылға дейін келесі іс-шаралар атқарылуы тиіс: «ашықтылықты» қамтамасыз ету, біртепті білім циклдерін кең ауқымды тарату арқасында барынша жоғары түрде салыстыру, бірыңғай білім несиелерінің жүйесін енгізу, алынып отырған біліктілікті арттыру мамандықтарының бекітілген қалыптарының бірдей болып келуі және екіжақтылығын қабылдау, мамандардың білім сапасын қамтамасыз ететін дамыған құрылымдарды құру және т.б.

Болон декларациясы барлығына түсінікті және бір-бірімен сәйес келетін академиялық дәрежелерді бекітті, ол дәрежеге дейінгі және дәрежеден кейінгі. Осыған байланысты Қазақстан 2004 жылдан бастап жоғары және жоғарыдан кейінгі білім беру құрылымын енгізді: бакалавриат-магистратура-докторантура (PhD). Бұл құрылым 2007 жылдың 27 шілдесінде қабылданған «Білім беру туралы» Қазақстан Республикасы Заңында бекітілді.

Бүгінгі таңда Қазақстанның жоғары білім жүйесінің Болон процесіне қатысушы мемлекеттердің білім жүйесіне барынша ұқсас, жақын болып келуі бойынша айтарлықтай үлкен жұмыс атқарылуда.

1997 жылғы Лиссабон конвенциясының және 1999 жылғы Болон декларациясының ереже, талаптарына сәйкес 2003-2004 оқу жылдарынан бастап Қазақстанның бір қатар жоғары оқу орындарында кредиттік оқу жүйесі енгізілді. Қазақстан Республикасы жоғары білім беру саласына кредиттік оқу жүйесін енгізудің басты мақсаты ұлттық білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне тереңдеп енгізу және ҚР оқу орындарын бітіріп шығушы мамандардың алған дипломдарын әлемдік еңбек нарығында ешқандай шектеусіз қолдануға болатынына қол жеткізу.

Кредиттік оқу жүйесінің негізгі бағыттары: - жоғары оқу орындарының классикалық дәстүрлерін сақтай отырып жоғары сапалы білім беру: алған білімнің іргелілігі, жүйелілігі, білім беру үрдісінің сабақтастығы, оқу жоспарлары мен оқу бағдарламаларын таңдауға мүмкіндік беретін көп нұсқалылығы; - басқа білім беру мекемелерімен білім беру нәтижесін салыстырып, оның жақсы нәтижелерін бірлесе мойындай отырып іске асыру үрдісіне енгізуге қол жеткізу;

- білім алудың сабақтастығына үнемі қолдау жасап отыру;

- білім берудің тұлғаландырылған (жеке тұлғамен тікелей жұмыс істеу) қағидасын жүзеге асыру;

- студенттердің ілімді жылдам қабылдауға қалыптасуына қол жеткізу.

Қазақстанның Болон процесіне қосылуы қазақстандық білім беру бағдарламаларының танылуын, студенттер мен оқытушылардың академиялық икемділігін, отандық дипломдардың еуропалық аймақта мойындалуын, отандық түлектердің кез-келген елде жұмысқа орналасуын қамтамасыз етеді.

«Академиялық икемділіктің» дәстүрлі шетелдік іссапарлардан айырмашылығы біріншіден, студенттер шектеулі болса да ұзақ мерзімдерге, яғни бір семестрден бір жылға дейінгі мерзімге барады, екіншіден, ондай тағылымдама кезінде олар тек тілді емес, толыққанды сабақ оқып мамандық бойынша білім мен біліктерді меңгереді, ол жерде меңгерілген кредиттер оған отандық өзі түскен оқу орнындағы оқу жүктемесіне енгізіліп есептеледі.

Қазақстанның Болон процесіне қосылуы қазақстандық университеттер үшін екі дипломдық білім беру, академиялық курстарды өзара тану, халықаралық аккредитация сияқты және т.с.с. бірлескен білім беру жобаларын жүзеге асыру үшін зор мүмкіндіктер ашады.

Білім берудегі сәйкестілік келесі мақсаттарды жүзеге асыруға жағдай жасайды:

- оқу үрдісінің барлық негізгі элементтері келісілген оқу бағдарламаларын қалыптастыру (оқу жоспары, оқыту мен бағалау әдістері, курстар мен оқытушыларға қойылатын талаптар);

- серіктестіктің барлық мүшелерімен, серіктес-университетте оқыту нәтижелерінің автоматты түрде танылуы, ол білім беру үрдісіне икемділік элементін енгізудің негізгі кепілдігі болып табылады;

- бағдарламаны басқарудың жалпы органын құру; оқуды аяқтаған соң қатысушы-университеттердің бірлескен дипломын (бағдарлама мүшелері атынан) немесе дипломдарын беру. Бұл бағдарламалар өздерінің

қатысушылары тарапынан ұзақ мерзімді қызығушылық тудырады. Себебі, олар студенттерге шетелде қосымша академиялық және мәдени тәжірибе жинақтауға мүмкіндік берсе, жоғары оқу орындарына - ынтымақтастықтың жаңа мүмкіндігін және өз әлеуетін кеңейтуге жағдай жасайды.

Қазіргі уақытта екі дипломдық білім беру бағдарламасы еліміздің 37 жоғары оқу орнында іске асуда және келесі жоғары оқу орнында түлектер шығарылды.

Кесте 3. Елімізде екі дипломдық білім беру бағдарламасының жүзеге асуы

№	Отандық жоғары оқу орны	Шетелдік серіктес жоғары оқу орны	Мамандық	Түлектер саны
1	Л.Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті	Нью-Мексика (АҚШ) Университеті	Экология	31 адам
2	Қ.Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық университеті	Кипрдағы Гирн қаласындағы Американ университеті	Экономика және Ақпараттық жүйелер	6 адам
3	Қазақ экономика, менеджмент және болжау институты	Сан-Франциско (АҚШ) Университеті	Экономика бойынша магистерлік бағдарлама	2 адам
4	С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті	Германияның Вайе нштефан қолданбалы ғылымдар университеті	Аграрлық менеджмент мамандығы бойынша магистрлық бағдарлама	2 адам
5	Халықаралық бизнес университеті	Мәскеу халықаралық бизнестің жоғары мектебі	МВА магистерлік бағдарламасы	72 адам

Шетелдік университеттермен бірлескен екі дипломды білім беру бағдарламасын жүзеге асыру арқылы жоғары білім туралы қазақстандық дипломдардың халықаралық деңгейде танылуы, отандық университеттердің халықаралық рейтингтерге енуі және т.б. білім беру жобаларына қатысуы міндеттері шешілетін болады.

Соңғы жылдары еуропалық елдердің тәжірибелері зерттелді және ең маңызды және жағымды үрдістер отандық тәжірибеге бейімделіп енгізілді.

Республикамыздың жоғары оқу орындарын Болон процесіне кең тарту мақсатында еліміздің Білім және ғылым министрлігі жыл сайын кредиттік оқыту технологиясы бойынша халықаралық және республикалық семинарлар өткізуде.

2007 жылдың мамыр айында М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университетінде, 2008 жылдың маусым және қараша айларында Қазақ ұлттық аграрлық университеті және Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технология мен инжиниринг университетінде жоғары оқу орындарында кредиттік оқыту жүйесін енгізу бойынша халықаралық семинарлар өтті.

Аталған семинарлар жұмысы шеңберінде Қазақстанның, Тәжікстанның, Қырғызстан мен Әзірбайжанның 60 жетекші университеті Қазақстанның Болон процесіне енуіне негіз болып тұрған Қазақстан Республикасының Университеттер Меморандумына (Тараз Декларациясы) қол қойды. Сөйтіп жоғары білімнің Орталық-Азиялық аймағының құрылуына негіз қаланды.

Қазақстанның Болон процесіне қосылуы тарихи оқиға болып табылады және жоғары кәсіптік білім берудің ұлттық жүйесін модернизациялауға жаңа серпін берді. Ынтымақтастық және әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялану – бұл Қазақстанның саясатының негізгі аспектілерінің және елдік сыртқы саясаты дамуының бірі болып табылады.

### **Тапсырмалар:**

1. Келесі ұғымдардың глоссарийін жасаңыз: жоғары білім, білім беру кеңістігі, білім сапасы, глобализация, парадигма, тұжырымдама, модернизация.

2. Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы нормативтік-құқықтық құжаттар, мемлекеттік бағдарламалармен танысып, еліміздің жоғары білім беру жүйесіндегі реформаларды талдаңыз, олардың жағымды және жағымсыз әсерлерін сараптаңыз.

3. Келесі тақырыптар бойынша баяндама әзірлеңіз:

- «Қазақстан Республикасының жоғары білім беру жүйесінің қазіргі даму жағдайы: мәселелері мен болашағы»;

- «Қазақстан Республикасының жоғары білім беру туралы заңнамасы»;

- «Жоғары мектеп әлеуметтік институт ретінде»;

- «Жоғары білім берудің қазіргі модельдері»;

- «Жоғары білім беру саласында мемлекеттік саясат принциптері»;

- «Жоғары білім берудің еуропалық кеңістігін қалыптастыру міндеттері, қағидалары және кезеңдері»;

- «Тараз декларациясы және отандық жоғары білім жүйесіндегі интеграциялық үрдістер»;

- «Жаһандану жағдайындағы білім беру: уақыт талаптарын қанағаттандыруға бағытталған ізденістер».

4. Еліміздегі жоғары оқу орындарының жаңа типтеріне (инновациялық, зерттеу және т.б.) сипаттама жасаңыз.

5. Қазақстанның Болон процесінің өлшемдерін (негізгі, факультативтік, ұсынбалы) жүзеге асыру дәрежесін сараптаңыз: барысы, жетістіктері, проблемалары мен болашақ жоспарлары.



### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Игібаева А.Қ. Қазақстандағы педагогикалық ой-пікір мен білім беру тарихы (ІХ ғ -XXғ 50-ші жылдары). - Өскемен, 2012. – 152 б.
2. Қунантаева К. Қазақстанда халыққа білім беру ісінің дамуы (1917-1990 жж.): оқу құралы - Алматы : РБК, 1998. - 138 бет.
3. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.
4. Асылбаев Д.С. Развитие высшего образования и этапы формирования управления высшей школой в РК//Вестник КАСУ – 2006- №4.
5. История педагогики и образования в схемах и таблицах: учебно - метод. пособие - Усть-Каменогорск : Изд-во ВКГУ, 2008. - 123 с.
6. Әбжанов Х. Тәуелсіз Қазақстан : Жоғары білім, ғылым, саясат / Х. Әбжанов, Ғ. Кенжебаев. - Алматы : Баспалар үйі, 2009. - 312 бет.
7. Иманбекова Б. І. Қазақстандағы педагогикалық ойлар мен білім беру тарихы. - Алматы : Қазақ университеті, 2010. - 158 бет.
8. Трайнев В.А. Повышения качества высшего образования и Болонский процесс: обобщение отечественной и зарубежной практики / В. А. Трайнев, С. С. Мкртчян, А. Я. Савельев. - М. : Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2008. - 392 с.
9. Артамонова М. В. Реформа высшей школы и Болонский процесс в России (частный взгляд методиста) / М. В. Артамонова. - М. : Экономика, 2008. - 279 с.
10. Образовательные программы вузов зарубежных стран - участниц Болонского процесса: специфика и проблемы идентификации в Казахстане / [под ред. Г. К. Ахметовой ; сост. Г. Н. Паршина, А. К. Мынбаева]. - Алматы : Қазақ университеті, 2009. - 113 с.
11. Байденко В. И. Болонский процесс : проблемы, опыт, решения : [аналитич. докл.] - М. ; Астана : [б. и.], 2006. - 86 с.

### **Тақырып 3. Жоғары мектептегі тұтас педагогикалық үрдіс және оның теориялық-әдіснамалық негіздері**

#### **3.1 Педагогикалық үрдістің мәні мен құрылымы**

Педагогикалық үрдіс – білім алушы тұлғасының жағдайын өзгертуге бағытталған, мазмұны жағынан толықтырылған және арнайы ұйымдастырылған тәрбиешілердің жүргізуші және бағыттаушы әрекетінің және баланың белсенді әрекетінің негізіндегі өзара әрекеттесу процесі. (Б.Т.Лихачев)

Педагогикалық үрдіс – белгіленген мақсатқа жетуге бағытталған және тәрбиеленушілердің қасиеттері мен сапаларын алдын-ала анықталған жағдайға өзгеруіне әкелетін тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің дамып отыратын өзара әрекеттесу процесі (И.П.Подласый).

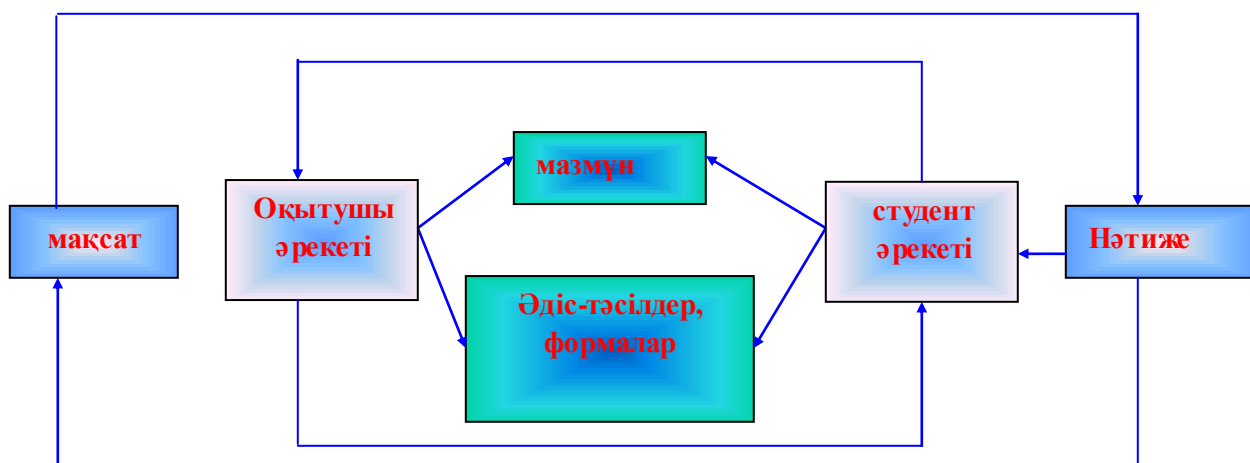
Біртұтас педагогикалық үрдіс – жан-жақты үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталған оқытушы мен білім алушылардың өзара әрекеттесу процесі (Н.Д.Хмель - Қазақстанда біртұтас педагогикалық процестің теориясын қалыптастырушы ғалым).

Сонымен, біртұтас педагогикалық үрдіс – ол оқытушы мен білім алушылардың өзара әрекеттесу процесі болып табылады, оның барысында әлеуметтік тәжірибе тұлғаның қасиеттеріне алмасады.

Біртұтастық – ол педагогикалық процестің синтетикалық қасиеті, ол оның дамуының жоғары деңгейін, онда қызмет ететін субъектілердің саналы әрекетінің нәтижесін сипаттайды. Біртұтас педагогикалық процеске оны құраушы компоненттердің ішкі тұтастығы, олардың үйлесімділігі тән.

Біртұтас педагогикалық процестің негізгі белгілері – мақсаттылық, екіжақтылық және тұтастық. Мақсаттылық - БПП әр уақытта белгілі бір мақсатқа жетуге бағытталады, яғни нәтижесі алдын-ала болжамданады. Екіжақтылық – процестің нәтижесінің тиімділігі оқытушы мен білім алушылардың әрекеттерінің өзара байланыстылығына және белсенділігіне байланысты. Тұтастық – процестің нәтижелілігі оның шеңберінде іске асырылатын тәрбие мен оқытудың үйлесімді ұйымдастырылуына байланысты.

Жоғары мектептегі біртұтас педагогикалық үрдіс келесі компоненттерден тұрады: мақсат, мазмұн, әдіс-тәсілдер және формалар, нәтиже, оқытушы әрекеті, білім алушы әрекеті. Оны келесі сызба арқылы көрсетуге болады.



Сурет 2. Жоғары мектептегі тұтас педагогикалық үрдіс құрылымы

Педагогикалық процестің бөліктерінің өзара байланысына талдау жасаудың маңыздылығы оқытушының практикалық жұмысының тиімділігін арттыру саласында ғана емес, оның алдын ала жоспарланған нәтижелер алу үшін мектептің жақсы тәжірибесін модельдеуде белгілі маңызы бар.

Қойылған міндеттерге жетудің тиімділігін анықтайтын құралдар мен әдістерді тандап алу оқытушылардың әдіснамалық ұстанымдарына байланысты. Нақты айтса, ол оқытушының тұтас педагогикалық үрдіс заңдары мен заңдылықтарын білуіне байланысты.

Педагогикалық үрдіс мәнін анықтайтын келесі педагогикалық үрдіс заңдары айқындалған:

- бала өзінің белсенді шығармашылық іс-әрекеті негізінде ғана өткен ұрпақтың әлеуметтік тәжірибесінің мұрагері болады. Осыдан жасалатын

қорытынды, жоғары мектепте студент кәсіби білім мен іскерлік жүйесін меңгеру үшін белсенді және саналы ізденіс пен шығармашылық әрекеттерінің субъектісіне айналу керек.

- Индивидтің тұлға ретінде дамуы өзін жүзеге асыра алатын және өз орнын табуға даяр, белгілі бір әлеуметтік-азаматтық статуста («барлық қоғамдық қатынастар жиынтығы ретіндегі») әлеуметтену үрдісінде, социумға кіру барысында жүзеге асады, жас өсе келе бірте-бірте әлеуметтік белсенділік әлемі кеңі түседі.

- Педагогикалық үрдіске қатысушылардың барлықтарының және оның әрбірінің табысын оқытушылар мен білім алушыларды біріктіретін орталықтан жекеге бөлінетін іс-әрекет қамтамасыз етеді.

Педагогикалық үрдістің заңдары – оның мәндік ерекшеліктері, демек, тұтастықта және жеке бөліктерде де көрінеді. Бірақ, педагогикалық үрдістегі реттелген өзгерістер немен байланысты екендігін білу үшін құбылыстардың, бөліктерін, элементтер (компоненттердің) үрдістің қалай өзара байланысатынын, қалай заңдар заңдылықтарда көрінетіндігін елестету керек.

Заңдылықтардың үздіксіз жаңарып, үздіксіз қайталану тенденциясы болады. Осыдан заңдылық деген ұғым туындайды. Заңдылықтар дегеніміз жүйенің өз ішіндегі және жоғары сатыдағы жүйелермен байланыстары. Заңдылықтарды білу, біріншіден, практикалық әрекетте тиімді нәтижелерді алуға, екіншіден, педагогикалық үрдістің моделін жасауға мүмкіндік береді.

Педагогикалық үрдістің заңдылықтарын зерттеу өткен ғасырдың 20-шы жылдарында-ақ басталған болатын. Бірінші болып ол тұжырымдамаларға түсініктеме берген М.А.Данилов болды. Ол барлық педагогикалық үрдістің заңдылықтары ішінен ең маңыздысы ретінде екеуін – педагогикалық үрдістің мақсаттылығы және ондағы білім алушының белсенді позициясын баса көрсетеді. Сонымен бірге, М.А.Данилов педагогикалық үрдісте көптеген факторлардың ықпалы ұдайы байқалатындығы және олардың жағдайлар мен уақыттардың алмасуымен байланысты өзгеріп тұратындығына назар аударады.

Сондықтан, педагогикалық үрдіс заңдылықтарын көрсету маңыздылығы артады, оларға төмендегілер жатады:

- педагогикалық үрдістің қоғамның әлеуметтік-экономикалық талаптарына сәйкес болуы;

- педагогикалық үрдістің белгілі бір мақсатқа бағытталуы;

- педагогикалық үрдістің нәтижелігі білім алушының белсенді, субъектілік позициясына байланысты;

- педагогикалық үрдістің тиімділігі білім алушылардың жас ерекшеліктерінің және білім алушылар ұжымы мен жеке мүшелерінің даму деңгейіне байланысты.

Тұтас педагогикалық үрдісті жүзеге асыру үрдістің мәнін оқытушылар мен білім алушылар арасындағы іс-әрекеттермен алмасу ретінде ғана емес, сонымен бірге үрдіс деген ұғымды қандай да болмасын құбылыс сияқты даму үстінде болатынын ескеру қажет. Дамудың қозғаушы күштері – пайда болатын және жеңуге болатын (шешілетін) қарама-қайшылықтар болады.

Оқытушының педагогикалық үрдістің қозғаушы күштерін білу, пайда болып келе жатқан қайшылықтарды (субъективті пайда болатын қиыншылықтар ретінде анықталатын) таба білу іскерліктеріне сүйене отырып және оларды әрекетке келтіріп жұмыс істеуіне мүмкіндік береді, сонымен ол құбылыстың өзінің нақты дамуына әсерін тигізеді.

А.С.Макаренко педагогикалық үрдістің қарама-қайшылықтылығын, диалектикалығын көрсеткен болатын. Н.К.Крупская еңбектерінде де оқушылар іс-әрекеттерін ұйымдастыруда диалектикалық тәсілдің керек екендігін жазғанда дәл осыны айтады.

Әрине, педагогикалық үрдістің қозғалысын, оның дамуын түсіну тек қана оған тән сол қайшылықтарды шешкенде ғана түсінуге болады. Педагогикалық үрдіс «оқытушы-білім алушылар» жүйе жағдайының алмасуы ретінде өз болмысында әлеуметтік болып табылады.

Сондықтан да тұтас педагогикалық үрдіске тән қайшылықтардың үш тобы ажыратылады: тұлға дамуының қайшылығы, ұжымды қалыптастыру қайшылығы, іс-әрекетті ұйымдастыру қайшылығы. Тұтас педагогикалық үрдіс тұлға мен қоғам мүддесіне сай жасалып жүзеге асырылатындықтан, онда ол тұлғалық бағытталған сипат алады.

Демек, тұлға дамуының қайшылықтар тобы ең өзекті, жетекші болады. Сондықтан да оларға нақты тоқталатын болсақ:

- жаңа мүдделер, талаптар, ұмтылыстар мен тұлғаның даму мүмкіншілігінің жеткен деңгейі арасындағы;

- жаңа танымдық практикалық міндеттер мен бұрын қалыптасқан ойлау тәсілдері арасындағы;

- тұлғаның дамуындағы жеткен деңгей мен оның өмір сүру қалпы, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі оның алатын орны, істейтін қызметтері арасындағы;

- жақсы жетістіктерге ұмтылыс пен қиындықтарды жеңіп шығудағы қорқыныш арасындағы;

- дербестікке ұмтылушылық пен жеке тәжірибенің жеткіліксіздігі арасындағы;

- инерттілік, стереотиптік, тұрақтылық пен ширақтылыққа, өзгергіштікке ұмтылушылық тенденциялары арасындағы;

- тұлға әрекетінің еркіндігі мен қоғамдық қажетті іс-әрекеттер арасындағы қайшылықтар болып табылады.

Демек, педагогикалық үрдістің құбылыс ретінде дамуы тұлғаның дамуындағы пайда болатын және шешілетін қайшылықтардың шешу есебінен жүзеге асады, онда педагогикалық үрдістің нәтижесі жеке-психологиялық, адамгершілік және басқа да түрде жүзеге асырылады. Қайшылықтар педагогикалық үрдістің қозғаушы күштері ретінде объективті өмір сүреді. Сондықтан да тұтас педагогикалық үрдістің барысына ықпал ету мүмкіншілігі, оның тиімділігін күшейту сол сәтте қандай қайшылықтар орын алып отырғанына, олардың қалай шешілуіне байланысты.

### 3.2 Қазіргі білім беру парадигмалары

Қазіргі уақытта педагогикада «парадигма» термині кең тарала бастады, бірақ оның мағынасына түрлі түсініктемелер береді. Мысалы, «гуманистік парадигмаға» ауысу насихаттары айтылады, техникалық қоғам парадигмалары негізделеді және т.б.

«Парадигма» терминін (грек. «үлгі») 1962 жылы Томас Кун ғылымға енгізді. *Парадигма – барлығымен мойындалып қабылданған ғылыми жетістіктер, олар ғылыми қауымдастыққа белгілі бір уақыт аралығында мәселелерді анықтау және оларды шешудің моделін ұсынады.* Парадигмалық көзқарас төрт онжылдық бойы шетелдік зерттеушілердің назарында болып отыр: Дж. Агасси, И. Лакатос, Дж. Холтон, П.П. Гайденко, Л.А. Маркова және т.б.

Қазіргі педагогика ғылымында жетекші төрт білім беру парадигмасын көрсетуге болады:

#### 1. Дәстүрлі парадигма (немесе білімділік).

*Дәстүрлі парадигма* жағдайында оқыту мен тәрбиенің басты мақсаты – адамға терең, берік жан-жақты академиялық білімдер беру. Білімнің негізгі көзі оқытушы болып табылады. Білім алушы, білімге толтырылу қажет нысан ретінде қарастырылады. Оқытудың тұлғалық аспектілері танымдық қызығушылық пен танымдық қабілеттерді қалыптастырумен шектеледі. Сондықтан, тұлғаның дамуына емес (оны оқу әрекетінің «артық өнімі» ретінде қарастырады), оның ақпараттық қамсыздандырылуына назар аударылады.

Білімділік парадигманың бір түрі ретінде *технократиялық* немесе (*прагматикалық*) *парадигманы* қарастыруға болады. Оның жүйесіндегі оқыту мен тәрбиенің басты мақсаты – адамға өмірі мен кәсіби әрекетінде тәжірибелік тұрғыда қажет болатындай, қазіргі техникамен дұрыс өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін білім беру, іскерлік пен дағдыны қалыптастыру. Негізгі қағида – оқытудағы политехникалық бағыттылық.

Сөйтіп, білімділік және технократиялық парадигмалар назардың орталығына білім беру үрдісінің субъектісі ретінде білім алушыны қоймайды. Білім алушы педагогикалық өзара әрекеттесудің объектісі ғана болып табылады. Білім беру үрдісін стандарттау қарастырылады, оның құрылымында оқыту технологиялары негізінен орташа деңгейлі білім алушыға бағдарланады.

Білім алушының оқу әрекетін басқарудың тікелей (императивті) стилі қолданылады. Аталған парадигмалардың қағидалары негізінде құрылған білім беру модельдеріне келесі ерекшеліктер тән: монологтық оқыту, білім беру үрдісі субъектілерінің бастамашылдығы мен шығармашылығының рөлін дұрыс бағаламау. Екі модель де сапалары алдын-ала белгіленген тұлғаны қалыптастыру және дайын түрінде оқыту тәсілдерінің мазмұнын беруге бағытталған.

Қазіргі уақытта отандық және бұрынғы Кеңес Одағы кеңістігіндегі көптеген елдерде бұрынғы ескірген оқу-тәртіп моделінің орнына оқытудағы өзара әрекеттесуде ынтымақтастыққа негізделген білім алушыны тең

дәрежелі серіктес ретінде қарастыратын гуманистік, тұлғалық-дамытушы модель келіп отыр.

Дәстүрлі парадигма ерекшеліктеріне тағы төмендегілерді жатқызуға болады:

Білім беру ойлауға негізделген таным ретінде ғана қарастырылады;

Оқыту мақсаты ретінде әлеуметтік тапсырысты сипаттайтын білім, іскерлік және дағдылар жүйесі анықталады;

Оқу материалы дидактикалық тұрғыда түрлендірілген ғылыми білімдер ретінде қарастырылады;

Оқу үрдісінің бүкіл ұйымдастырылуы бағдарлама мен оқулықтарда ғылыми білімнің жағдайын және оны меңгеру жолдарын көрсетіп сипаттауға бағытталған;

Тұлғалық даму сипаттамасы есепке алынбайды; оқыту тиімділігінің негізгі көрсеткіштері ретінде білім, іскерлік, дағдылар қарастырылады;

негізгі міндет ретінде логикалық ойлау іскерлігін емес, есте сақтауды дамыту деп есептеледі.

*2. Тұлғалық бағдарланған (гуманистік немесе субъект-субъектілік) парадигма.*

Басты мақсат – адам қабілеттерінің, оның тұлғасының дамуына, рухани өсуіне, оның адамгершілік жетілуіне, өзін-өзі іске асыруына және өзін-өзі жетілдіруіне қолдау жасау. Адам көп нәрсені білмеуі мүмкін, бірақ ең маңыздысы, оның өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жетілдіруге қабілетті, шынайы рухани адамгершілікті адам ретінде қалыптасуы болып табылады; бұл парадигманың орталығында – өзінің артықшылықтары мен кемшіліктері бар адам.

Аталған парадигманың ерекшеліктеріне тағы жатқызуға болады:

- Тұлғалық бағдарлы педагогиканың әдістерінің жүйе құраушы факторы білім алушының ерекше және қайталанбас тұлғасы (яғни оқыту және тәрбие әдістері білім алушылардың мүмкіндіктері мен қажеттіліктеріне сай іріктеледі);

- Түрлі дидактикалық тұжырымдамалардың интеграциясы: дамыта оқыту, проблемалық оқыту, бағдарламаланған оқыту, оқытуды оңтайландыру (оптимизациялау) және т.б.;

- Тәжірибелік бағдарланған жүйелердің жақсы инструменталдық қамсыздандырылуы, олардың анықтылығы мен тұтастығы;

- Педагогтың білім алушыға қатынасы тұлға, өзінің дамуының дербес және шығармашыл субъектісі және сонымен қоса тәрбиелік әсер етудің субъектісі ретінде қалыптасқан;

- Оқытушы мен студенттің субъект-субъектілік қатынастары;

- Оқытушы мен студент арасындағы тікелей өзара әрекеттесу форма, әдіс-тәсілдер мен құралдар арқылы материалды меңгеруге бағытталған;

- Әрбір білім алушыда дамуының өзіндік векторы, өз даму траекториясы бар, ол білім алушыдан оқытушыға қарай құрылады.

Дәстүрлі мен гуманистік парадигмаларды салыстырмалы түрде қарастыра болсақ, олардың ерекшеліктерін анық көруімізге болады (кесте 4).

Кесте 4. Білім берудің дәстүрлі және гуманистік парадигмаларының салыстырмалы сипаттамасы

Салыстырылатын көрсеткіштер	Білім беру парадигмасы	
	Дәстүрлі (субъект - объектілік)	Гуманистік (субъект - субъектілік)
1 Білім берудің негізгі миссиясы	Өскелең ұрпақты өмір мен еңбекке даярлау	Өзін-өзі анықтау мен өзін-өзі іске асыру үшін жағдайлар жасау
2 Аксиологиялық негіз	Қоғам мен өндіріс қажеттіліктері	Тұлғаның қажеттіліктері мен мүдделері
3 Білім беру мақсаттары	Сапалары алдын-ала белгіленген тұлғаны қалыптастыру	Тұлғаны өмірлік әрекеттің субъектісі мен мәдениет адамы ретінде дамыту
4 Білім, іскерлік және дағдылардың рөлі	Оқыту мақсаты	Дамыту құралы
5. Білім беру мазмұны	Оқушыға білім, іскерлік, дағдылардың дайын үлгілерін беру	Адамның өзін пәндік, әлеуметтік және рухани мәдениет әлеміне жатқызу арқылы өз бойынша әлем бейнесін құруы.
6. Білім алушы (студент) жағдайы	<i>Оқушы</i> , педагогикалық әсер ету объектісі	<i>Білім алушы</i> , таным әрекетінің субъектісі
7. Оқытушының рөлдік позициясы	Пәндік бағдарланған позиция: білімнің көзі мен бақылаушысы	Тұлғалық бағдарланған позиция: координатор, кеңесші, көмекші, ұйымдастырушы
8. Оқытушы мен білім алушы арасындағы қатынас	Субъект-объектілік, <i>монологтік қатынас</i> : еліктеу, имитация, үлгілерге сәйкес әрекет ету. Ынтымақтастықтан қарағанда бәсекелестік басым.	Субъект-субъектілік, <i>диалогтік қатынас</i> – білім беру мақсаттарына жету бойынша бірлескен әрекет
8. Оқу-танымдық әрекет сипаттамасы	Оқушының репродуктивті (кері байланыстық) әрекеті	Білім алушының белсенді таным әрекеті

3. *Функционалистік парадигма, ол келесі ерекшеліктерімен сипатталады:*

- Білім беру әлеуметтік-мәдени технология ретінде қабылданады; білім беру қоғамға қажетті кадрларды дайындау қажет;

- Тұлға өзінің мойнына қоғамның кейбір функцияларын алу қажет; тұлғаны еңбек нарығына бейімдеп дайындау;

- Білімді алу, оларды шығармашылық тұрғыда пайдалану және жаңа білімді жасау іскерлігімен байланысты белгілі бір құзырлықтарды қалыптастыру;

- Нақты кәсіби бағыттылық – тұлғаны еңбекке дайындау.

4. *Мәдениеттанушылық парадигма:*

- Білім берудің нысаны мен мақсаты – мәдениет адамы;

- Адам мәдениет, өз өмірі мен жеке дамудың субъектісі ретінде;

- Білім беру мәдени дамытушы орта ретінде;

- Мәдени-білім беру кеңістігіндегі адамның өмір сүру мен өзін-өзі дамытудың тәсілдері ретіндегі шығармашылық пен диалог;

- Білім беру құрылымдарында қоғамның қазіргі жағдайынан озып отырған мәдени үлгілер мен өмір сүру нормаларын қайта құру, оның қажетті жағдайы – білім берудің мәдениетке интеграциялануы;

- Идеологиядан мәдениетке, оның ішінде педагогикалық мәдениетке көшу;

- Білім беру мәдениеттің рухани және материалдық құндылықтарын меңгеру барысында қалыптасатын адамның рухани бейнесі ретінде қарастырылады;

- Білім мазмұнын ізгілендіру, оқыту мен тәрбиенің гуманистік технологияларын іске асыру;

- Білім беру ұйымдарында қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайда шығармашылық өзін-өзі іске асыруға қабілетті тұлғаны қалыптастыра алатын ортаны құру;

- Мәдениет мәтініндегі (контекстіндегі) білім берудің негізгі қағидасы креативтілік қағидасы, яғни ынтымақтастық пен бірлескен шығармашылық атмосферасын тудыру болып табылады;

- Білім беруге мәдени үрдіс ретінде қатынастық қалыптасуы, ондай білім берудің қозғаушы күштері тұлғалық мағына, оның қатысушыларының диалогы мен ынтымақтастығы болып табылады;

- Педагогқа оқушы мен мәдениет арасындағы делдал ретінде қатынастың қалыптасуы;

- Мектепке тұтас мәдени-білім беру кеңістігі ретінде қатынастың қалыптасуы, ондай мектепте өмір сүру үлгілері қайта құрылады және мәдениет адамының тәрбиесі жүзеге асады.

Білім беру парадигмалары шеңберінде түрлі білім беру модельдері қалыптасады. Қазіргі уақытта әлемдік білім беру үрдісінде негізгі төрт білім беру моделі қызмет етеді:

1. *Білім берудің дәстүрлі моделі* – бұл өскелең ұрпаққа өткен және бүгінгі мәдениеттің әмбебап элементтерін беру тәсілі ретіндегі жүйелі



академиялық білім берудің моделі. Оқушы білім беру қызметінің нысаны ретінде ойлау емес, есте сақтау механизмдеріне әсер етудің арқасында білім, іскерлік, дағдыларды меңгереді.

Ондай білім берудің мақсаты сапалары алдын-ала белгіленген тұлға болып табылады. Білім беру жүйесі мақсаттарды, білім мазмұнын, білім беру ұйымдарының номенклатурасын және оқу пәндерін анықтау қатаң орталықтанған түрде іске асатын мемлекеттік-ведомстволық ұйым ретінде қарастырылады.

2. *Білім берудің рационалистік моделі* басты орынға білім мазмұнын емес, білім алушылардың білімді меңгерудің тиімді тәсілдерін қояды. Бірақ бұл жерде студенттерге енжар рөл беріледі, олардың шығармашылығын, дербестігін, жауапкершілігін дамыту міндеті қойылмайды. Меңгерген білім, іскерлік, дағдылар негізінде студенттер өз бойларында қоғамның әлеуметтік нормаларына, талаптары мен үміттеріне сәйкес бейімделген «мінез-құлықтық репертуарды» дағдыландырады.

Мінез-құлықтық модельдер білім беруге тар утилитаризм рухын енгізеді және оқытушыға әрекет етудің механикалық, шығармашылық емес тәсілдерін қолдануды итермелейді. Оқытушы қызметі соның салдарынан студенттерді есептер, тесттер шешуге дағдыландыруға ғана бағыттайды. Ондай оқытудың негізгі әдістері үйрету, тренинг, тесттік бақылау, түзету, жеке дара сабақтар болып табылады.

Жалпы алғанда, білім берудің рационалистік моделі өскелең ұрпақты өмір сүріп жатқан қоғамға және өндіріске тәжірибелік бейімдеуді қамтамасыз етеді.

3. *Білім берудің гуманистік (феноменологиялық) моделі* студенттің ішкі жан дүниесін дамытуға, тұлғааралық қарым-қатынасқа бағдарланған. Бұл модель шеңберінде көптеген білім беру тұжырымдамалары қызмет етеді: гуманитарлық-білім берушілік, тұлғалық-бағдарлы, аксиологиялық, жобалаушылық, педагогикалық қолдау, мәдениеттанушылық және т.б. бірақ олардың барлығын біріктіретін фактор – олар оқытудан қарағанда тұлғаның дамуы басымдылығын мойындайды, ал білім, іскерлік және дағдылар оқыту мақсаты емес, білім алушыларды дамыту құралы ретінде қарастырады.

Білім беру үрдісінің орталығына білім алушы тұлғасы мен оның өмір сүру әрекетінің субъектісі ретіндегі дамуы қойылады. Олардың пікірінше, білім беру адамның шынайы табиғатына сәйкес болу керек, тұлғалық өсуде психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз ету қажет. Сапалары алдын-ала анықталған тұлғаны қалыптастыру емес, өзін-өзі тану және өзін-өзі дамыту үшін жағдайлар жасау қажет.

Гуманистік бағыттылық оқытушының да студенттің де дербестігі мен шығармашылығын, сонымен бірге индивидтің дамуда автономияға және білім берудің жеке өзіндік траекториясына құқығын негізгі басымдықтар ретінде жариялайды.

Білім беруді реформалауда *Интернет ақпараттық жүйелері* кең мүмкіндіктер береді. Интернеттік білім беру бағдарламалық электронды құралдар көмегімен адамдарды оқытуды қарастырады, оның барысында

жұмыс диалогтық немесе автономды режимде (электрондық почта, интернет-фестивальдер, телеконференциялар және т.б.) іске асады. Бірақ, ақпаратты механикалық «жүктеу» оқыту субъектілерінің белсенді танымдық әрекетінің рөлін төмендетуі мүмкін деген қауіп бар.

4. *Білім берудің институционалдық емес моделі* білім беруді әлеуметтік институттардан, нақты айтсақ, білім беру ұйымдарынан тыс ұйымдастыруды бағдарлайды. Бұл «табиғаттағы» білім беру, параллельді мектептер жағдайында (жүйелі түрді тәрбиелік-білімділік бағдарламаларды дайындайтын радио, теледидар, бұқаралық ақпарат құралдары) білім беру, Интернет жүйесі көмегімен білім беру, «ашық университеттер», қашықтықтан оқыту және т.б. Ондай оқыту формаларының тәуекелдеріне төмендегілерді жатқызуға болады: біріншіден, тәрбиеде еш нәрсемен алмастырылмайтын адамдық қатынастар, шынайы тірі қарым-қатынас, екіншіден, бұқаралық мәдениеттің күмән туғызатын құндылықтары көмегімен тұлғаны дамыту емес, керісінше құлдырауға ұшырату қаупі.

Білім берудің парадигмалық модельдерін қалыптастыруда келесі көзқарастар қолданылады:

*Синергетикалық көзқарас*, ол өзін-өзі ұйымдастыру теориясының ғылыми бағыты ретінде қарастырылады. Бұл парадигма табиғат және адам, күрделі жүйелердің қызмет етуі, әлемнің жаңа бейнесі туралы білімдерді біріктіреді.

*Құзыреттілік көзқарас*, ол білім беру үрдісінің тұлғаның негізгі және пәндік құзыреттіліктерін қалыптастырып дамытуға бағыттылығын анықтайды.

*Акмеологиялық көзқарас*, ол тұлғаның өзінің бүкіл потенциалдық мүмкіндіктерін ашуға және кәсіби шеберлік шыңдарына жетуге бағыттылығын анықтайды. Акмеологияның нысаны негізінен кәсіби әрекетте прогрессивті түрде дамып өзін-өзі жүзеге асырып отыратын кемелденген тұлға болып табылады. Акмеология пәні кемелденген тұлғаның прогрессивті дамуы мен оның жоғары кәсіби жетістіктерге жетуін қамтамасыз ететін үрдістер, психологиялық механизмдер, жағдайлар мен факторлар.

*Интерактивті көзқарас*, ол ізгілендіру, демократияландыру, даралау және саралау қағидаларына негізделеді. Интерактивті оқыту әлеуметтік ынталандырылған серіктестік сипатына ие, оның назарында оқытушылық үрдісі емес, тең дәрежелі серіктестердің ұйымдасқан шығармашылық ынтымақтастығы. Сөйтіп, субъект-субъектілік өзара әрекеттесу андрогогика қағидаларын қолдануға, жағымды кәсіби «Мен-тұжырымдамасын» дамытуға көмектеседі.

Интерактивті оқыту өмірлік жағдаяттарды модельдеуді, табыстылық, тәуекел, күмәндіктер, қарама-қайшылықтар, өзара қолдау, өз әрекеттерін талдау және өзін-өзі бағалау жағдаяттарын құруға мүмкіндік беретін әдістерді қолдануды қарастырады.

### 3.3 Білім берудегі құзыреттілік көзқарас

Құзыреттілік көзқарас бастапқыда лингвистикада пайда болып, кейін педагогика ғылымына көшіріліп әкелінді. Аталған көзқарастың пайда болуын американ тіл маманы Н.Хомский атымен байланыстырады. Ол алғаш рет құзыреттілік ұғымын алғаш рет тіл теориясына, трансформациялық грамматикаға қатысты қолданды. Оның айтуынша тілдік құзыреттілік тілді білу ғана емес, оны нақты өмірлік жағдаяттарда пайдалана алу, яғни құзыреттілік білімді меңгеру ғана емес, оны шынайы өмірлік жағдайларда қолдану қабілеттілігі. Сонымен бірге, ғалым құзыреттіліктің дамуы мен өмірлік жағдайларда жүзеге асуы құзыреттілік айқындалуы тиіс пәндік әрекет саласында тәжірибесінің болуына байланысты екендігін көрсетеді. Бұл болашақ мамандарды даярлауда оқыту үрдісінің тәжірибелік бағытталуын, теорияның тәжірибемен байланыстылығын қамтамасыз ету қажеттілігін анықтап беріп отыр.

Осы кезде (1959) Р. Уайттың «Motivation reconsidered: the concept of competence» атты еңбегінде, құзыреттілік категориясы мазмұндық тұрғысында тұлғалық компонент – мотивациямен толықтырылады. Адамдардың белгілі бір білім мен тәжірибені өмірде табысты қолдану үшін, сол саладағы пәндік әрекетке жағымды мотивациясы болу қажет. Мысалы, шет тілінде сөйлеу үшін, сол тілге және оны өмірлік жағдайларда қолдануға қажеттіліктің болуы тиіс.

Сонда, болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру үшін, сол кәсіби әрекет саласына жағымды қатынасы мен оны табысты жүзеге асыруға мотивациясын, сол кәсіби салаға сай құндылықтарын қалыптастыру маңызды.

И.А. Зимняя, құзыреттілік табиғаты мен мазмұнын анықтауға деген түрлі ғылыми көзқарастарды (Н. Хомский, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, В.Н. Куницина, Г.Э. Белицкая, Л.И. Берестова, В.И. Байденко, А.В. Хуторской, Н.А. Гришанова және т.б.) талдай отырып, білім берудегі құзыреттілік көзқарастың қалыптасуын шартты түрде үш кезеңге бөлді:

Бірінші кезең - 1960-1970 жж. – ғылыми қолданысқа «құзырлық» ұғымын енгізумен (Н. Хомский, Р. Уайт), құзырлық/құзыреттілік ұғымдарын ажыратуға негіздемелердің жасалуымен сипатталады.

Осы кезеңнен бастап трансформациялық грамматика және тілдерді оқыту теориясы құрылымында тілдік құзыреттіліктің түрлері зерттеле бастады, «коммуникативтік құзыреттілік» ұғымы енгізілді (Д. Хаймс).

Сөйтіп, XX ғасырдың 60-шы жылдары қарастырылып отырған «құзырлық» және «құзыреттілік» ұғымдарының айырмашылығы теориялық негізделді, оның соңғысының түсініктемесі интеллектуалдық және тұлғалық негізделген (яғни адамның білімі, таным қабілеттері, тұлғалық қасиеттері мен сапаларымен айқындалатын) адамның әлеуметтік-кәсіби әрекетінің тәжірибесі деп қарастырылады. Айта кету қажет, «құзырлық», «құзыреттілік» ұғымдары одан бұрын тұрмыста, әдебиетте де қолданылатын, олардың түсініктемесі түрлі сөздіктерде берілетін.

Екінші кезең - 1970-1990 жж. – «құзырлық»/ «құзыреттілік» ұғымдарының тілді (әсіресе шет тілдерін), басқару мен менеджменттегі кәсіпқойлыққа оқытудың теориясы мен тәжірибесінде, қарым-қатынасқа үйретуде қолданылумен сипатталады. Осы кезде әлеуметтік құзырлық/құзыреттілік ұғымдарының мазмұны құрастырыла бастады.

Бұл уақытта құзыреттіліктің 37 түрі анықталып қана қоймай (Дж. Равен құзыреттіліктің 37 түрін анықтады), сол құзыреттіліктерді қалыптастыруды көздейтін оқытудың ғылыми-теориялық негіздемесі жасала бастады (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Л.А. Петровская).

Дж.Равеннің Лондон қаласында 1984 жылы жарық көрген «Компетентность в современном обществе» атты еңбегінде, құзыреттіліктің кең түсініктемесі берілген. «Бұл шартты түрде бір-бірінен дербес болып келетін компоненттерден тұратын құбылыс...». Дж. Равен айтуынша «құзыреттілік түрлері» бұл «мотивацияланған қабілеттер» (яғни қабілеттіліктің өмірлік жағдайларда айқындалып табысты қолданылуы соған деген жағымды мотивацияның болуымен байланысты, кәсіби әрекетті табысты жүзеге асыру үшін болашақ маманда оған деген жағымды мотивациясы болуы маңызды).

Білім беруге қатысты ғылыми категория ретінде құзыреттілік зерттелуінің үшінші кезеңі 1990 жылдан басталады және А.К. Маркова (1993, 1996), Л.М. Митина (1998), А.В. Хуторской (2002), А.А. Вербицкий және т.б. еңбектерінің пайда болуымен сипатталады. Осы кезде ғалымдар құзыреттілік көзқарасты білім берудегі мақсаттардың жаңа типі ретінде қарастырады.

Қазіргі уақытта, негізгі ресурсы мобильді және жоғары білікті адам капиталы болып табылатын жаңа экономика дамуы жағдайында Қазақстанда жаңа білім беру жүйесі қалыптастып жатыр. Білім берудің негізгі нәтижесі ретінде білім беру мекемелерін тәмамдаған жастардың өзінің және қоғамның әл-ауқаты үшін жеке жауапкершілікті артуға дайындығы мен қабілеттілігі қарастырылады.

Жастардың бойында әрекет ету және табысты болуға қабілеттілікті, кәсіби универсализмді, әрекет салаларын алмастыра алу қабілеттігін, жоғары дәрежедегі әрекет тәсілдерін қалыптастыру білім берудің мақсаттарына айналу қажет. Мобильділік, сенімділік, жауапкершілік, білімді меңгеру және таныс емес жағдайларда қолдану қабілеттілігі, басқа адамдармен қарым-қатынасты орнату қабілеттілігі ерекше сұранысқа ие болған қасиеттер мен сапаларға айналды.

Білім беру мекемесі қызметінің негізгі нәтижесі білім, іскерлік және дағдылар жүйесі емес, адамның нақты өмірлік жағдайларда әрекет ету қабілеттілігі болу тиіс.

ЮНЕСКО баяндамасында былай делінген: «Кәсіпкерлерге кейінгі кезде, олар үшін материалдық сипаттағы белгілі бір операцияларды жүзеге асыру іскерлігімен ұқсастырылатын жалғыз біліктілік емес, әлеуметтік мінез-құлық, топта жұмыс істеу қабілеттілігі, бастамашылдық және тәуекелге

құштарлық, біліктілік сияқты сапалар жиынтығы үйлескен құзыреттілік қажет.

Қазіргі педагогикада мамандарды даярлау жүйесі негізінде көптеген алуан түрлі ғылыми көзқарастар қалыптасқан. Олардың қатарында белгілі және тұрақты көзқарастар (дәстүрлі-білімге бағдарланған, жүйелілік, әрекеттік, кешенді, тұлғалық бағдарлы, тұлғалық-әрекеттік), сонымен қатар жаңа, ғылыми айналымға кейінгі кезде қосылғандар (жағдаяттық, мәтіндік, полипарадигмалық, ақпараттық, эргономикалық және т.б.) бар. Соңғыларға құзыреттілік көзқарас та жатады.

Бірінші топқа кірген әдіснамалар түрлі деңгейде болса да, белгілі бір дәрежеде негіздемелері бар. Олардың мәні философия, психология, педагогика тұрғысында негізделіп, ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде кең қарастырылған.

Көзқарастардың екінші тобы толыққанды ғылыми негізделмеді, бірақ зерттеушілер арасында кең танылған.

Педагогикадағы құзыреттілік көзқарастың идеясы өткен ғасырдың 80-ші жылдары, «Перспективалар. Білім беру мәселелері» журналында В. де Ландшеердің «Минималды құзыреттілік тұжырымдамасы» шыққан кезде пайда болды. Бастапқыда құзыреттілік көзқарас емес, білім берудің мақсаты мен нәтижесі ретіндегі құзыреттілік, кәсіби құзыреттілік жайлы сөз қозғалған еді. Ол кезде құзыреттілік кең мағынасында «пәнді терең білу немесе меңгерілген іскерлік» ретінде анықталды.

Ұғымды игеру барысында оның көлемі мен мазмұны кеңейе берді. Соңғы кездері (өткен ғасырдың соңғы жылдарынан бастап) білім берудегі құзыреттілік көзқарас жайлы айтыла бастады (В. Болотов, Е.Я. Коган, В.А. Кальней, А.М. Новиков, В.В. Сериков, С.Е. Шишов, Б.Д. Эльконин және т.б.).

Қазақстанда білім берудегі құзыреттілік көзқарас мәселесін Г.Ж.Менлибекова, Б.Т.Кенжебекова, Ш.Курманалина, М.Жадрина, К.Устемиров, Н.Р.Шаметов және т.б. зерттеді.

Құзыреттілік көзқарас мәнін толық түсіну үшін, «көзқарас» («подход») түсінігінің астарында қандай мән жатқандығын анықтап алған жөн. Әдебиетте көзқарас ұғымы мәселелерді шешу негізінде жатқан идеялар, принциптер, әдістер жиынтығы. Кейбір кезде көзқарасты әдіске теңейді (мысалы жүйелілік көзқарас немесе жүйелілік әдіс), бірақ көзқарас ұғымы әдістен қарағанда кең ұғым.

Көзқарас (подход) – бұл мәселені шешудің идеологиясы мен әдіснамасы, ол негізгі идеяны, әлеуметтік-экономикалық, философиялық, психологиялық-педагогикалық алғышарттарды, негізгі мақсаттарды, сол мақсаттарға жетудің принциптерін, кезеңдерін, механизмдерін анықтайды. Әдіс – ол тар ұғым, ол белгілі бір жағдайда белгілі бір міндетті шешуде қалай әрекет ету қажеттігі туралы білім.

Жоғарыда көрсетілген көзқарас ұғымының түсініктемесіне негізделе отырып, құзыреттілік көзқарастың мақсаты мен мазмұнын ашып көрсететін болсақ.

Құзыреттілікке бағытталған кәсіби білім беру әлеуметтік-экономикалық, саяси-білім беру, педагогикалық алғышарттармен негізделіп өмірге келген білім берудегі объективті құбылыс. Ең бастысы, бұл кәсіби білім берудің өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайларға, нарықтық экономикамен қатар пайда болған процестерге реакциясы болып табылады.

Нарық қазіргі маманға мамандарды даярлау бағдарламаларында ескерілмеген біршама жаңа талаптарды қояды. Бұл талаптар, қатаң түрде белгілі бір пәнмен байланысты емес, олар метапәндік сипатқа ие және әмбебап болып табылады. Оларды қалыптастыру жаңа мазмұнды (пәндік) емес, жаңа педагогикалық технологияларды талап етеді. Аталған талаптарды кейбір авторлар базалық дағдылар (В.И. Байденко), басқалар – метакәсіби, базистік біліктіліктер (А.М. Новиков), үшіншілер – негізгі құзыреттіліктер.

Құзыреттілік көзқарастың педагогикалық алғышарттары теорияда да, тәжірибеде де бар. Кәсіби білімнің тәжірибесі туралы сөз қозғасақ, оқытушылар білім беру мекемесінің болашақ мамандарға берген білім сапасы мен өндіріс, жұмыс берушілердің мамандарға қоятын талаптармен арасындағы алшақтықты баяғыда-ақ байқады.

Бұл мысал болашақ мамандарды даярлау жүйесінде кемшіліктің бар екендігін көрсетеді, оның мәні, білім беру мекемелері мамандар бойында пәндік білім, іскерлік, дағдылар жүйесін қалыптастыра отырып, болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын маңызды тұлғалық және әлеуметтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға көп мән бермейді.

Педагогикалық теорияда да құзыреттілік көзқарастың туындауына алғышарттар болды. Педагогика ғылымында, білім, іскерлік, дағды жүйесімен қатар шығармашылық әрекет пен эмоционалдық-құндылықтық қатынас тәжірибесін қалыптастыру маңыздылығына назар аударған білім беру мазмұнының тұжырымдамалары (И.Я. Лернер, В.В. Краевский, В.С. Леднев) жасалған еді. Білім алушылардың ойлау қабілеттерін, шығармашылық ойлауын, мәселелерді шешу қабілеттерін дамытуға бағдарланған проблемалық оқыту тұжырымдамасы (М.И. Махмутов, И.Я. Лернер, Д.В. Вилькеев және т.б.), да жасалған еді. Пәндік білімдерді меңгерту барысында тұлғаны қалыптастыруды көздейтін тәрбиелеуші оқыту тұжырымдамалары (Х.Й. Лиймегс, В.С. Ильин, В.М. Коротов және т.б.), да бар.

Педагогикада білім алушылар бойында білім, іскерлік, дағдылармен қатар дербестікті, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылыс пен дайындығын, жауапкершілігін, шығармашылық қабілеттерді дамытуды көздеген қаншама теориялар мен тұжырымдамалардың мысалдарын келтіруге болады. Бұл тұжырымдамалардың негізіне кірген идеялар мен оларды жүзеге асыру тәсілдері бұқаралық тәжірибеге енбеді, себебі олар мемлекет, өндіріс, қоғам тарапынан көп сұранысқа ие бола алмады.

Кәсіби білім беруде құзыреттілік көзқарасты жүзеге асырудың мақсаты - құзыретті маманды қалыптастыру. Қазіргі кәсіби білім берудің педагогикасындағы құзыреттіліктерді нарықтық экономиканың қатынастары тудырған білім жүйесінің жаңа мақсаттары ретінде қарастырған жөн. Оның

жаңалығы неде, бұл жаңа мақсаттардың дәстүрлі мақсаттардан, білім беруді ұйымдастырудың академиялық көзқарастарынан айырмашылығы неде?

Оның басты айырмашылығы, «білім берудің құзыреттілік моделі» еңбек нысанынан (пәннен) өктемдігінен дербес, бірақ одан мүлдем бас тартпайды, ол білім беру үрдісінің нәтижесіне пәнаралық, интеграциялық талаптарды көбірек талап етеді (яғни болашақ мамандарды арнайы білімдерден қарағанда әмбебап білімдер, дағдылар мен қабілеттердің болуын талап етеді).

Құзыреттілік көзқарастың мәні сонда, білім берудің мақсаттары дағдылар мен қабілеттерді еңбек саласында қолдана алумен сипатталады. Сондықтан құзыреттілік ұғымы белгілі бір пәндік әрекетті жүзеге асыру үшін қажетті таным мен қарым-қатынас қабілеттерін қамтиды. Сондықтан кәсіби құзыреттілік құрылымында пәндік немесе арнайы, әдіснамалық және әлеуметтік құзыреттіліктерді ажыратады.

Б.Д. Эльконин пікірінше, «құзыреттілік – ол адамның әрекетке араласу өлшемі». С.Е. Шишов құзыреттілікті білім мен жағдайдың арасында байланысты құруға мүмкіндік беретін (яғни білімді тәжірибеде жүзеге асыруға, мәселелерді шешуде пайдалануға мүмкіндік беретін) білім, құндылық, бейімділікке негізделген жалпы қабілеттілік ретінде қарастырады.

Құзыреттілік көзқарасының қолдаушылар пікірінше, бұл көзқарас қазіргі қызмет етіп жатқан білім беру жүйесі мен қоғамның қажеттіліктері арасындағы алшақтықты жоюға көмектеседі. Себебі бұл көзқарастың мәні сонда, ол білім берудің мақсаттарын келесі триада ретінде құрастырады – «әрекет ету іскерлігі», «өмір сүру іскерлігі», «іскерлік қабілеті».

О.Филатова көрсеткендей құзыреттілік көзқарасының негізгі идеялары төмендегідей тұжырымдалады:

- құзыреттілік өзінің құрамына білім берудің интеллектуалдық және операциялық компоненттерін де қамтиды;

- құзыреттілік ұғымы тек когнитивті және операциялық-технологиялық компоненттерді ғана емес, сонымен бірге мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлықтық компоненттерін де қамтиды; ол оқыту нәтижелерін, құндылықтық бағдарлар жүйесін, әдеттерді және т.б. қамтиды;

- құзыреттілік мәні – ол меңгерген білім, іскерлік, дағдыны, тәжірибе мен мінез-құлық тәсілдерін нақты өмірлік жағдаят, нақты іс-әрекет саласында жұмылдыра алу қабілеттілігі;

Бұл сипаттамаларға Г.Б. Голуб пен О. В. Чураков төмендегілерді қосады:

- «құзыреттілік» ұғымы процессуалдық сипатқа ие, яғни құзыреттіліктер тек әрекетте айқындалады және сол әрекетте ғана қалыптасады (яғни болашақ маман бойында белгілі бір құзыреттілік қалыптасу үшін сәйкесінше оны сол пәндік әрекет саласына қосу қажет);

- құзыреттілік көзқарас адамның өзгермелі қоғамға, жанарып отыратын технологияларға бейімделу қажеттілігінен туындады. Құзыреттілік – ол өзгермелі қоғамның талаптарына жауап ретінде, өзінің бойында өзгерістерді

жасауға қабілеттілік, бірақ білім берудің негізгі ядросы – тұтас дүниетаным мен құндылықтар сақталу қажет.

Құзыреттілік көзқарастың мәні мен идеяларын, оның құрылымындағы білім беру мақсаттарын толық және терең түсіну үшін, осы әдіснамалық көзқарастың мәнін ашатын екі ұғым, құзыреттілік пен құзырлық ұғымдарын қарастырған жөн.

Жалпы құзыреттіліктің мәні, кәсіби құзыреттілік және оның жіктелуі мәселелерін А.Дорофеев, В.С.Кульневич, Г.Селевко, Л.А.Петровская, Т.Е.Исаева, А.В.Хуторской, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, В.Д.Шадриков, Г.Ж.Менлибекова, Б.Т.Кенжебеков, Дж.Равен, Ю.Г.Татур, И.А.Зимняя, В.Байденко, С.Е.Шишов, Ш.Таубаева және т.б. өз еңбектерінде қарастырды.

Білім берудің нәтижесі ретіндегі құзыреттілік мәселесі саласында М.Ж.Жадрианың, Д.П.Мучкиннің, А.Арғымбаеваның, К.Л.Кабдолова мен Г.У.Кунакованың, Р.Дәулетованың еңбектерін атауға болады.

Джон Равен, Д.П.Мучкин құзыреттіліктің мәнін, табиғатын қарастырса, Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, И.А.Зимняя, Т.Е.Исаева, А.В.Хуторской, В.Д.Шадриков, Ю.Г.Татур, А.А. Жайтапова, Ш.Таубаева, В.Байденко және С.Е.Шишов еңбектерінде мамандардың кәсібилігі құрылымындағы құзыреттілік мәселесі зерттелген. Ал М.Ж. Жадрин, К.Л.Кабдолова, Г.У.Кунакова, А.Арғымбаева, А.Б.Изделеуова, Д.П.Мучкин, Р.Дәулетова өз зерттеулерін оқушылардың құзыреттілігі мәселелеріне арнаған, олар құзыреттіліктерді орта білім берудің нәтижелері ретінде анықтайды.

Құзыреттілік ұғымының мәнін анықтауда ең бірінші профессор А.Қ.Құсайынов жетекшілігімен жасалған педагогика және психология бойынша «Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі» (Алматы, 2002) қаралды. Онда келесі анықтама ұсынылады «құзыр, білік (компетенция) – 1) Жалпы алғанда – белгілі бір тапсырманы орындауға қабілеттілік немесе бір нәрсені жасау; 2) тіл мен психолінгвистикада – тілдің базалық, абстрактілі ережелерін меңгеру. Бұл жерде құзыр мен сөйлеуде тілді қолдану дегенді айыра білу керек. Құзыр теориясы лингвистикалық білімдер мен грамматиканың теориясы болып табылады; 3) сот психиатриясында сот отырысына қатысуға психикалық тұрғыдан қабілетті деп есептелетін адамды белгілеуде қолданылады. Әдетте, құзырлықты анықтағанда адам жауаптылықтың мәнін және айыптау үкімі шығарылуының заңы салдарын түсінеді, адам өзін қорғауға қатысуға қабілетті деген критерийлері есепке алынады.

Сөйтіп, құзыреттілік (компетентность) ұғымы қазақ тілінде белгілі бір салада шешім қабылдауға, тұжырымдар жасауға мүмкіндік (немесе құқық) беретін адамның қабілеттілігі мағынасында қолданылады. Бұл қабілеттіліктің негізін білімділік, хабардарлық және іс-әрекет тәжірибесі құрайды. Осы арқылы құзыреттілік ұғымының жинақтаушылық, кіріктірушілік сипаты айқындалады. Адам білімді және сәйкесінше тәжірибені меңгеру негізінде құзыретті болады. Сондықтан, құзыреттілік ұғымы қазіргі таңда елімізде, шетелде де білім берудің нәтижесі ретінде қолданылады.



Қазақстан Республикасы 12 жылдық жалпы орта білім берудің жалпыға міндетті стандартында «құзыреттілік – оқушылардың іс-әрекеттің әмбебап тәсілдерін меңгеруінен көрінетін білім нәтижесі». Бұл жерде білім берудің нәтижесі ретінде көрсетілген құзыреттіліктің мәні де білімге негізделген іс-әрекет тәжірибесін табысты меңгерумен сәйкестендіріледі.

Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық жалпы орта білім беру тұжырымдамасында да құзыреттілік ұғымы іс-әрекетті табысты орындау қабілеттілігімен сипатталады және білім берудің нәтижелері ретінде анықталады.

Джон Равен: «Құзыреттілік – нақты пәндік салада белгілі бір әрекетті жемісті орындауға қажетті қабілет, ол өзіне бір саланың білімін, ерекше пәндік дағдыларын, ойлау тәсілдерін және өз әрекеті үшін жауапкершілікті түсінуді қамтиды. Құзыреттіліктің табиғатының ерекшелігі сонда, ол адамның құндылықтарымен үйлесімділікте ғана айқындалады, яғни бұл әрекетке деген тұлғаның үлкен қызығушылығы болған жағдайда көрінеді» - деп тұжырымдайды.

Сонымен, Джон Равен құзыреттілікті қабілет тұрғысынан қарастырады, осы көзқарасты С.Е.Шишов пен О.Волкова да ұстанады.

С.Е.Шишов 1996 жылы Берн қаласында өткен «Ключевые компетенции для Европы» атты симпозиум материалдарына негізделе отырып, құзыретті маманның кәсіби іс-әрекетте өзінің білім мен іскерліктерін, сонымен бірге әрекетті орындаудың жалпыланған тәсілдерін жұмылдыра алу қабілеті ретінде анықтайды.

О.Волкова құзыреттілікті қабілеттер мен іскерліктердің жиынтығы немесе жүйесі ретінде қарастырады.

Құзыреттілікті тұлғаның кіріктірілген қасиеті немесе кіріктірілген тұтастығы ретінде И.А.Зимняя, Ю.Г.Татур, В.Е.Гайбова мен А.П.Чернявская, А.Арғымбаева, Ш.Таубаева, Д.П.Мучкин және Г.Селевко, А.Петров қарастырады.

И.А.Зимняя: «Құзыреттілік – ол білімге негізделген, интеллектуалдық және тұлғалық айқындалған адамның әлеуметтік-кәсіби сипаттамасы ретіндегі адамның өзекті, қалыптастырылатын тұлғалық қасиеті», - деп тұжырымдайды.

Ал, Ю.Г.Татур шетел сөздерінің қысқаша сөздігінде және энциклопедиялық сөздікте құзыреттілікке берілген түсініктерді талдай отырып, өзінің келесі ұғымын береді: «Құзыреттілік - белгілі бір салада шешім қабылдауға, тұжырымдар жасауға мүмкіндік беретін тұлғаның қасиеті, сипаттамасы ретінде қаралады. Бұл қасиеттің негізін білімдер, хабардарлық, адамның әлеуметтік-кәсіби әрекетінің тәжірибесі құрайды. Сөйтіп, «құзыреттілік» ұғымының жинақтаушы, интегративті сипаты айқындалады».

«Құзыреттілік» ұғымының мәніне үңілетін болсақ, онда адам сәйкесінше ақпаратты, білімді және практикалық тәжірибені меңгерген соң ғана құзыретті болады. Сәйкесінше, құзыретті тұлғаны қалыптастыруда білім беру саласының орны басым.

Ғалым құзыреттіліктің қандай болса да түрінің міндетті компоненттерін (элементтері) көрсетті, олар төмендегідей:

- құзыреттілікті іске асыруға жағымды мотивация;
- іс-әрекеттің мазмұны мен нәтижесіне құндылықты қатынас;
- белгілі бір әрекетті іске асырудың тәсілін таңдаудың негізінде жатқан білімдер;
- бар білім негізінде қажетті әрекеттерді жемісті орындауға бағытталған іскерлік, тәжірибе (дағды).

Ю.Г.Татурдың пікірінше құзыреттілік ұғымының мәнін келесі ұғымдар ашады: білім, қабілет, іскерлік, түсінушілік, дағды.

В.Е.Гаибова мен А.П.Чернявская құзыреттілікті «адамның кіріктірілген қасиеті, өзін қызықтыратын іс-әрекетті терең білім және үнемі жинақталып отыратын тәжірибе негізінде кәсіби деңгейде орындау қабілеті» ретінде анықтайды. Құзыреттіліктің негізгі компоненттері ретінде, олар мотивациялық-эмоционалдық (мен қалаймын), когнитивтік (мен білемін), іс-әрекеттік (істей аламын) компоненттер деп көрсетеді.

Сол сияқты Р.Дәулетова өзінің жұмыстарында құзыреттілік ұғымын қабілеттілік тұрғысынан қарастырады. Өзінің зерттеу пәніне алған коммуникативтік құзыреттілік ұғымын ол қоршаған ортада басқа адамдармен, топпен қарым-қатынас орнатуға, қарым-қатынас диалогына түсе алуына мүмкіндік беретін білім мен тәжірибеге негізделген қабілеттілік ретінде анықтайды.

Ш.Таубаева мен Г.Селевконың құзыреттілік түсінігіне берген анықтамалары ұқсас болып келеді. Олар, тұлғаның кіріктірілген қасиетін құрайтын негізгі элементтер - жалпы қабілеттілік пен іс-әрекетке даярлық деп тұжырымдайды.

Ш.Таубаева: «Құзыреттілік – ол тұлғаның оқыту және әлеуметтену процестері барысында меңгерген білім мен тәжірибеге негізделген, оның жалпы қабілеті мен іс-әрекетке даярлығы ретінде айқындалатын, тұлғаның кіріктірілген қасиеті» - деп қарастырады.

Г.Селевко мақаласында «Құзыреттілік – оқыту мен әлеуметтену процесінде меңгерілген білім мен тәжірибеге негізделген, іс-әрекетке дербес және жемісті қатысуға бағытталған, жалпы қабілеттілігі мен іс-әрекетке даярлығымен айқындалатын тұлғаның кіріктірілген қасиеті», - дейді.

Д.П.Мучкин құзыреттілікті тұлғаның кіріктірілген қасиеті ретінде қарастырады. Ол құзыреттілік пен құзырет ұғымдарының арасындағы ерекшеліктерді көрсетті. Сонымен, зерттеушінің пікірінше, құзырет – ол продуктивті іс-әрекетті іске асыруға қажетті тұлғаның өзара байланысқан қасиеттерінің (білімдер, іскерліктер, дағдылар, іс-әрекет тәсілдері) жиынтығы, ал құзыреттілік – адамның сәйкесінше құзыретті меңгеруі, сонымен бірге ол тұлғаның бұл құзырет пен іс-әрекетке деген қатынасын қамтиды.

Э.Зеер мен Э.Сыманюк, Джон Равеннің, Ю.Г.Татурдың, И.А.Зимняяның, Д.П.Мучкиннің, Ш.Таубаеваның, С.Е.Шишовтың еңбектерін талдай отырып, бұл ұғымға келесідей түсінік берді:

«Құзыреттіліктер жалпыланған, әмбебап білімдерге қарағанда әрекеттік, практикалық-бағдарланған сипатқа ие. Сондықтан олар, теориялық және қолданбалы білімдер жүйесімен қатар, когнитивті және операциялық-технологиялық құрылымдық бөліктерін қамтиды. Яғни, құзыреттілік – бұл әрекет үстіндегі білімдер жиынтығы (жүйесі). Білімдерді меңгеру, түрлендіру және қолдану белсенді таным әрекетін қажет етеді, сондықтан құзыреттіліктің құрылымына эмоционалдық-жігерлік және мотивациялық компоненттер кіреді. Бірақ құзыреттіліктің мәнін ашатын негізгі компоненттер іс-әрекеттік, процессуалдық білімдер болып табылады.

Құзыреттіліктің маңызды компоненті тәжірибе, яғни адам меңгерген міндеттерді шешудің жеке әрекеттерінің, тәсілдері мен амалдардың бірыңғай тұтастыққа кіріктірілуі».

Сонымен бірге, олар құзыреттіліктерді қалыптастырудың келесі технологияларын ұсынды:

- когнитивті-бағдарланған технологиялар: оқытудың диалогтық әдістері, семинар-дискуссия, проблемалық оқыту, когнитивті инструктаж, когнитивті карталар, инструментальді-логикалық тренинг, рефлексия тренингі және т.б.;

- іс-әрекеттік-бағдарланған технологиялар: жобалар әдісі және бағыттаушы мәтін әдісі, контекстілік оқыту, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік ойындар, кешендік (дидактикалық) тапсырмалар, технологиялық карталар, технологиялық процестерді имитациялық-ойындық модельдеу және т.б.;

- тұлғалық-бағдарланған технологиялар: интерактивті және имитациялық ойындар, дамытушы тренингтер, дамытушы психодиагностика және т.б.

А.Петров құзыреттілікті пәндік білім мен іскерліктерді, практикалық іс-әрекеттің тәжірибесін біріктіретін күрделі құрылым ретінде қарастырады. Сонымен бірге, ол құзыреттіліктің құрылымдық компоненттерін ұсынды, олар төмендегідей:

- когнитивті (пәндік саладағы білімдер жиынтығы, олардың негізінде құзыреттілік қалыптасады);

- іс-әрекеттік (практикалық тәжірибе);

- операциялық-технологиялық (есептерді практикалық шешудің іскерліктері мен дағдыларының жиынтығы);

- тұлғалық (берілген пәндік іс-әрекет үшін маңызды дара-психологиялық қасиеттер мен қабілеттер жиынтығы және тұлғаның бағыттылығы);

- құндылықтық (құндылықтық бағдарлардың, іс-әрекет мақсаты мен міндеттеріне адекватты мотивтердің, дүниетанымдық позициясының жиынтығы);

- рефлексивті (іс-әрекетті және оның нәтижелерін ойластыру, бағалау, болжам жасау қабілеті).

А.В.Хуторской «құзырлық» және «құзыреттілік» түсініктерін ажырата отырып оларға төмендегідей анықтама береді.

Құзырлық – заттар мен үрдістердің белгілі бір шеңберіне қатысты анықталатын, соларға қатысты сапалы өнімді әрекет үшін қажетті тұлғаның өзара байланысқан сапаларының (білім, іскерлік, дағды, әрекет тәсілдері, құндылықтар, мотивация) жиынтығы.

Құзыреттілік – адамның белгілі бір құзырлықты игеруі, меңгеруі, ол өзіне сол құзырлыққа және сол әрекет пәніне деген қатынасын да қамтиды.

Құзыреттілік өзіне тек когнитивті және операциялдық-технологиялық компоненттерді ғана емес, сонымен бірге мотивациялық, этикалық, әлеуметтік, мінез-құлықтық компоненттерді, оқыту нәтижелерін (білім мен іскерліктер), құндылықтық бағдарлар жүйесін қамтиды.

С.Е.Шишов, 1996 жылы Берн қаласында өткен «Еуропа үшін негізгі құзырлықтар» атты симпозиум материалдарын қолдана отырып келесі тұжырым жасайды: құзыреттілік ол маманның кәсіби әрекет жүйесінде өз білімі мен іскерліктерін, әрекет тәсілдерін жұмылдыра алу қабілеттілігі; маман өз құзыреттілігін нақты бір әрекетте, нақты бір жағдаяттарда жүзеге асырады; айқындалмаған құзырлық құпия ашылмаған мүмкіндікті ғана сипаттайды.

ЮНЕСКО-ның «Еңбекті жаңаша ұйымдастырудың жаңа технологиялары жағдайында білім беру талаптары» атты жобасы бойынша болашақта адамдар тиімді жұмыс атқаруы үшін келесі іскерліктер мен дағдыларды меңгерулері тиіс:

*Бастама.* Ойлау мен әрекеттің динамизмі және дербестігі, шығармашылық.

*Ынтымақтастық.* Басқалармен конструктивті және мақсатты өзара әрекеттесу.

*Ұжымда жұмыс істеу.* Жұмыс тобында өзара әрекеттесу, ол қазіргі мектептерге тән дараландыру мен бәсекелестік орнына оқу әрекетінің топтық формаларын қолдануды ұсынады.

*Өзара оқыту.* Ресми және бейресми тәлімгерлік, кеңес беру.

*Бағалау.* Бұл іскерлік, оқушыларда өзінің және сыныптастарының жұмысын бағалау тәжірибесін елеулі кеңейтуді талап етеді.

*Коммуникация (байланыс, қарым-қатынас).* Ауызша, жазбаша, компьютерлік коммуникацияны жеткілікті деңгейде игеру, тыңдау, оқу, түсіну және алынған ақпаратқа дұрыс түсініктеме бере алу іскерлігі.

*Логикалық ойлау іскерлігі.* Индуктивті және дедуктивті әдістерді қолдана отырып логикалық дәйектерді бағалау және ұсыну.

*Проблемаларды шешу.* Проблемаларды анықтау, мүмкін шешу жолдарын іздестіру және олардың салдарларын талдау.

*Шешімдерді қабылдау.* Бұл баламаларды таңдауда проблемаларды шешудің үздіксіз тәжірибесін талап етеді.

*Ақпаратты алу және пайдалану.* Қажетті ақпаратты іріктеу, оның көздерін білу, оны шешім қабылдау мақсатында пайдалану іскерлігі.

*Жоспарлау.* Мақсаттарды анықтау, жұмысты орындау үшін кесте құрастыру, басымдықтарды анықтау.

*Оқу іскерлігі.* Жаңа білімдерді меңгеруді қамтамасыз ететін когнитивтік дағдылар.

*Көп мәдениеттілік дағдысы.* Тіл тұрғысынан, коммуникация типі мен құндылықтар жүйесі бойынша ерекшеленетін түрлі мәдениеттердің өкілдерімен жұмыс жасау іскерлігі.

Сонымен қорытындылай келе, маңызды мәселе ол құзыреттілік көзқарастың орны туралы мәселе. Құзыреттілік көзқарас дәстүрлі көзқарасты алмастырмайды, тек оны толықтырады, кеңейтеді, тереңдетеді. Ол еңбек нарығына бағытталған білім нәтижелерін анықтауға бағдарланған.

Құзыреттілік көзқарас, кәсіби білім берудің мақсаттары мен нәтижелерін бағалау жүйесіне деген жаңа көзқарастарға негізделгендіктен, ол білім беру үрдісінің басқа да компоненттеріне де, яғни білім мазмұнына, педагогикалық технологияларына, бақылау мен бағалау құралдарына да әсер етеді. Мұндағы ең маңызды мәселе – ол студенттерді әрекеттің алуан түрлеріне қосуға мүмкіндік беретін оқыту технологияларын қолдану (қарым-қатынас, мәселелерді шешу, пікірталастар, диспуттар, жобаларды дайындау және т.б.).

### **Тапсырмалар:**

1. Негізгі ұғымдар бойынша глоссарий жасаңыз: білім беру философиясы, білім беру парадигмасы, білім беру тұжырымдамасы, оқу әрекеті, сабақ беру.

2. Білім беру философиясындағы философиялық мектептердің білім беру туралы көзқарастарына сипаттама жасаңыз: идеализм, прагматизм, неотомизм, қазірге рационализм, экзистенциализм, педагогикалық антропология және т.б.

3. Білім беру тұжырымдамаларын талдаңыз: догматикалық реализм, академиялық рационализм, прогрессивті прагматизм, әлеуметтік реконструкционизм

4. Студент тұлғасын қалыптастыру, дамыту, тәрбиелеу құралы факторы ретіндегі *оқу әрекетінің* мәнін, құрылымын және оны тиімді ұйымдастыру ерекшеліктерін сипаттап көрсетіңіз.

5. Кез-келген қазіргі білім беру парадигмалары мен тұжырымдамалырының біреуіне сипаттама бере отырып, оны өз болашақ сабақ беру тәжірибеңізге енгізу жолдарын (қандай әдіс-тәсілдер, құралдар, педагогикалық қарым-қатынас құралдары, ынталандыру құралдары және т.б. қолданылады) көрсетіңіз (мультимедиялық презентация).

6. Жоғары мектепте тұтас педагогикалық үрдісті ұйымдастырудағы құзыреттілік көзқарастың қажеттілігі мен маңыздылығын негіздеңіз.

7. Болашақ маман ретінде (нақты бір мамандық бағыты бойынша) студенттің әрекетін жобалайтын құзыреттіліктер тізімін жасаңыз (яғни бір мамандық бағыты бойынша болашақ маман қызметінің табыстылығын анықтайтын құзыреттіліктер тізімін жасаңыз).

8. Еуропа Кеңесі мен ЮНЕСКО анықтаған еуропалық жастар меңгеруі тиіс негізгі құзыреттіліктер тізімдерін Венн диаграммасы негізінде салыстырыңыз.

9. Кез-келген мамандық бағыты бойынша отандық мемлекеттік білім беру стандартында ұсынылған құзыреттіліктер жүйесін сараптаңыз, оны жетілдіру бойынша ұсыныстар жасаңыз.

#### **Ұсынылған әдебиеттер:**

1. Гершунский Б. С. Философия образования : учеб. пособие. - М. : МПСИ : Флинта, 1998. - 432 с.

2. Гусинский Э. Н. Введение в философию образования : учеб. пособие. - М. : Логос, 2000. - 224 с.

3. Степашко Л. А. Философия и история образования. - М. : МПСИ : Флинта, 1999. - 272 с.

4. Завалко Н. А. Индивидуализация процесса обучения в системе многоступенчатого образования. - Усть-Каменогорск : [Изд-во ВКГУ], 1998. - 250 с

5. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.

6. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.

7. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.

8. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. - М. : ТАНДЕМ:ЭКМОС, 1999. - 352 с.

9. Педагогика: учебник / ред.: Н. Д. Хмель, Г. Т. Хайруллин, Б. И. Муқанова. - Алматы : Print-S, 2005. - 364 с

10. Әбенбаев С. Ш. Педагогика / С. Ш. Әбенбаев, Ж. Ә. Әбиев,. - Астана : Фолиант, 2009. - 336 бет.

### **Тақырып 4. Жоғары мектеп дидактикасы**

#### **4.1 Жоғары мектептегі оқыту үрдісінің мәні.**

Жоғары мектептің біртұтас педагогикалық процесіндегі оқыту процесін жоғары мектеп дидактикасы бөлімі қарастырады. Дидактика - педагогиканың маңызды саласы ретінде оқыту процесін қарастырады. Дидактика («*didaktikas*» - оқытушы, «*didasko*» - оқушы) грек тілінен аударғанда оқыту мен үйрету деген мағынаны білдіреді.

Бұл ұғымды ғылыми айналымға алғаш енгізген неміс педагогы Вольфганг Ратке (1571-1635). Кейін бұл ұғымды чех педагогы Ян Амос Коменский пайдаланып, 1657 жылы өзінің «Ұлы дидактика» еңбегінде оның негіздерін анықтайды. Я.А. Коменскийдің ойынша, дидактика «Нені оқыту?» және «Қалай оқыту керек?» деген сұрақтарға жауап береді. Қазіргі ғылым бойынша дидактика - Кімді? Қашан? Қайда? Неге оқыту?- деген сұрақтарды қарастырады.

Дидактика - білім беру мен оқыту мәселелерін зерттейтін оқыту теориясы, педагогика ғылымның саласы. *Дидактиканың зерттеу пәні* - оқыту мен оқытудың барысы, нәтижелері. Дидактика жалпы орта білім беру тұжырымдамасы, үздіксіз халыққа білім беру жүйесі және т.б. проблемаларды зерттейді.

Дидактиканың негізгі категориялары: білім беру, оқыту, сабақ, беру, оқу, оқыту принциптері, оқыту процесі және оның компоненттері, міндеттері, мазмұны, формалары, әдістері, құралдары, оқытудың нәтижесі.

Дидактика барша пәндер бойынша және оқу іс - әрекетінің барлық деңгейіне орайластырылған оқу жүйесін біріктіреді. Зерттелуші болмысты қамту шеңберіне байланысты дидактика жалпы және жекеленген болып бөлінеді. *Жалпы дидактиканың* зерттейтін пәні: оқыту мен оқып үйрену, оларды туындатқан жағдаяттар мен оларды орындау шарттары және нәтижелері. *Жекеленген дидактика* оқыту әдістемесі деп аталады. Ол әртүрлі оқу пәндерінің оқытылуын, мазмұнын, оқыту формалары мен әдістерін қарастырады.

Дидактиканың негізгі қарастыратын мәселесі – оқыту.

Оқыту – білім алушыны білімдендіру, тәрбиелеу, дамыту мақсатына бағытталған алдын – ала жоспарланған іс - әрекет. Оқыту - қазіргі заман талаптарын ескере отырып, оқушы тұлғасын, білім, іскерлік, дағдыларды меңгерте отырып, мақсатты қалаптастару мен дамыту процесі.

Оқыту білім беру мекемелерінде оқыту процесі арқылы іске асады. Оқыту процесі - бұл білім беру, тәрбиелеу және дамыту міндеттерін іске асыруға бағытталған оқытушы мен білім алушы арасындағы мақсат бағдарлы өзара байланысты іс - әрекет.

Оқыту процесі - білім, біліктілік пен дағдыны меңгертетін, ілім алушылардың дүниетанымын, қабілеттерін тәрбиелеп дамытатын іс - әрекет барысы (Ж. А. Әбиев).

Оқыту процесі – тұтас педагогикалық процестің бір бөлігі. Оқыту процесі- бұл оқытушы мен білім алушылардың мақсатқа бағытталған өзара әрекеттесуі барысында шәкірттерге білім беру міндеттерін шешу процесі (М.Р. Қоянбаев).

Оқытудың педагогикалық, психологиялық ерекшеліктері:

- 1) оқыту – мақсатты үрдіс;
- 2) оқыту – таным процесі;
- 3) оқыту - даму негізі
- 4) оқыту – екі жақты үрдіс;
- 5) оқыту - жоспарлы үрдіс;
- 6) оқыту – бұл күрделі үрдіс.

Оқыту – мақсатты үрдіс, оның басты мақсаты, әдіс – тәсілдері, мазмұны, міндеттері қоғам талабынан туындап, ұдайы өсіп, жаңарады.

Оқыту – таным процесі. В.А. Сластенин оқыту – педагогпен басқарылатын танымның ерекше процесі деп анықтады. Танымдық іс -әрекет – бұл сезімдік қабылдау, теоретикалық ойлау, практикалық іс - әрекеттің бір бөлігі. Оқытудың міндеті – білім алушыны айналадағы ортамен және адам дамуының негізгі заңдылықтарымен қаруландыру.

Оқыту - даму негізі. Оқыту процесі ағзаның өзіндік дамуына жүйелі түрде көмек жасап, жеке бастың жан – жақты дамуын жетілдіреді. Оқытуда білім алушы логикалық ойлау болмысының жалпы тәсілдерін қолдануға және дербес іс - әрекет жасауға дағдыланады. Оқыту білім алушының рухани жетілуін қамтамасыз етеді. Ол білім алушы дамуының алғышарты.

Оқыту екі жақты үрдіс, онда оқытушы мен білім алушылардың ынтымақтастық іс-әрекеттері мен тәсілдеріне үйретеді. Бұл сабақ беру үрдісі. Білім алушылар сабақта түрлі іс - әрекеттердің барысында дамиды, олардың ғылыми көзқарастары қалыптасады.

Оқыту – жоспарлы үрдіс. Оқытушы білім алушылардың жалпы рухани дамуын жүйелі қамтамасыз етуі үшін оқыту процесін жоспарлы, ұйымдастырылған түрде жүзеге асырады.

Оқыту – күрделі үрдіс. Ол тұлғаға білім беру, тәрбиелеу, ақыл – ой мен шығармашылық қабілетін, біліктілігі мен дағдысын дамыту негізінде жүзеге асады.

Оқытудың білім беру функциясы - бұл адам баласын білім байлығымен қаруландыру, оны өз бетімен білім алуға іскерлік пен дағдыны игеруге даярлау. Қазіргі кезеңде білімді толық игеру үшін негізгі талаптар іске асырылады. Олар:

- Білімнің толықтығы - негізгі идеяларды түсіну үшін оқыту процесінің негізгі кезеңдерін, яғни танымдық іс - әрекетінің кезеңдерінің іске асыруды қамтамасыз ету;
- Білімнің жүйелілігі, үйлесімділігі, қисынды бірзділігі;
- Білімнің ұғымдылығы – білім алушылардың өз бетімен ізденіп, білімді меңгеру үшін олардың ойын дамыту;
- Білімнің әрекеттілігі - жаңа білім алу үшін бұрынғы білімді шеберлікпен пайдалану мүмкіндігін жасау.

Сонымен, оқытудың білім беру функциясы қазіргі кезде ғылым негіздерін, іскерлікті, дағдыны игерген жоғары білімді адамды дайындауға әлеуметтік міндетті шешуге бағытталуы қажет.

Оқытудың тәрбиелік функциясы – оқыту барысында білім алушыларды теориялық білімдер жүйесімен қаруландыра отырып, жеке тұлғалық қасиеттер қалыптастырып, дамыту. Оқытудың тәрбиелік ықпалы жайындағы идея Я.А.Коменскийдің, И.Ф.Герbartтың, Ф.А.Дистервергтің, Н.И.Пироговтың және К.Д.Ушинскийдің еңбектерінде мазмұндалған.

И.Ф.Герbart оқыту адамгершілік тәрбиесінсіз мақсатсыз құрал деп тұжырымдайды. Н.И.Пирогов пен К.Д.Ушинский алғаш рет педагогика тарихында оқытудың тәрбиелік сипатын, оның ғылыми мазмұнына тәуелді деді. К.Д.Ушинскийдің педагогикалық теориясында оқыту және оқу тәрбиенің күдіретті құралы деп айтылған. Тәрбиелей отырып оқыту, Ушинскийдің айтуы бойынша, дамытып оқыту, яғни адамның байқағыштығын, ойын, есін, қиялын дамытып, оны әлеуметтік және еңбек іс-әрекетіне дайындау.

Тәрбиелей отырып оқыту, ғылыми-теориялар мен ережелердің оқушылардың дүниетанымы мен сеніміне айналуын сипаттайды, моральдық нормаларды, мінез-құлықты игеруін қамтамасыз етуге әсер етеді. Оқыта



отырып тәрбиелеу, білім алушыларды өмірге, білім алуға тәрбиелейді, ақыл-ой қабілетін дамытады, адамгершілік қасиетін қалыптастырады.

Білім беру мекемелерінде білім алушыларға теориялық білім беру тәрбие процесімен тығыз байланыста өткізіледі. Сонымен, оқыту білім алушыларды терең біліммен қаруландырады, ғылыми көзқарастарын дамытады және тәрбиелейді.

Оқытудың дамыту функциясы. Оқыту барысында білім алушыларға білім беру, оларды тәрбиелеу негізінде тұлғаның ақыл – ойы, сана – сеземі, шығармашылық қабілеті т.б. көптеген тұлғалық қасиеттерінің дамына, іскерліктері шындалып, қабілеттерінің дамуына ықпал етеді. Тұлға жан – жақты дамиды. Белгілі психологтар Л.С.Выготский мен С.Л.Рубинштейн ұсынған тұжырымдамасы бойынша жеке адам тәрбие мен оқыту процесінде жетіледі. Тәрбие мен оқыту негізінде даму іске асады.

Оқыту дамыта және тәрбиелей отырып жеке адамның таным-қабілетін мақсатқа сәйкес жетілдіреді. Дамытып оқыту - бұл білім алушылардың таным іс-әрекеттерін барынша дамыту, яғни олардың ой-өрісін дамыту, өз бетімен жаңа білімді іздеп табуға және оны еркін игеруге үйрету. Дамытып оқытудың міндеті - «Ең жақын даму зонасын» жасау.

Педагогика ғылымында «Дамыта оқыту» мәселесі 1960 жылдан басталды. Л.В.Занков оқыту процесіндегі ойды дамыту принциптерінің жиынтығын негіздеді: теориялық материал көлемін ұлғайту, қиын деңгейде, жылдам темппен оқыту; оқу процесін оқушылардың терең, саналы меңгеруін қамтамасыз ету. И.Л.Лернер, М.И.Скаткин оқытудың дамытушылық әдістерінің жүйесін ұсынды. В.В.Давыдов пен Д.Б.Эльконин оқытудың мазмұндық жалпылау тұжырымдамасын құрды. И.П. Гальперин, Н.Ф.Талызина т.б. ақыл – ой әрекетінің кезеңдік қалыптасу теориясын негіздеді. Осы сипаттағы ғылыми ізденістер мен педагогикалық тәжірибелердегі жалпы идея оқытудың дамытушылық ықпалын мәнді кеңейту болды.

Даму өз алдына жеке болып бөлінбейді, ол оқытудың білім беру, тәрбиелеу қызметінің жалғасы болып есептеледі. Жеке тұлғаның толық интеллектуалды, әлеуметтік және адамгершілік дамуы – бұл білім беру, тәрбиелеу, дамыту қызметтерін бірлікте жүзеге асырудың нәтижесі болып табылады.

#### **4.2 Жоғары мектептегі оқыту заңдылықтары мен принциптері**

Жоғары мектепте білім беру үрдісінің іске асуы мен дамуы барысында прогрессивті ғалымдар осы үрдістің тиімділігін арттыруға әсер ететін жағдайларды, талаптарды, ережелерді анықтап, оларды ғылыми негіздеуге тырысты.

Оқыту заңдылықтары – бұл жоғары оқу орнындағы педагогикалық үрдіс компоненттері арасындағы объективті болатын, қайталанып отыратын, тұрақты байланыстар, оларға сүйену арқылы осы үрдістің тиімділігі арттырылады.

Заңдылықтарға оқу үрдісінде болатын немесе туындайтын кез-келген қысқа мерзімді байланыстарды емес, тек объективті түрді оқытушы ерігінсіз болатын, тұрақты байланыстарды жатқызады. Оқытушы оларды байқамауы

мүмкін, саналы түрде ескермеуі мүмкін, бірақ олар бар және оның қызметіне әсер етеді.

Жоғары мектептегі оқыту үрдісінің негізгі заңдылықтарын қарастыратын болсақ, оларға төмендегілер жатады:

Педагогикалық үрдіс, оның мазмұны, әдістемесі мен технологиясы жан-жақты дамыған, кәсіпқой, өзгермелі әлемде үздіксіз дамуға бейім болашақ маман тұлғасын қалыптастыру қажеттілігімен анықталатын қоғам сұранысымен анықталады. Бұл заңдылық жоғары оқу орнындағы оқыту мақсаты мен міндеттерін, олар арқылы болашақ мамандарды кәсіби даярлау үрдісінің мазмұнын да анықтайды.

Оқыту үрдісі студенттерді тәрбиелеу және дамытумен, оларды кәсіби даярлау жүйесімен заңды байланыста, яғни студенттерді оқыту жоғары оқу орнының тұтас педагогикалық үрдісінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл заңдылық оқытудың барлық төрт қызметін (білімділік, тәрбиелік, дамытушылық, кәсіби) тұтастықта жүзеге асыруды талап етеді.

Тұтас педагогикалық үрдіс және оның өнімділігі жоғары оқу орны өмірінің келесідей ішкі және сыртқы жағдайларына байланысты: шағын ауданның әлеуметтік-мәдени ерекшеліктері, оқу-әдістемелік және материалдық-техникалық база, гигиеналық жағдайлар, оқу орнындағы орнаған моральдық-психологиялық климат. Бұл заңдылық жоғары оқу орны жұмысының ішкі және сыртқы жағдайларын жақсартуға назар аударуды бағдарлайды.

Жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісінің барлық компоненттері (мақсат-міндеттері, мазмұны, түрлері, құралдары, әдіс-тәсілдері, технологиясы) оның нәтижелілігіне әсер етеді. Сондықтан мақсат-міндеттерді дұрыс анықтау, мазмұнды, әдіс-тәсілдерді, құралдарды дұрыс іріктеу өте маңызды.

Сабақ беру мен оқу тұтас оқу-тәрбие үрдісінде заңды түрде өзара байланысқан, бұл өзара әрекеттесудің тиімділігі оқытушылардың кәсіпқойлық деңгейімен және студенттердің даярлық деңгейімен, олардың таным қабілеттерінің мүмкіндігімен анықталады. Осы заңдылыққа негізделі отырып, әрбір оқытушы өзінің кәсіби деңгейін, шеберлігін үздіксіз дамытып отыру қажет. Сонымен бірге, әрдайым студенттердің интеллектуалдық, эмоционалдық, жігерлік салаларын дамытып, олардың денсаулығын сақтауға, жұмысқа қабілеттілігін арттыруға тырысу маңызды.

Оқыту заңдылықтары оқыту үрдісінің тиімділігін анықтайтын педагогикалық жағдайлар ретінде қарастырылса, оқыту принциптері олардан туындайтын, оларға негізделген оқыту үрдісін ұйымдастыру және білім мазмұнын іріктеу барысында басшылыққа алынатын идеялар, талаптар болып табылады.

Оқыту принциптері – бұл білім беру үрдісінің бағыттылығын, мазмұнын, әдістемелік құрылымын, оқытушы әрекетінің сипатын анықтайтын ереже-талаптар.

Оқытудың дидактикалық принциптерін анықтауға зор үлесін қосқан чех ғалымы Я.А.Коменский еді. Мектеп педагогикасы жүйесінде оқыту

принциптері жан-жақты қарастырылып, үнемі толықтырылып жаңарып отырғанымен, жоғары мектеп теориясында оқыту принциптері терең ғылыми негіздемеге ие болмады. Сондықтан, көбінесе жоғары оқу орындарының оқытушылары оқыту үрдісін ұйымдастыруда өз білімі мен тәжірибесіне сүйенеді.

Жоғары оқу орындарының оқыту үрдісін ұйымдастыру тәжірибесінде келесі дидактикалық принциптер қалыптасты: тарихилық принципі; ғылымилық принципі; жүйелілік пен бірізділік принципі; теорияның жетекшілік рөліндегі теория мен тәжірибенің өзара байланыстылығы принципі; көрнекілік принципі; студенттердің саналылығы, белсенділігі және жауапкершілігі принципі; оқытушы мен студенттер әрекетінің біртұтастығы, ынтымақтастығы принципі; студенттердің аудиториядағы оқу-танымдық әрекетін өз бетімен орындалатын жұмыспен үйлестіру принципі; оқытудың кәсіби бағытталуы.

Бұл дидактикалық принциптер өзара байланыста іске асады және бірін-бірі толықтырады.

Дидактикалық принциптердің мәнін қарастыратын болсақ, олардың педагогикалық үрдіске әсерін анықтауға болады.

#### Кесте 5. Жоғары мектептегі оқыту принциптері

№	Оқыту принципі	Мәні мен ережелері
	Тарихилық принципі.	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Жоғары оқу орнындағы кез-келген пәнді оқудың объективті тарихи негізі болу керек;</li> <li>- Ғылыми пәнді оқудың басында сол нақты ғылымның тарихи қайнар көздерін, тамырларын студенттерге көрсетіп, таныстыру қажет;</li> <li>- Оқу пәнін оқу барысында қажеттілік дәрежесі бойынша белгілі бір идеялардың, болжамдардың ғылыми дамуының динамикасын талдау қажет;</li> <li>- Мүмкіндігінше ғылыми идеялар дамуына үлес қосқан өткен ғасырлардың ғалымдарының өмірі мен әрекетін таныстыру қажет;</li> <li>- Ғылымның қайнар көздерін, нақты мәселе мен идеяларды зерттеумен айналысқан ғалымдар үлесін объективті бағалау;</li> <li>- Оқу материалын тарихи мәліметтермен және фактілермен артық жүктемеу;</li> <li>- Өз пәнінің ғылыми негіздерінің даму болашағын ашу.</li> </ul>

	<p>Ғылымилық принципi.</p>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Ол оқу пәндерінің мазмұны ғылымның даму жағдайына сәйкес болуын және студенттерді ғылымның жаңа жетістіктерімен таныстырылуын талап етеді.</li> <li>- Оқытуда теорияның жетекші рөлін қамтамасыз ету;</li> <li>- Қазіргі шынайы ғылыми ақпаратты мазмұндау;</li> <li>- Нақты ғылымның дамуының тенденциялары мен болашағын ашып көрсету;</li> <li>- Оқытылып жатқан пән ғылымының ғылыми-терминологиялық аппаратын қолдану.</li> </ul>
	<p>Жүйелілік пен бірізділік принципi</p>	<p>Ол ғылымилық принципiмен тығыз байланысты. Жүйе оқу пәнінің ғылымға жақындауын қамтамасыз етеді. Кез-келген ғылымның өзінің логикасы, өз даму жүйесі бар. Дидактикалық жүйе сол ғылымның жүйелілігін, тұтастығын сақтап, студенттерге жүйелі және бірізділікте ұсыну қажет.</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Оқу бағдарламасында ұсынылған белгілі бір дидактикалық жүйе мен логика бойынша оқу пәнінің мазмұнын баяндау;</li> <li>- Студенттердің бұрынғы меңгерген білімдеріне сүйену;</li> <li>- Пәнаралық байланыстарды ескеру.</li> </ul>
	<p>Теорияның жетекшілік рөліндегі теория мен тәжірибенің өзара байланыстылығы принципi.</p>	<p>Бұл дидактикалық принцип кеңестік білім беру жүйесінде ерекше маңызға ие болды. Оның мәні сонда, теорияны меңгеру тәжірибеге сүйену қажет. Теориялық талдау және фактілерді саралау студенттердің оқу материалын саналы және белсенді меңгеруіне жағдай жасайды. Тәжірибе таным көзі, әрбір теория үшін шынайылық өлшемі, таным нәтижелерін қолдану саласы болып табылады. Тәжірибе теорияны терең түсінуге көмектеседі, ол ғылымның дамуының қозғаушы күші. Оқытудағы теория мен тәжірибенің байланысының үш түрі бар: теория тәжірибелік сабақтардың алдында беріледі және оларға негіз болады; теория тәжірибемен қатар жүреді; тәжірибелік сабақтар теорияға дейін өтеді. Олардың біреуін таңдау оқытушының дидактикалық мақсатымен анықталады.</p> <p>Теориялық және тәжірибелік сабақтардың саналы арақатынасы студенттерге теорияның өмірде, кәсіби әрекетте маңыздылығын түсінуге, меңгерген білімді қолдануға көмектеседі.</p> <p>Аталған принцип төмендегі ережелер негізінде іске асады:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Теориялық ғылыми білімді мазмұндау барысында оларды тәжірибеде қолдану мүмкіндігіне сүйену;</li> <li>- Ғылым мен тәжірибенің диалектикалық байланысын ашу;</li> <li>- Студенттердің жеке тәжірибесін ескеру, тәжірибелік міндеттерді шешуде білімді қолданудың шынайы жолдарын көрсету;</li> <li>- Студенттерді тиісінше тәжірибелік әрекет негізінде теориялық тұрғыда кемелденуге үйрету.</li> </ul>

	Көрнекілік принципі.	<p>Философиядағы сенсуализм теориясына негізделе отырып, оның ғылыми негіздемесін Я.А.Коменский жасаған, оның оқыту үрдісін ұйымдастырудағы маңыздылығын ескере отырып, «дидактиканың алтын ережесі» деп атаған. Барлық көрнекіліктер қарапайым: заттардың өздері, олардың бейнелері немесе еңбек үрдістері. Бірақ оқу-тәрбие үрдісінің дамуы барысында оның жетекші рөлі төмендеген кезі болды. Ғылыми-техникалық прогрестің дамуымен келген теледидар, компьютерлік техника бұл принциптің басымдыққа ие болуына әсерін тигізді. Қазіргі дидактика пайымдауынша көрнекілік нақты мен абстрактінің арасында байланысты қамтамасыз етеді, оқытуды қызықты, мәнді және түсінікті етеді, студенттердің ойлауы мен байқағыштығын дамытады.</p> <p>Оқытушылар сабақта көрнекіліктің келесі түрлерін қолдана алады: сөздік-бейнелік; табиғи, немесе шынайы; көркемөнер; динамикалық (тәжірибелер); шартты-сызбалық (сызбалар, сызба суреттер); аудиовизуалды.</p> <p>Көрнекілік принципін дұрыс қолдануды келесі ережелер қамтамасыз етеді:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- көрнекілікті шамалы, ретімен қолдану;</li> <li>- ғылыми материалды мазмұндаудың бейнелілігін сөздік жолмен қамтамасыз етуге тырысу (көрнекілік көрсету жолымен емес, сөздік сипаттау арқылы);</li> <li>- қажет жағдайларда апперцепцияға (студенттердің қарастырылып жатқан зат, құбылыс немесе үрдіс туралы визуалды біліміне) сүйену;</li> <li>- студенттерді көрнекі құралдарды дайындауға тарту.</li> </ul>
	Студенттердің саналылығы, белсенділігі мен жауапкершілігі принципі.	<p>Бұл принцип кез-келген пән бойынша, кез-келген оқу түрінде оқу үрдісінің өнімділігін анықтайды.</p> <p>Білімді саналы меңгеру студенттерге оларды түрлі өмірлік жағдаяттарда, кәсіби әрекетте табысты қолдануға мүмкіндік береді. Студенттерді білімді саналы меңгеруге үйрету – бұл оларды фактілерді ажыратуға, олардың мәніне үңілуді, олардың байланысын анықтауға, олардың ішкі заңдылықтарын ашуға үйрету. Білімді саналы меңгеру студенттер фактілік материалды түсінген кезде ғана іске асады, ал білімге құндылық қатынас оқудағы жауапкершілікті дамытады. Аталған принцип келесі ережелерге негізделген:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- студенттерде жоғары оқу орнындағы оқудың маңыздылығын түсінуді, оған құндылықты қатынасын қалыптастыру;</li> <li>- оқу материалының студенттерге түсінікті болуын қамтамасыз ету;</li> <li>- студенттердің таным әрекетін белсендірудің түрлі әдістемелік құралдарын қолдану.</li> </ul>

5 кестенің жалғасы

	<p>Оқытушы мен студенттер әрекетінің біртұтастығы, ынтымақтастығы принципі.</p>	<p>Ол жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие процесін ұйымдастыруды, ондағы субъектілердің рөлдері мен орындарын қазіргі түсіну сипатымен анықталады. Оқу-тәрбие үрдісіндегі субъектілердің арасындағы өзара әрекеттесу екі жақтың да талпынысы мен қалауына байланысты. Ол үшін оқытушылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- әрекеттің демократиялық стилін меңгеру керек;</li> <li>- студенттерге құрметпен, бірақ саналы талап қоя отырып қатынас орнату керек;</li> <li>- студенттердің белсенділігін, бастамашылдығын және дербестігін дамыту;</li> <li>- эмпатияны таныту, студенттердің ішкі әлемін түсіну;</li> <li>- студенттер оқу-тәрбие үрдісіне белсенді және қызығушылықпен қатысу үшін, пікірталастарға, проблемалық жағдаяттарды шешуге қатысып, ғылыми жұмыспен айналысу үшін, өндірістік тәжірибе барысында кәсіби міндеттерді шеше алу үшін қажетті педагогикалық қолдау көрсету. Өзара әрекеттесудің жоғары деңгейі педагогикалық ынтымақтастық болып табылады.</li> </ul> <p>Аталған принцип төмендегі ережелер негізінде іске асады:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- алдына мақсат қою: жас ерекшеліктері мен білімділік деңгейін ескере отырып, эмпатияға сүйеніп, студенттермен өзара әрекеттесуді орнату мен дамыту;</li> <li>- оқу-тәрбие үрдісінде студенттер әрекетін ынталандыратын түрлі әдістер мен технологияларды қолдануға тырысу;</li> <li>- төменгі курстардан бастап ғылыми-зерттеу жұмысының алуан түрлеріне студенттерді кең тарту;</li> <li>- түрлі жолдармен студенттердің белсенділігін, бастамашылдығын, дербестігін, жауапкершілігін дамыту.</li> </ul>
	<p>Студенттердің аудиториядағы оқу-танымдық әрекетін өз бетімен орындалатын жұмыспен үйлестіру принципі.</p>	<p>Жоғары оқу орнындағы оқу материалының кең көлемділігіне қарамастан аудиторлық және аудиториядан тыс орындалатын өз бетімен жұмыссыз оқу үрдісі ұйымдастырылмайды. Дербес ізденіс маңызды, себебі, ол танымдық қызығушылықты дамытады, зерттеу жұмысына бағыттайды. Қазіргі уақытта өз бетімен жұмыстың ғылыми ізденіспен жақындасуы.</p> <p>Аталған принципті жүзеге асыру келесі ережелерді сақтауды талап етеді:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li>студенттердің жас ерекшелік және білімділік мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың өз бетімен жұмыстарының көлемі мен күрделілігін анықтау;</li> <li>студенттерге өз бетімен жұмыстың алуан түрлерін ұсыну;</li> <li>студенттерге өз бетімен жұмыс тәсілдерін меңгеруге көмектесу;</li> <li>студенттердің өз бетімен жұмысының барысын үздіксіз бақылау.</li> </ul>

Оқытудың кәсіби бағыттылығы принципі.	Жоғары мектеп үшін аталған принцип ерекше маңызға ие. Оның мәні сонда, оқу орындағы барлық оқу пәндері барынша болашақ мамандыққа жақын болу керек; оқытушылар сабақ беру барысында студенттердің кәсіби маңызды сапалары мен қабілеттерін дамытуға ерекше назар аудару маңызды.
---------------------------------------	--

### **Тапсырмалар:**

1. Оқыту теорияларының мәні мен оларды жоғары мектептегі оқыту үрдісінде қолдану ерекшеліктерін талдаңыз: түсіндірмелі-иллюстративті оқыту, проблемалық оқыту, дамыта оқыту, контексті оқыту.
2. Оқыту заңдылықтары мен оқыту принциптерін талдай отырып, оқыту үрдісінің сапасы мен нәтижелілігін арттыратын факторларды, педагогикалық-психологиялық жағдайларды анықтаңыз.
3. Дуальді оқыту жүйесінің мәні мен ерекшелігін сипаттаңыз.

### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Попков В. А. Дидактика высшей школы: учеб. пособие для вузов / В. А. Попков, А. В. Коржуев. - 3-е изд., испр. и доп. - М. : Академия, 2008. - 224 с.
2. Завалко Н. А. Содержание и технологии второго образования: [моногр.] / Н. А. Завалко, Н. М. Шефер. - Усть-Каменогорск : [Медиа-Альянс], 2003. - 164 с.
3. Дьяченко В. К. Основы современной дидактики : учеб. для пед. вузов и ун-тов / В. К. Дьяченко, Г. М. Кусаинова ; ред. А. Сейтешева. - Алматы : ГЫЛЫМ, 1996. - 388 с
4. Завалко Н. А. Индивидуализация процесса обучения в системе многоступенчатого образования. - Усть-Каменогорск : [Изд-во ВКГУ], 1998. - 250 с
5. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.
6. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.
7. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.
8. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. - М. : ТАНДЕМ:ЭКМОС, 1999. - 352 с.

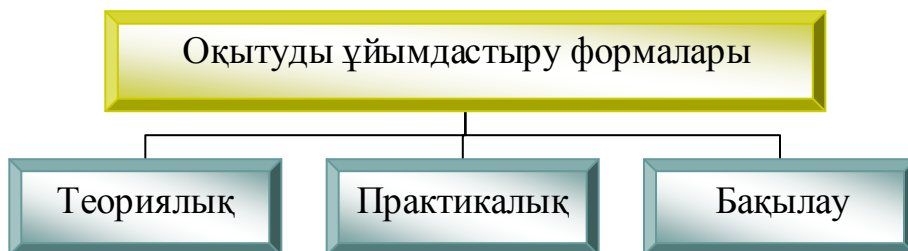
## **Тақырып 5. Жоғары оқу орындарында педагогикалық үрдісті ұйымдастыру формалары және олардың дидактикада дамуы.**

### **5.1 Жоғары мектепте оқытуды ұйымдастыру формалары туралы түсінік. Лекция оқытуды ұйымдастырудың формасы ретінде**

Форма – латынның «Forma» - түр, бейне, заттың сыртқы көрінісі, пішіні.

Оқытуды ұйымдастыру формалары – оқытушы мен білім алушылардың өзара әрекеттесуінің сыртқы көрінісі.

Жоғары мектептегі оқыту формаларына жатады: лекция, семинар сабақтары, арнайы семинар, коллоквиум, зертханалық сабақ, практикумдар, студенттердің өздік жұмысы, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы, өндірістік және дипломдық практикалар, студенттердің оқытушымен өздік жұмысы, курс және диплом жұмыстары, оқу экскурсиялары, консультация, емтихан, сынақ.



Сурет 3. Жоғары мектептегі оқытуды ұйымдастыру формаларының жіктелуі

*Теориялық формаларына:* лекция, семинар сабақтары, арнайы семинар, студенттердің өздік жұмысы, студенттердің ғылыми-зерттеу жұмысы, студенттердің оқытушымен өздік жұмысы, курс және диплом жұмыстары, оқу экскурсиялары, консультация.

*Практикалық формаларына:* зертханалық сабақ, практикумдар, өндірістік және дипломдық практикалар.

*Бақылау формаларына:* коллоквиум, емтихан, сынақ.

Лекция – жоғары мектептегі оқытуды ұйымдастыру формасы және әдісі. Дәріс латынның «Lectio» - оқу деген сөзінен шыққан. Ол ежелгі Грекияда қалыптасып, орта ғасырларда ежелгі Римде жалғасын тапқан.

XIX ғасырдың ортасында бүкіл әлемде ғылыми-техникалық білімнің дамуына орай лекциялық сабақтарды практикалық сабақтармен толықтыру қажеттігі туындады. Практикалық сабақтар студенттердің өздік жұмыс жасауы мен сабақтағы белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Дәрістің өзі студенттердің әдебиетпен жұмыс жасауына даярлық үшін беріледі.

*Жоғары оқу орындарындағы лекцияның мақсаты* – студенттердің оқу материалын меңгеру үшін оның бағдарлық негізін қалыптастыру болып табылады.

Лекция – қандай да бір ғылыми мәселені логикалық байланыста, жүйелі түрде, нақты баяндау әдісі.



Жалпы алғанда, дәрсүрлі лекция оқытушы үшін ғана белсенді оқыту формасы болып табылады. Лекция барысында студенттердің енжарлықтарын жеңу, лекцияның алуан түрлілігін тиімді пайдалану арқылы іске асады.

*Жоғары мектептегі лекцияның маңызы мен міндеттері:*

– пән бойынша студенттердің ғылыми білімін қалыптастырады, жүйелейді;

– ғылым немесе техниканың тиісті саласы дамуының жағдайы мен болашағын ашып көрсетеді;

– тақырыптың күрделі және негізгі мәселелеріне назарларын аударады;

– ғылыми материалды дәлелді баяндау іскерлігін дамытады;

– кәсіби дүниетаным мен жалпы мәдениетін қалыптастырады;

– студенттердің танымдық әрекетін белсендіреді (ғылыми ізденіске ынталандырады), шығармашылығын дамытады.

*Лекцияның атқаратын қызметтері:*

- ақпараттық – ғылыми білім жүйесін баяндау, ғылымның жаңа жетістіктерімен таныстыру, ақпаратта бағдарлануға көмектесу; әдебиеттермен, ғылыми мектептермен таныстыру;

- ынталандыру – тақырыпқа, оқу пәніне деген таным қызығушылығын тудырады және кәсіби мотивациясын дамытады;

- тәрбиелеуші – оқу материалының мазмұны арқылы моральдық сапаларды дамытады және оларды нақты танымдық әрекетке бағыттайды;

- ұйымдастырушылық – оқу әрекетінің барлық звенолары үшін психологиялық-педагогикалық бағыт береді;

- дамытушы – белсенді ойлау әрекетіне қосу арқылы тұлғаның интеллектуалдық дамуын қамтамасыз етеді; құбылыстарға баға беріп, ойлауды дамытады.

Оқулыққа қарағанда дәріс:

- лектормен тікелей қарым-қатынас мүмкіндігін қамтамасыз етеді;

- тақырып бойынша түрлі көзқарастармен танысуға мүмкіндік береді; жағдайдың ерекшелігін ескереді;

- студенттердің меңгеріп отырған пәнмен тірі байланысты орнатуға көмектеседі.

Е.А.Подольская, Р.Т.Игенбаеваның пікірінше лекцияның оқыту формасы ретіндегі кемшіліктері:

- Лекция өзгенің пікірін енжар қабылдауға үретеді, өзіндік ойлаудың дамуына кедергі жасайды.

- Лекция өздігінше дайындалатын сабақтарға деген қызығушылығын азайтады.

- Төменгі курстарда студенттер дәріс мазмұнын қабылдау және конспектiлеу әдістемесі мен техникасын меңгермегендіктен, оны дұрыс меңгере алмайды.

- Оқытудағы даралау және саралау қағидаларын жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді.

- Студенттердің кейбіреуі ғана лекция мазмұнын ұғады, кейбірі лектордың сөзін жазумен шектеледі.

Ал артықшылықтарына келесіні жатқызады:

- Жаңа қосылған курс бойынша әдебиеттің тапшылығы болған жағдайда лекция ақпараттың негізгі көзіне айналады.

- Оқытушы мен студенттердің шығармашылық ынтымақтастығын қамтамасыз етеді.

- Бірлескен эмоционалдық өзара әрекеттесу мүмкіндігін береді.

- Студенттердің ойлау әрекетін ынталандырады.

- Студенттердің интеллектісін, моральдық қасиеттерін, қарым-қатынас мәдениетін дамытуға мүмкіндік береді.

- Студенттерге өз бетімен жұмыс бойынша бағыт-бағдар беруге мүмкіндік береді.

- Студенттерді кәсіби даярлау ерекшелігін, олардың қызығушылығын ескеруге мүмкіндік береді.

- Белгілі бір тақырыптар бойынша жаңа оқу материалы әлі жарияланбаған, қолдағы бар оқу материалы ескірген жағдайда ғылым мен техниканың соңғы жетістіктерін студенттерге жеткізу құралына айналады.

- Оқулықтардағы кейбір тақырыптар студенттердің өздігінен меңгеруге күрделі болған жағдайда лектор тарапынан материалды дұрыс интерпретациялау материалды дұрыс және толық меңгеруге мүмкіндік береді.

- Кейбір мәселелер бойынша қарама-қайшы тұжырымдардың болуы, олардың лекция барысында талқылануын қажет етеді.

Лекцияның түрлеріне төмендегілер жатады:

*Дидактикалық мақсатына қарай:*

- кіріспе лекция,

- қорытынды лекция немесе шолу-қайталау лекциясы,

- шолу лекциясы,

Дидактикалық мақсатқа сай жіктелген лекция түрлеріне қысқаша шолу

*Кіріспе дәріс.* Ол студенттерді белгілі бір курстың мақсаты, оның оқу пәндері жүйесінде алатын орны мен ролі жайлы таныстырады. Сонан соң курсқа қысқаша шолу жасалады. Кіріспе дәрісте ғылыми мәселелер көтеріледі, ғылыми болжам жасалады, даму болашағы айқындалып, практикаға қосар үлесі белгіленеді.

*Шолу-қайталау дәрістері* курстың немесе оның бір тармағы аяқталғанда оқылып, онда сол курстың, болмаса сол тармақтың ғылыми-ұғымдық негізін қалайтын теориялық тұжырымдар қайталанады.

*Шолу дәрісі.* Оны қысқаша конспект деп түсінуге болмайды. Ол курс бойынша негізгі мәліметтерді қамтиды. Ол көбінесе емтихандарға дайындық кезінде тиімді пайдаланылады.

*Материалды жеткізу түріне орай:*

- проблемалық лекция,

- лекция-визуализация,

- алдын-ала жоспарланған қателері бар лекция,

- лекция-пресс-конференция,

- екі адамның лекциясы (лекция вдвоем),

- лекция-пікірталас және т.б.

*Лекция-ақпарат* – студенттерге ойластырып есте сақтау үшін арналған ғылыми ақпаратты баяндау және түсіндіруді мақсат еткен дәріс түрі. Жоғары мектеп тәжірибесіндегі кең таралған дәріс түрі.

*Проблемалық лекция* – бұл дәріс түрінде жаңа білім мәселелі сауал, міндет немесе жағдаят арқылы енгізіледі. Оның барысында студенттердің таным процесі оқытушымен ынтымақтастық және диалог арқылы зерттеушілік әрекетке жақындайды. Мәселенің мазмұны оның шешу жолын іздеу немесе оны шешуге деген қалыптасқан дәстүрлі және қазіргі көзқарастарды талқылау барысында ашылады.

*Лекция-визуализация* – дәріс материалын аудиовидеотехника құралдары арқылы ұсынудың визуалды түрі. Ондай дәрісті жүргізу көрсетіп жатқан визуалды материалды толық немесе қысқаша түсіндіріп отырумен шектеледі.

*Бинарлық лекция* – бұл екі оқытушының диалогы түріндегі (екі ғылыми мектеп өкілі ретінде, немесе ғалым мен практик ретінде, немесе оқытушы мен студент ретінде және т.с.с.) дәріс түрі.

*Алдын-ала жоспарланған қателері бар лекция* – студенттерді ұсынылып отырған ақпаратты әрдайым қадағалауға ынталандырады (қателер болуы мүмкін: мазмұндық, әдіснамалық, әдістемелік, орфографиялық). Дәріс соңында тыңдаушылардың диагностикасы және жіберілген қателердің талқылауы жасалады.

*Лекция-конференция* – алдын-ала анықталған мәселе мен баяндамалар жүйесі негізінде ұйымдастырылатын ғылыми-тәжірибелік сабақ түріндегі дәріс.

*Лекция-кеңес* (консультация) – түрлі сценарийлер бойынша жүруі мүмкін: «сұрақ-жауап» типі бойынша немесе «сұрақ-жауап-пікірталас».

Бүгінгі таңда оқытушылар лекция сабақтарында түрлі белсенді оқыту әдістерін тиімді және нәтижелі пайдаланылады. Сөйтіп белсенді оқыту әдістері «лекция және семинар» арасындағы айырмашылықты біршама жояды. Бірақ, дәстүрлі лекция тарихи дамуында өзінің келесі қасиеттерін сақтап қалады: лекциямен студенттердің көп санын қамтуы, оқу материалын ұсынудағы жүйеліліктің сақталуы, оқу уақытының үнемделуі және т.с.с.

Жоғары мектептегі лекцияның құрылымы:

Кіріспе – дәрістің тақырыбы, жоспары, әдебиеті анықталады.

Негізгі бөлім – тақырыптың ғылыми мазмұны баяндалады, негізгі идеялары талқыланады, қажетті аргументтер келтіріледі.

Қорытынды – лектор тақырыпты еске түсіреді, материал бойынша негізгі идеяларды қайталайды, тақырып бойынша қорытынды жасайды және студенттердің сұрақтарына жауап береді.

Жоғары мектепте лекцияны құрастырудың алгоритмі:

Мақсат – міндеттер - мазмұн - әдіс-тәсілдер – құралдар – форма – тапсырмалар

### Лекция мәтінінің құрылымы

Тақырыбы:

Мақсаты:

Лекцияның дидактикалық, ғылыми, тәрбиелік және дамытушылық міндеттері:

- студенттерге жаңа, тұтас, өзара байланысқан білімді беру,
- студенттер санасында әлемнің ғылыми бейнесін қалыптастыру, танымдық және ғылыми зерттеу әрекетінің іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру,
- лекция барысында оқытушы мен студенттердің бірлескен шығармашылық әрекетін ұйымдастыру,
- студенттер бойында кәсіби-іскерлік қасиеттер мен сапаларды, өз мамандығына, пәнге сүйіспеншілігін тәрбиелеу,
- өзбетімен шығармашылық ойлауын, ойлаудың түрлі тәсілдерін меңгерту және т.б.

Негізгі ұғымдар:

Жоспар

*Лекция сұрақтары*

1 ....

2....

3..... және т.б.

Әдебиеттер:

Оқыту әдістері: баяндау, сұхбат, пікірталас және т.б.

Оқыту түрі: проблемалық лекция, кішігірім топтарда жұмыс, жеке, топтық, фронталды және т.б.

Оқыту құралдары: слайдтар, оқулық, макеттер және т.б.

Лекция мәтіні

Бақылау сұрақтары мен тапсырмалары:

Сурет 4. Лекция мәтінінің құрылымы

Лекцияны оқуға дайындық:

- лекцияның толық мәтінін жасау
- оның негізінде лекцияның жұмыс мәтінін дайындау (сызба, кесте түрінде тиімдірек, негізгі ұғымдар, сандар, ойлар мен цитаталар)
- психологиялық дайындық

Кесте 6. Лекцияны құрастырудың технологиялық картасы

Оқытушы әрекеті (не айтады)	Студенттер әрекеті (не істейді)
	Топпен жұмыс істейді Айтқанын жазады Оқу әдебиетімен жұмыс жасайды Сұрақтарға жауап береді және т.б.

Дәрісті дайындау бірнеше кезеңдерден тұрады және олар төмендегідей:

Мамандықтың оқу жоспарымен танысу (барлық пәндер жүйесінде орнын анықтау).

Оқу пәнін құру логикасымен танысу (дәрістік, семинарлық және тәжірибелік сабақтардың мазмұнымен).

Оқулықтармен және оқу құралдарымен танысу (пән мазмұны қаншалықты көлемде ашылған), қосымша, жаңа әдебиеттерді іріктеу.

Студенттердің интеллектуалдық мүмкіндіктерін ескере отырып нақты тақырып талаптарына сәйкес дидактикалық материалды іріктеу.

Жаңа ғылыми түсініктермен, терминдермен, олардың этимологиясымен (студенттер үшін белгісіз) таныстыру.

Дәрістің мәтіндік нұсқасын дайындау (негізгі әдебиеттің мәтінін толық көшірмеу, мәтіні 20-24 беттен аспау қажет). Дәріс құрылымы:

- тақырып пен сұрақтарды анықтау,
- ұсынылған әдебиеттер тізімі,
- тақырып бойынша енгізілетін жаңа негізгі түсініктер,
- мазмұнының баяндалуы,
- жалпы қорытындылар.

Дәрістің түзетілген дидактикалық материалын өңдеу (видеожазба, мазмұны, темп, ритм жағынан түзету).

Тезистерді, тірек сигналдарын және т.с.с. дайындау (тікелей оқудан бас тарту, ақиқатты шығармашылық тұрғыда іздеуге тырысу).

Көмекші, қосымша дидактикалық материалды дайындау (студенттердің жағымды эмоционалдық құштарлықтарын туғызу үшін мысалдар, фактілер дайындау).

Дәріс материалын іріктеу дәрістің мақсат-міндеттерін жүзеге асыруға бағытталу қажет. Ол үшін пәннің жұмыс бағдарламасымен танысып, онда қарастырылған негізгі идеяларға сәйкес дәріс жоспарын құрастыру қажет. Дәріс мазмұнын құрастыруда тақырып бойынша қажет болса нормативтік-құқықтық құжаттарды, сөздіктер мен энциклопедияларды, негізгі әдебиеттерді алып, бұл ақпарат көздеріндегі тақырыпқа сай мәліметтерді жүйелеу қажет. Іріктелген материалда тақырыптың мазмұнын ашатын бір мәселелі сұрақ және оны шешуге деген қалыптасқан түрлі ғылыми көзқарастар (дәстүрлі және қазіргі), қарама-қайшылықтар қамтылу маңызды, сонда дәріс мазмұны студенттерде қызығушылықты туғыза алады.

Дәрістің көлемі мен мазмұнын анықтау сол тақырыпқа бөлінген сағат көлемімен шектеледі. Дәрісті барынша ақпараттық тұрғыда толтыруға тырысудың қажеттілігі жоқ, оның көлемі студенттер меңгере алатындай ақпарат көлемімен сәйкес болу қажет. Ең бастысы дәріс мазмұнында тақырыптың негізгі идеялары ашылып, студенттерге ары қарай өз бетімен тереңдетіп оқуға бағыт-бағдар беру тиіс.

Дәріс материалын мазмұндау бірізділігі мен логикасын таңдау барысында негізгі тұжырымдалатын ойларды анықтап, оларды студенттерге ұсынудың тиімді тәсілдерін таңдау қажет. Оларға индукция, дедукция және

аналогия жатады (жекеден жалпыға қарай логикасымен, жалпыдан жекеге қарай логикасымен немесе басқа ұқсас құбылыстармен салыстыра отырып).

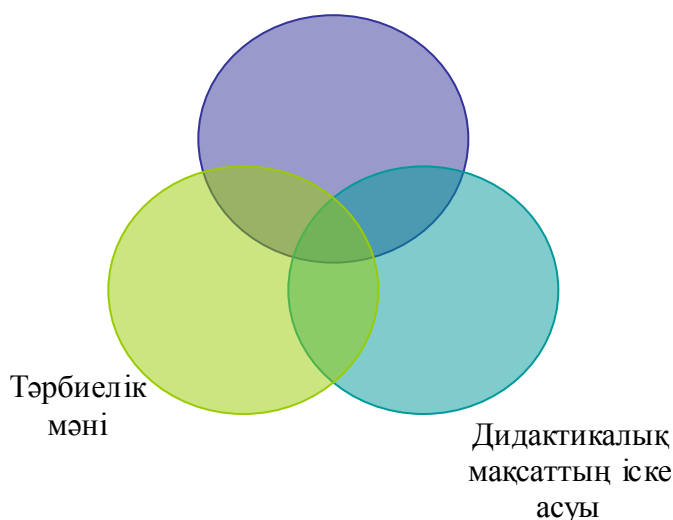
Дәріс мәтінін дайындау бойынша жұмыстың соңғы кезеңі – конспектіні рәсімдеу. Оған қажетті сызба, кестелер, диаграммалар қосылады. Иллюстративті материалды дайындау да өте маңызды жұмыс болып табылады. Дәріс барысында көрсетілетін кесте, сызба, сурет, видео материалдар дұрыс және тиянақты іріктеліп, олардың реттілігі дәріс мазмұнында бекітіліп тіркеліп жазылу қажет.

Дәрісті оқудың жеке мәнерін қалыптастыру әрбір лектор үшін өте маңызды. Ең бастысы дәріс мәтінін оқып беруден бас тарту қажет. Дәрістің студенттер аудиториясымен еркін, ынтымақтастыққа және бірлескен шығармашылық ізденіске негізделген диалог және полилог түрінде өтуі маңызды. Дәрісті оқу барысында аудиториямен үнемі кері байланысты орнату арқылы оқу материалына студенттердің реакциясын анықтай отырып, қажет жағдайларда қажетті қосымша фактілер мен дәйектерді ұсыну арқылы тақырыпқа және материалға жағымды қатынасы мен оны ары қарай тереңдетіп оқуға деген мотивациясын тудыруға болады. Қажет жағдайда дәрістің негізгі тұжырымдық ойларын ерекше дауыс ырғағымен ажыратып, оларды конспектілеу қажеттілігін студенттерге ескертіп айтуға болады. Дәріс мазмұнын баяндауда өмірден мысал келтіру арқылы, материалдың маңыздылығы мен практикалық бағыттылығын студенттерге көрсетуге болады. Дәріс материалын мүмкіндігінше визуализациялауға тырысу қажет. Дәріс барысында студенттердің зейінін жинақтап, тақырыпқа қызығушылығын арттыру үшін риторикалық және нақтылау сұрақтарын тиімді қолдануға болады. Аудиторияны әрдайым көзбен шолып, студенттердің тындап отырғанын, түсініп отырғандығын анықтап алу қажет.

Е.А. Подольская дәріс тиімділігін арттырудың бірнеше педагогикалық ережелерін ұсынады:

- 1) оқылып жатқан материалдың өтіп кеткен материалмен байланыстылығы, қарастырылып отырған мәселелерді біртіндеп күрделендіру;
- 2) оқылып жатқан материал бөліктерінің өзара байланыстылығы;
- 3) меңгерілген материалды жалпылау;
- 4) материалды баяндаудың мазмұны мен ұсыну формасы тұрғысынан көркемділігі.

## Ақпарат құндылығы



Сурет 5. Лекция нәтижелілігінің көрсеткіштері

Лекцияны бағалау критерийлері:

- Ғылымилығы;
- Түсініктілігі;
- Лекция формасы мен мазмұнының үйлесімділігі;
- Баяндаудың эмоционалдылығы;
- Сабақтың басқа түрлерімен байланыстылығы;
- Күнделікті өмір тәжірибесімен байланыстылығы.

Педагогика теориясы мен тәжірибесінде дәрісті оқуға қойылатын психологиялық-педагогикалық талаптар қалыптасып анықталды:

- Педагогикалық тәртіптілік (дәрісті уақытында бастау, өзіне сенімділік, іскерлік, аудиториямен визуалдық қатынас орнату және оны сабақ барысында сақтау);
- Сыртқы келбет (тиянақтылық, қызметке сәйкестілік);
- Студенттердің зейінін әрдайым жинақтап отыру, олардың білімдерін өзектендіріп отыру (яғни әрдайым олардың білімдері мен тәжірибелеріне сүйену);
- Тақырыппен, сұрақтармен, әдебиеттермен, жаңа терминдермен танысуда нақтылықтың болуы;
- Дәрістің логикалық тұрғыда құрылымдануы, тұжырымдалуы;
- Тірек сигналдарын пайдалану (сурет, сызба, кесте және т.б.);
- Оқытушының тіл мәдениеті, сөйлеуінің ғылыми және қарапайым стильдерін тиімді үйлестіруі; сөлеуінің дұрыстығы, эмоционалдығы.
- Сөйлеу мен тыныс алу техникасы, екпін, кідіріс;
- Лектор дауысының күші, темпі және ырғағы;
- Лектордық аудиториядағы орны;
- Дәріс: монолог немесе диалог/полилог.

## 5.2 Практикалық және семинар сабақтарының мақсат-міндеттері

XIX ғасырдың ортасында бүкіл әлемде ғылыми-техникалық білімнің дамуына орай лекциялық сабақтарды практикалық сабақтармен толықтыру қажеттігі туындады. Практикалық сабақтар студенттердің өздік жұмыс жасауы мен сабақтағы белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Дәрістің өзі студенттердің әдебиетпен жұмыс жасауына даярлық үшін беріледі.

Жоғары мектептегі практикалық сабақтар пәнді тереңірек меңгеру үшін жүргізіледі. Практикалық сабақтар оқытушымен бірлесе отырып, игерілген білімді практикалық міндетерді шешу мақсатында қолдану дағдысын қалыптастыру үшін қажет.

Практикалық сабақтар ғылыми ойлауды, сөйлеу қабілетін дамытады, студенттердің игерген білімін тексеруге мүмкіндік береді.

Практикалық сабақтарда рефераттарды талқылау, пікір таластыру, жағдаяттарды шешу, баяндамалар жасау, бақылау, эксперимент жүргізуді жүзеге асыруға болады.

Сабақтарды қамтыған сұрақтардың бірте-бірте күрделеніп жатқандығын сезінетіндей етіп, ұдайы шығармашылықпен жұмыс жасап, дұрыс жауапты табуға деген ұмтылыс білдіріп отырса, практикалық сабақтар өз деңгейінде тартымды өтті деуге болады.

Семинар сабақтары және оның мақсаты. Жоғары мектепте семинар сабақтары практикалық сабақтардың негізгі түрлерінің бірі ретінде жүргізіледі. Ол студенттердің ғылыми ойлау мәдениетін дамыту тәсілі болып табылады. Семинар сабақтары дәріс кезінде берілген білімді кеңейту және бөлшектеуге, кәсіби іс-әрекет дағдыларын бекітуге бағытталған.

Семинар сабақтарының мақсаты – студенттердің бір зерттеу саласы бойынша теориялық білімдерін қолдану білігі мен дағдысын меңгеру мүмкіндігін қамтамасыз ету.

Педагогикалық тәжірибеде семинар сабақтарының төмендегідей түрлері қалыптасты:

1) *Просеминар*: ол кіріспе, дайындық ролін атқарады және студенттерді тікелей семинар сабақтарына қатысуға дайындау бойынша өз бетімен жұмыс істеу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру үшін қолданылады.

2) *Семинар*: талқыланып отырған мәселе төңірегінде талқылау, пікірталас болып табылады. Талқылау нақты және сенімді дәйектерге негізделген, шығармашылық сипатта өту маңызды. Пікірталас студенттерге терең және жан-жақты білімді меңгеруге, мәселеге терең үңілуге, талдау іскерлігін игеруге мүмкіндік береді. Семинар сабақтары келесі үлгілерде өтуі мүмкін:

- мәтіндерді ұжымдық оқу және бірлесіп талқылау;
- студенттердің ауызша жауаптары және оларды талқылау;
- алдын-ала анықталған тақырып бойынша пікірталас;
- студенттердің жазбаша рефераттарын қорғау;
- баяндамаларды тыңдау және талқылауға негізделген семинар-конференция;
- проблемалық жағдаяттарды шешу бойынша проблемалық семинар;



– баспасөз-конференциясы: негізгі сұрақтар бойынша хабарламалар және оларды талқылау;

– семинар – «миға шабуыл», ол ұсыныстарды дайындауға бағытталған.

3) *Арнайы семинар*, ол жоғары курс студенттеріне арналған және оларда ғылыми жұмыс іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

Кафедралар олардың тақырыбын өздері құрастырып бекітеді. Студенттерге нақты тақырыптар бекітіледі (2-3 студентке бір тақырыпты беруге болады). Материалдарды дайындаудың күнтізбелік жоспары жасалады. Сол жоспар ретімен студенттер түрлі мәселелерге байланысты баяндамалар мен таныстырылымдар дайындайды және қорғайды.

Жоғары мектептегі оқу жұмысының түрі ретінде семинарлық сабақтар келесі қызметтерді орындайды:

*танымдық*: дәріс және өз бетімен жұмыс барысында алынған білімді тереңдетеді, нақтылайды, жүйелейді;

*бақылау*: студенттердің материалды меңгеру сапасын бақылайды;

*әрекеттік*: өз бетімен жұмыс дағдыларын, ғылыми ізденіске мотивациясын дамытады.

Семинарлық сабақтардың артықшылығы:

- студенттердің таным әрекетін белсендіреді;
- ойлау дербестігін қалыптастырады;
- өз ойын қорғау, оны ғылыми фактілер негізінде дәлелдеу іскерлігін дамытады;

- логикалық ойлауды дамытады;

- сенімдерді қалыптастыру.

Педагогикалық тәжірибеде семинарлардың келесі түрлерін ажыратады:

*Сұхбат* түріндегі семинар, ол сұрақ-жауап түрінде өтеді.

*Семинар-пікірталас* бірнеше шешу нұсқалары бар мәселелі сұрақтарды талқылауға бағытталған. Пікірталас конструктивті (яғни құрылымданған болуы тиіс, оның барысында дәйектерге негізделген ойлар тұжырымдалып, қорғалу тиіс).

*Реферативті түрі*. Рефераттар пайдалы болады егер олар кішігірім тақырыптар бойынша болса. Оқытушы тақырып пен әдебиеттерді ұсынады.

*Жазбаша тапсырма түріндегі семинар сабағы*. Бұл тестілеу, толық жауапты қажет ететін сұрақтар, шығарма және т.с.с. болуы мүмкін. Бұл жұмыс түрі студенттерге жауап беру кезінде еркіндік береді, ойлау және тіл мәдениетін дамытады.

*Ойын әдісіне негізделген семинар*. Рөлдік немесе іскерлік ойын арқылы ұйымдастырылады, оның барысында проблемалық жағдаят жобаланады және оны шешу жолдары имитацияланатын тәжірибелік әрекет арқылы анықталады. Игерілген тәжірибе мен білім негізінде кәсіби маңызды дағдылар дамытылады.

*Коллоквиум*, оның барысында студенттердің білімді меңгеру дәрежесі тексеріледі.

Семинарды өткізу әдістемесі бірнеше кезеңдерден тұрады:

Семинарды өткізерден 2-3 апта бұрын тақырыпты хабарлау;  
Студенттерге семинарды өткізудің мақсат-міндеттерін жеткізу;  
Семинар жоспарын хабарлау;  
Әдебиеттер тізімін ұсыну;  
Рефераттарды, баяндамашыларды, қосалқы баяндамашыларды және кейде оппоненттерді анықтау;  
Оқытушы кеңесі;  
Рефератты немесе баяндамаларды тыңдау және талқылау;  
Лабораториялық жұмыстар, «лаборатория» латынның «Labor» - еңбек, жұмыс, қиындық деген сөзінің баламасынан туындаған. Оның мағынасы ежелден туындаған ғылыми немесе өмірлік мәселелерді шешу үшін қолданылатын дене және ақыл-ой әрекеті. Лабораториялық жұмыстар барысында теориялық-әдіснамалық білімнің практикалы дағдылар және біліктермен ықпалдастығы жүзеге асады. Мұнда, әсіресе, біріккен топтың жұмысының маңызы зор. Лабораториялық және практикалық сабақтар және оларды жүргізу әдісі. Лабораториялық және практикалық сабақтардың студенттердің зерттеушілік жұмысқа қызығушылығын арттырудағы маңыздылығы.

### **5.3 Студенттердің өз бетімен жұмысы және оны ұйымдастыру**

Студенттерде кәсіби бағыттылықты қалыптастыру жолдарының бірі – білім беру үрдісінде олардың өзіндік жұмыстарын күшейту. Студенттердің өзбетімен жұмысын ұйымдастыру арқылы олардың кәсіби бағыттылығын қалыптастыруға жағдай туады.

Өз бетімен жұмыс мәселесін біршама алыс және таяу шетел ғалымдары өз зерттеу жұмыстарының нысанасы еткен. Мәселен, Ю.К.Бабанский, И.Я.Лернер, П.И.Пидкасистый, Л.В.Усова және т.б. өз бетімен жұмыс түрлері мен мазмұнын жан-жақты зерттеген. Жоғары оқу орындарында студенттердің өз бетімен жұмысын ұйымдастырудың ерекшеліктерін Г.Ахметова, Н.Асанов, А.К.Садыкова, К.Л.Гончарова қарастырды. Онымен бірге, жоғары мектеп дидактикасының тұрғысынан студенттердің өз бетімен жұмысын ұйымдастырудың мәнін ашуға А.Е.Абылкасымова, Н.А.Адельбаева, С.И.Архангельский, М.В.Буланова-Топоркова, М.Г.Гарунов, И.И.Кобыляцкий, Р.А.Низамов еңбектері арналды.

Өз бетімен жұмысты оқу үрдісінде жүйелі түрде қолдану қажетті және жүйелік әдістің тиімділігі мен аспектілері У.Абдукаримова, В.К.Буряк, Т.Т.Галиев, Е.Голант, К.Дүйсенбаев, Б.П.Есипов, Р.М.Микельсон, Е.С.Саблик, М.Н.Скаткин еңбектерінде негізделді.

Студенттердің өзіндік жұмысы – болашақ мамандарды даярлаудың және білім сапасын арттырудың ең басты резервтерінің бірі. Осыған орай жоғары оқу орындарында әр білім алушыдан ой еңбегінің ұтымды әдістерін білуі, яғни аз уақыт жұмсап қажетті ақпаратты іздеп және меңгеруді, фактілер, теорияны, тұжырымдамаларды жүйелеп және жіктей білуді, өз көзқарасын нақты айтып және дәлелдей білуді, түрлі күрделі сұрақтарды шығармашылықпен шеше білуді үйренуін талап етеді.

Студенттің өз бетімен жұмысы – бұл студенттің дидактикалық тапсырмаларды өз бетімен орындауға, танымдық әрекеттерге қызығушылығының қалыптасуына және нақты бір ғылым саласында білім жинақтауына бағытталған студенттің оқу әрекетінің ерекше түрі.

Студенттің өз бетімен жұмысы – жоғары оқу орнының оқыту үрдісінде студенттердің өзіндік әрекетін ұйымдастыру мен басқарудың ерекше бір құралы. Олай болса кредиттік оқыту жүйесінің жоғары мектепте ендірілуі және студенттердің өз бетімен жұмысының үлесінің артуы оны белсендіруге баса көңіл аудартады. Кредиттің оқыту технологиясының ендірілуіне сәйкес жоғары оқу орнындағы оқу-тәрбие үрдісін жаңаша ұйымдастыру, оқыту технологиясын және оның әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуін өзгерту қажеттілігі туындады.

Студенттің өз бетімен жұмысы логикалық ойлауды дамытуды, шығармашылық белсенділікті, оқу материалы негізінде зерттеушілік ықпалды қамтамасыз ететін практикалық тапсырмаларды жүзеге асырумен байланысты.

Студенттің өз бетімен жұмысы аудиторлық жұмыспен бірге, оқыту үрдісінің негізгі бөлігі болып табылатын студенттердің өз бетімен жұмысының жүйелі түрде орындалуы оқытушының жоспарлау және бақылау қызметі нәтижесінде қалыптасады.

Оқытушы басқаруымен студенттердің өз бетімен жұмысы – оқытушының тікелей қатысуымен және әдістемелік басқаруымен өтетін студенттің дербес жоспарланған жұмысы.

Студенттің өз бетімен жұмыстарын ұйымдастырудағы қызметі: өз әрекетін өзі ұйымдастырушы; өз бетімен ізденіп, шығармашылық әрекет жасаушы; өз тағдырын өзі басқарушы. Өз бетімен жұмысты орындауда студент психологиялық тұрғыда қызмет атқарады. Ол әрбір жағдаятты түсіну, қабылдау, сырттан әсер ететін ақпараттарды іріктеу, өңдеу, керегіне қарай жүйелеп пайдалану. Мұндай жағдайда оған қабылдау, еске түсіру, назар аудару, ойлану сияқты психологиялық үрдістер қатысады. Бұл жағдайда студентке оның жігері мен шешімділігі көмектеседі. Өзін-өзі реттеп, өзін-өзі басқарып, ой елегінен өткізу әрекеті басым болады.

Студенттердің өз бетімен жұмысы – кез-келген пәнді оқуға өзіндік жұмыстың орындалу әдістерінің қалыптасуына бағытталғанымен, бұл жұмыс – студенттің ғылыми, оқу кәсіби құзыреттілігін қалыптастырып, мәселелерді өзіндік шешуіне оңтайлы шешімдерді қабылдауға, дағдарыстық жағдайлардан шыға алу қабілеттілігін дамытуға арналған.

Жоғары оқу орындарында жеке өзіндік жұмыстың түрлері көп, олар: дәрістерге дайындық, семинар, зертханалық жұмыстарға, сынақтарға, емтихандарға дайындық, реферат, курстық жұмыстарды дайындау; дипломдық жобаны орындау.

Педагогикалық әдебиеттерде өз бетімен жұмыс түрлерін әртүрлі тұрғыдан қарастырып, төмендегідей жіктейді:

1) Ұйымдастыру түрлеріне қарай: ұжымдық, топтық, жеке-дара жұмыс;

2) Мақсатқа бағытталу сипатына байланысты: теориялық және тәжірибелік;

3) Логикалық бағыттылығына байланысты: фактілерді бақылау және ұғымның белгілерін ажырату, құбылыстар арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау; өз бетімен игерген оқу материалындағы ұғымдарды анықтау және игергенді жинақтау; кейбір типтес құбылыстарды ажырату; фактілер арасындағы байланысты анықтау;

4) Іс-әрекеттің сипаты бойынша: репродуктивті (қайталаушы), реконструктивті-вариативті, жартылай ізденісті және зерттеушілік (шығармашылық) өз бетімен жұмыс;

5) Танымдық үрдістегі қолдану орнына байланысты: жаңа білімді қабылдау және игеру үшін арналған; алынған білімнің негізіндегі өзіндік жұмыстар; бекітуге арналған өз бетімен жұмыс; білімі мен іскерліктерін жүйелеп жалпылауға бағытталған жұмыс; қайталау мен білім, іскерлік, дағдыны тексеруге арналған өз бетімен жұмыс;

6) Оқытушы ұйымдастыратын студенттердің өз бетімен жұмысының өткізілу уақыты мен орнына, оқытушы тарапынан жасалынатын жетекшіліктің сипатына, нәтижелеріне бақылау жасау тәсілдеріне байланысты шартты түрле келесі түрлеріне бөлуге болады: негізгі аудиториялық сабақ (дәріс, семинар, зертханалық жұмыс) үстінде жүргізілетін жұмыстар; жоспар бойынша жүргізілетін кеңестер, шығармашылық байланыстар, сынақтар мен емтихандар түрінде оқытушы жетекшілігімен орындалатын өзіндік жұмыстар; оқу және шығармашылық сипаттағы үй тапсырмаларын орындаудағы аудиториядан тыс студенттің өзіндік жұмыстары;

7) Студенттің өз бетімен жұмыс істеу (дербестік) деңгейіне қарай: еліктеу, жаттықтыру, шығармашылық, зерттеу жұмыстары;

8) Білім көздері мен оқытушы тарапынан бақылаудың дәрежесіне байланысты: оқулықтармен, оқу әдебиеттермен, анықтамалық әдебиеттермен жұмыс; есептер шығару, жаттығулар, шығарма жазу және сипаттама беру, қадағалау және т.с.с.;

9) Жоғары оқу орындарындағы оқу үдерісінің құрылымына байланысты: міндетті (оқу сабағының үрдісіндегі және сабаққа дайындалудағы) және қосымша өз бетімен жұмыс (студенттің жеке қызығушылығы мен бейіміне қарай міндетті оқу жұмыстарынан тыс);

10) Аудиториялық студенттердің өз бетімен жұмыс түрлері: конспектілеу, алдыңғы үлгі бойынша өзі жазу, дәлелдеу (мысалы теореманы дәлелдеу), дәрістің логикалық карта-сұлбесін жасау, оқытушы сауалына жауап беру, пікір-таласқа қатысу, проблемалық сұрақтарға жауап даярлау.

Аудиториялық студенттердің өз бетімен жұмысы оқу жоспары мен оқу пәнінің бағдарламасы арқылы анықталып, оқу кестесімен реттеледі, оқытушының тікелей жетекшілігімен дәрісте, семинарда, зертханалық жұмыстарда, коллоквиумдарда және т.б. жүргізіледі.

Аудиториядан тыс орындалуы міндетті өзіндік жұмыс түрлері: дәріс материалын қарау, конспектілеу, әдебиеттерді рефераттау, рефератты

оппоненттеу, баяндама әзірлеу, кітаптар мен мақалаларға аңдатпа жазу, глоссарий құрастыру, ізденіс-зерттеу сипатындағы тапсырмаларды орындау, ғылыми-әдістемелік әдебиетті терең талдау, тәжірибе жүргізу, коллоквиумға, практикалық және семинар сабақтарына дайындалу, ғылыми немесе проблемалық хабарламалар мен шолулар, жоба әдісі, телекоммуникациялық жоба, оқыту бағдарламалары (жеке бөлімді/тақырыпты игерудің кезеңмен орындалатын оқу жоспары), шығармашылық сипаттағы тапсырмаларды, диплом, курс жұмыстарын орындау.

Өз бетімен жұмысты ұйымдастыру мен оны нәтижелі орындату оқытушы мен студент арасындағы қарым-қатынасқа, яғни оқытушының студентке дұрыс бағыт беретін, сабақтың өне бойына оны өнімді іске жұмылдыратын, керекті жағдаятты кәсіби тұрғыдан шешуге талпындыратын басшылығы мен кеңесіне тікелей байланысты. Қазіргі таңда бүкіл пәнге бөлінетін уақыттың үштен бір бөлігі өзіндік жұмысқа арналған болса, студенттердің оқытушымен бірге орындайтын жұмысының да көпшілігі олардың ізденушілігін күшейту мақсатына бағытталады. Жалпы кредиттік жүйе бойынша білім беруге көшудің мақсаты – студенттердің өздігінен білім іздеуіне, білімді молайтуына, оны тереңдетуіне негіз болып отыр.

#### **Тапсырмалар:**

1. «Дәріс сабағын табысты өткізудің шарттары» тақырыбында таныстырылым (мультимедиялық презентация немесе видео) дайындаңыз.

2. Лекция сабағының тиімділігі мен нәтижелілігіне әсер ететін лектордың қасиеттері мен сапаларын, қабілеттерін анықтаңыз.

3. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген тақырып бойынша дәріс конспектісін әзірлеңіз.

4. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген тақырып бойынша семинар сабағының жоспарын әзірлеңіз.

5. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген 3 тақырып бойынша студенттерге өз бетімен жұмысқа арналған, олардың ғылыми және шығармашылық ізденісін ұйымдастыратын тапсырмалар әзірлеңіз.

#### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Исаева З.А., Садвакасова З.М. Активные формы и методы обучения в высшей школе. Алматы, 2004.

2. Дьяченко В. К. Основы современной дидактики : учеб. для пед. вузов и ун-тов / В. К. Дьяченко, Г. М. Кусаинова ; ред. А. Сейтешева. - Алматы : ГЫЛЫМ, 1996. - 388 с

3. Шматова Н. П. Основы групповой организации обучения: метод. пособие по групповой организации учеб. процесса в рамках программы "Step by Step". - Усть-Каменогорск : [Техцентр], 2004. - 72 с.

4. Джакупов С. М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. - Алматы : Қазақ университеті, 2002. - 117.

5. Мухина С. А. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении. - Ростов н/Д. : Феникс, 2005. - 384 с

6. Богдан С. И. Организация самостоятельной работы студентов в условиях кредитной системы обучения. - Усть-Каменогорск : Изд-во ВКГУ, 2011. - 107 с.

7. Игры-обучение, тренинг, досуг: сб. / ред. В. В. Петрусинский. - М. : Новая школа, 1994 - Кн.5 : Педагогические игры. - 268 с.

8. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов. - Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. - М. : Логос, 2005. - 384 с.

9. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.

10. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.

11. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.

12. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. - М. : ТАНДЕМ:ЭКМОС, 1999. - 352 с.

## **Тақырып 6. Жоғары мектептегі оқыту әдістері**

### **6.1 Оқыту әдістері туралы түсінік. Оқыту әдістерінің жіктелуі**

Қалай оқыту керек? дейтін дәстүрлі дидактикалық сұрақ заңды түрде оқыту әдісінің категориясын шығарады. Әдіс - жоспарланған мақсат пен соңғы нәтиженің арасын байланыстыратын оқу процесінің өзегі болып табылады.

Оқыту әдісі дидактиканың негізгі бір құрамды бөлігі болып табылады. Себебі, оқыту процесі оның мақсаты, мазмұны, әдістері және ұйымдастыру формаларының біртұтастығы болып табылады.

Әдіс деген сөз гректің "metodos" деген сөзінен шыққан. Метод деген ұғым *белгілі ақиқатқа, шындыққа, мақсатқа жетудің жолдары* деген мағынаны білдіреді. Оқыту әдістері туралы әрбір автор өз анықтамасын береді.

Қысқаша психологиялық-педагогикалық сөздік "әдіс" – мақсатқа қол жеткізетін жол, тәсіл, белгілі жолмен тәртіпке салынған іс-әрекет"- деген анықтама береді.

Оқыту әдісі – білім алушыларға білім беру және оларды дамыту мақсатында оқытушы мен білім алушылардың бірлесіп жасайтын қызметі мен қарым-қатынасының тәсіл-амалдары – деген де пікір айтылады.

Оқыту әдістері – оқытушы мен білім алушылардың жұмыс істеу әдісі, оның арқасында білім, іскерлік, дағды қалыптасып, білім алушылардың дүниетанымдылығы мен қабілеттілігі артады.

Оқыту әдістері – оқытушы мен білім алушылардың бірлесе жасайтын әрекеті.

Оқыту әдістері – оқытушы мен білім алушылардың өзара әрекетінің барысында білім алу жолдары.

Оқыту әдістері – оқытушы мен білім алушылардың өзара әрекетінің негізінде білім, тәрбие және таным процесін жетілдіру.

"Әдіске" қатысты анықтамаларда бәріне ортақ пікір: "белгілі бір мақсатты көздеген оқытушы мен білім алушылардың арасындағы өзара қарым-қатынас және іс-әрекет".

Олай болса **оқыту әдістері** - оқытудың мақсат-міндеттеріне сай оның мазмұнын білім алушыларға меңгертуде оқытушы мен білім алушылардың қолданатын амал-тәсілдері мен құралдарының жиынтығы болып табылады. Оқытушы оқыту әдістерінің көмегімен білім алушыларға білім беріп, олардың тәжірибелік әрекетін ұйымдастыруда өзінің іс-әрекетін білім алушылардың таным әрекетіне басшылық етумен байланыстырады.

Әдіс (гректің *metodos*) деген сөзінен алынған, табиғат құбылысын және әлеуметтік өмірдің жағдайын зерттеу немесе таным жолы, құбылыстарды оқып білу жолдарын, әдіснамалық теория танымы мен шындықты зерттейтін тәсіл. Философия әдісті белгілі түрде іс-әрекетті ретке келтіретін, мақсатқа жету тәсілі ретінде қарастырады.

Тұтастай алғанда, әдіс-практикалық және теориялық әрекеттерді шындығында меңгеруге бағытталған нақты міндеттерді шешудегі операциялардың бірдей тәсілдердің жиынтығы.

Педагогтар оқыту әдісі туралы тусінікті әртүрлі етіп дәлелдеді. Біреулері оны «танымды басқаға беру әдісі» (Д.И.Тихомиров) немесе мұғалімнің іс-әрекеті мен әдіс-тәсілі (Н.В.Ельницкий) деп қарастырса, С.А.Ананьев оқыту әдісін «білім беру тәсілдерінің үйлестіру жиынтығы» деп көрсетеді.

Оқу-танымдық іс-әрекетіне сәйкес оқыту әдісі құбылыстың мәнін танып білудегі әдіс-тәсілі ретінде қарастырады. Осы түсініктегі әртүрлі дефиницияларды негізге ала отырып, мынадай тоқтамға келеміз: оқыту әдісі – бұл оқушы мен оқытушы арасындағы жүйелі, өзара байланысқан білім мазмұнын меңгеруге арналған іс-әрекет жүйесі.

Оқыту әдістері – тарихи категория, олар білім беру мазмұны мен мақсатының ауысуына байланысты өзгереді. Америкалық педагог К.Керр оқыту әдіс сапасындағы төрт «төңкерісті» бөліп көрсетеді (1972). Біріншісі – үлгі болып табылады мұғалім – ата-аналар кәсіби мұғалімдерге орын берді, екіншісі – ауызша сөздерді жазбашаға ауыстырды, үшіншісі оқуға баспа сөздерін кіргізді, төртіншісі – осы кезде болып жатқан автоматтандыру мен компьютерлендіру оқыту процесіне енгізуді болжады.

Оқыту әдісінің маңызды белгісі – дидактикалық мүмкіндіктер. Егер осы тәсілмен жоқ дегенде бір дидактикалық мәселені шешетін болсақ, мұның өзі оқыту әдістемесі. Егер іс-әрекет әдісі қосымша болатын болса, онда біз тәсілмен жұмыс істейміз. Оқыту тәсілі -әдіс элементі, оның құрама бөлігі, әдістің көлемі бойынша кішігірім, құрылымы бойынша жай болатын болса, онда әдісті және' әдіс модификациясын орындау жолындағы өзгеше қадам болып табылады. Әдіс пен тәсіл арасында өзара ауыспалық байқалады. Беріліп отырған пәннің мазмұнына қарай әдіс тәсілге, тәсіл әдіске айналуы мүмкін. Сөйтіп, барлық графикалық бейнелер пәндері үшін - тәсіл болып табылады (қосымша әрекеттер).

Әдіс пен тәсілдің байланысын кітаппен жұмыс кезінде байқауға болады.

Оқытушы оқытудың нәтижесін арттыруда оқыту әдістеріне қатысты амал-тәсілдерімен қатар оның құралдарын да пайдаланады.

Оқу құралдарына оқу кітаптары, көрнекі және техникалық құралдар жатады.

1. Оқу кітаптары - оқулықтар, оқу-әдістемелік кітаптар, анықтамалар, сөздіктер, есептер жинағы т.б.

2. Көрнекі құралдар - кестелер, сызбалар, чертеждар, суреттер, фотосуреттер, альбомдар, тарихи, экономикалық-географиялық карталар т.б.

3. Техникалық құралдар - ұнтаспа, телеарна, бейнетаспа, компьютер т.б.

Сабақтар жүйесінде оқытудың әр алуан әдістерін мұғалімнің пайдалана білуі оқыту процесінің дұрыс ұйымдастырылғандығын сипаттайды. Бұл турасында Л. Н. Толстой былай дейді: "Қандай мұғалім болмасын, әдістерді неғұрлым көп білуге тырысуға, оларды көмекші шара ретінде қабыл алуға тиісті. Оқушының сабақ түсінуіндегі қиыншылығының қандайын болса да, оны оқушының кемшілігі емес, қайта өзімің сабақ оқытудағы кемшілігім деп қабылдауға тиісті. Жаңа тәсілдерді ойлап табу жөнінде өзінің қабілетін дамыта беруге ұмтылуға тиісті".

Сондықтан, әрбір оқытушы сабаққа дайындалу барысында оқу материалын білім алушыларға қалай меңгертуге болатыны жайында үнемі шығармашылықпен жұмыс істеуі тиіс.

Оқыту процесінде білім алушыларға ғылым негіздеріне сай терең де тиянақты білім беру, оларды адамгершілік рухта тәрбиелеу және дамыту міндеттерін шешудегі оқытушының басшылық ету тәсілдері, амалдары мен құралдарының біртұтастығын оқыту әдістері демекпіз.

Қазіргі дидактиканың ең бір көкейтесті проблемасы – оқыту әдісін классификациялау болып отыр. Әдіс классификациясы - нақты бір белгілер бойынша ретке келтірілген жүйе. Көптеген авторлар оқыту әдістемесінің негізіне түрлі белгілерді келтіргендіктен, классификацияның алуан түрлері бар. Дәл қазіргі кезеңде бұл сұрақ төңірегінде нақты тоқтам жоқ. Дидактика тарихы ең алғашқы классификацияны 1920 ж. оқыту әдісінің екі категориясын бөліп көрсеткен Б.В.Всехсвятский атымен байланыстырады. Ол бірінші категория дайын білімді беру, екіншісі – зерттеу әдісі екендігін ашып көрсетті. Зерттеу әдісінің атқарар жүгі алғашқы категорияға қарағанда ауырлау болды. Оқытудың зерттеу әдісі білімді шығармашылық тұрғыдан қабылдауды және оны қолдануға педагогикалық классификацияның жоғарғы деңгейін талап етеді. Бүгінде оқыту процесі көптеген классификациялармен толықтырылды, оқыту әдісі – уақыт өткен сайын өзгеріп отыратын және негізгі үш белгісімен (оқыту мақсатын білдіреді, меңгеру тәсілі, оқыту субъектісінің өзара байланысы) сипатталатын тарихи категория екендігін дәлелдеді. Қазіргі кезде мына ғалымдардың классификациялары кеңінен қолданылуда: Бабанский Ю.К., Верзилин Н.М., Перовский Е.И., Голант Е.Я., Лордкипанидзе Д.О., Махмутов М.И., Лернер И.Я., Скаткин М.Н. т.б.



Оқыту әдісінің классификациясына айтылған әр түрлі көзқарастар «әдістер теориясының дағдарысын» білдірмейді, керісінше олардың әдісті объективті, айқын көптүрлілігін, ол туралы білімінің интеграциясы мен дифференциясын табиғи процессін білдіреді.

Сонымен қатар оқыту әдісі классификацияларының басымдылығымен қатар кемшілігі де бар және бір әдіс белсенді, бір әдіс белсенді емес деген тұжырым қате болар еді. Оқыту әдісінің өздігінен аса бейтарап екендігін түсіну қажет. Ол барлығы мұғалімнің мектептегі оқу - танымдық іс-әрекетке қаншалықты дайын екендігіне байланысты болады. Көбінесе әдістер саласында педагогтардың жеке басының шеберлігі үлкен рөл атқарады. Сондықтан да оқыту әдісі педагогикалық өнердің биік шыңы болып келді және ары қарай да солай болып қала бермек. Мектептің оқу-танымдық іс-әрекетінде оқыту әдісі түрлі когнитивті функция рөлін атқарады, олар: оқу материалын меңгеру, оны бекіту, білім-білік дағдыларын жетілдіру, олардың тұлғалық қасиетін дамыту, әлеуметтік-кәсіби іс-әрекетке дайындау.

## **6.2 Интербелсенді оқытудың мәні мен оқыту әдістері**

Интербелсенді (интерактивті) оқу/оқыту бірінші мезетте білім игеру процесіне қатысушылардың тиімді қарым-қатынасына негізделеді. Ағылшын тілінен келген «*интерактив*» сөзі де осы ұғымды білдіреді: «*inter*» дегеніміз «*өзара*» мағынасында, ал «*act*» - «*әрекет жасау*» дегенді білдіреді.

Басқаша айтқанда, «интербелсенді» дегеніміз біреумен қоян-қолтық қарым-қатынаста болу, онымен бірлесе әрекет жасау, диалог құру.

«Интербелсенді» дегеніміз диалог арқылы үйрену/үйрету, яғни «үйретуші – үйренуші», «үйренуші – үйренуші», «үйренуші - өзімен өзі» форматтарында жасаған қарым-қатынас («*әңгіме*», «*сұхбат*», «*бірлескен әрекеттер*»).

Интербелсенді оқу/оқыту білім игеру процесін келесідей ұйымдастыруға ынталы:

1) барлық үйренушілерге бірлескен таным процесіне белсенді араласуға мүмкіндік жасау;

2) әрбір үйренушінің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы ой толғауына мүмкіндік жасау.

Сонымен интербелсенді оқу/оқыту бірлесе үйрену идеяларын ұстанады. Бірлесе үйренуде әрбір үйренуші танымның (оқу, үйренудің) ортақ мағынасына және аяққы нәтижесіне өз үлесін қосып, басқалармен өзінің білгенімен, идеяларымен, ойларымен алмасады, тиімді нәтижеге (білімге) қандай бірлескен үйрену/оқу әрекеттері арқылы жете алатындығын анықтайды.

Мұндай қарым-қатынастағы бірлескен әрекеттер бірін-бірі жақтыру, өзара сыйласымдық пен қолдау атмосферасында өтіп, тек қана жаңа білім игеруге жағдай жасап қана қоймай, сонымен бірге таным процесін өзара ынтымақтастық пен бірлесу деңгейлеріне көтереді, яғни қарым-қатынас пен оның негізгі нысаны диалогты танымның басты құндылығына айналдырады.

Интербелсенді оқу/оқыту диалогтық қатынасқа негізделеді, ал диалог өз кезегінде өзара түсіністікке, бірлескен әрекеттерге, таным процесінде туындаған

мәселелер мен проблемаларды бірлесе шешуге алып келеді. Интербелсенді оқуда/үйренуде білім алушылар келесідей білім, білік, дағды, құзырлық, машықтарға үйренеді:

- терең ойлануға;
- ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін тандап алуға;
- ақпаратты жан-жақты талдауға;
- өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыруға;
- пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеуге;
- басқа да балама пікірлерді ескеруге;
- шешім қабылдауға және қиын мәселелерді шешуге;
- жауапкершілікке (өз біліміне, өміріне);
- басқалармен тиімді қарым-қатынас құруға.

Интербелсенді оқу/оқыту келесі жұмыс түрлері мен әрекеттер арқылы жүзеге асырылады:

- бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық, бүкіл аудиторияның),
- жеке және бірлескен ізденіс пен зерттеу жұмыстары,
- ситуативтік және рөлдік ойындар,
- ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс жасау (кітап, лекция, Интернет, құжаттар, мұражай, басқа адамдар: мамандар, т.б.),
- шығармашылық жұмыстар, т.б.

Өз кезегінде бірлескен жұмыс әдістері өзін-өзі мен басқа адамдарды танудың құралы болып табылады, олар дүниетаным қалыптастырып, тұлғаның өзіндік дамуы мен басқалардың іс-әрекеттері мен олардың себептерін түсінуге ықпал жасайды.

#### Кесте 7. Интербелсенді оқу/оқытудың негізгі қағидалары мен мақсаттары

Қағидалар	Мақсаттар
Орта Қалыптастыру	- Білім алушы оқып/үйренуде өз әрекеттерінің жемісті екендігін сезінетін жағдайлар жасау; - Үйренушілер арасында ашық, еркін, шығармашылық қарым-қатынас орнату; - Үйренушілерге білімді дайын күйде бермей, оны ізденуге бағыт-бағдар сілтеу.
Бірлескен әрекеттер арқылы үйрету/үйрену	- Үйренушілерге білімнің өзіндік әрекеттер арқылы ғана тиімді түрде меңгерілетіндігін дәлелдеу; - Үйренушілерді белсенді әрекеттерге баулып, олардың білім игеру әрекеттерін ұйымдастыру.
Өмірмен байланыстыру	- Үйрету/үйренуді практикалық әрекеттерге негіздеу, пән мен тақырыпты күнделікті өмірде туындайтын проблемаларды шешу деп қарастыру.
Өзіндік пен дербестікке баулу	- Үйренушілердің дайын жауаптарын қанағат тұтпай, оларды ой-толғаныс арқылы өзіндік пікір құрастыруға, проблема шешуде өзіндік тұрғыдан жауап табуға ынталандыру (егер

	шәкірт жауап бере алмаса, дұрыс жауапты өзі беруге асықпай, оны басқа үйренушілердің табуына ықпал жасау); - Үйренушілерде сыни және аналитикалық ойлау дағдыларын қалыптастыру (күмәндану, ақпараттан әртүрлі мағынаны көре білу, өзіндік түсінікке ұмтылу, дәлелдеме келтіру).
--	---

А.Алимов ұсынған интербелсенді оқуды ұйымдастыру ережелері:

*Бірінші ереже.* Аудиторияны жұмысқа дайындау.

Аудитория (сынып бөлмесі, кабинет) үйренушілердің еркін түрде жұмыс жасауына қолайлы болуы керек. Мәселен, әр сабақта үйренушілер шағын топтар құрамын сан рет өзгертуі ықтимал, сол себепті де парталар мен үстелдер олардың емін-еркін қозғалуына кедергі болмауы қажет.

Парталарды қоюдың да көптеген тәсілдері бар. Ең бастысы үйренушілердің бір мезгілде сабақ жүргізушіні көре отырып, топ ішіндегі жұмысқа белсене араласуға мүмкіндік алуы керек.

Тиімді жұмыс жасау үшін аудиторияда тақта (оған қоса жылжымалы немесе интерактивті тақталар болса тіпті жақсы), қолда бор, қағаз (А-1 және А-4 форматтардағы), маркерлер болғаны дұрыс.

*Екінші ереже.* Топқа бөлу.

Әр сабақта үйренушілерді шағын топтарға бөліп, сол арқылы олардың бірлесе жұмыс жасауына қолайлы жағдай жасау керек. Шәкірттерді шағын топтарға 4 адамнан бөлген тиімді. Олардың партаны жағалай бір-біріне бет қаратып отырғаны дұрыс.

Топқа бөлу әдетте кездейсоқ түрде жасалынады. Алайда жыл бойы бір шәкірт басқалармен барлық сабақтарда топ құрамында жұмыс жасап шығуы керек. Мұндағы басты мақсат - үйренушілердің бір-бірімен тиімді қарым-қатынас құрып, ортақ тіл таба білуіне ықпал жасау.

Топқа бөлуді әрекетке негіздеп, қызықты қылып өткізген жөн.

*Үшінші ереже.* Мақсаттарды және күтілетін нәтижелерді айқындау.

Әр сабақтың басында бүгін қарастырылатын тақырып бойынша ұстаз өз тұрғысынан сабақтың мақсаттарын айқындап, үйренушілерден қандай білім, білік, дағды, әрекеттер күтетіндігін жеткізеді.

Сонан соң үйренушілердің өздері де сабақтан нендей нәтиже күтетіндерін құрастыруды талап еткен орынды. Бұл әрекет әр үйренушіде өзінің сабаққа тікелей қатысы бар екендігі туралы ойды нақтылап, оларды «Сабақта мен қандай білім ала аламын? Ол үшін мен қандай жұмыс пен әрекеттер атқаруым керек?» деген сұрақтар төңірегінде ой-толғаныс жасауға шақырады.

*Төртінші ереже.* Жұмыс ережелерін қабылдау.

Сабақ басында жұмыс ережелерін қабылдап, оларды қатаң ұстану арқылы үйренушілерді тәртіпке шақырып, тиімді әрі үнемді түрде жұмыс жасауға үйрету. Ол үшін әрбір шағын топ бұл мәселені 1-2 минут талқылап алғаннан кейін, олардың ұсыныстарын көлемді параққа (флип-чарт, плакат) түрлі-түсті маркерлермен жазып, аудиторияның көрнекті жеріне іліп қоюға болады. Ұстаз тарапынан емей, өздері құрастырып қабылдаған ережелерді үйренушілер мейлінше қадағалауға тырысады.

Ережелер сан-алуан болуы мүмкін, мәселен, жұмыс регламенты, реті мен тәртібін анықтайтын, алайда олардың дені бірлескен жұмыста силасымды қарым-қатынас құруға бағытталғаны жөн. Мәселен, «*Біреу сөйлегенде, оның сөзін бөлмейік!*», «*Тұлғаның жеке басын сынамай, көзқарас пен пікірді сынайық!*». «*Кешікпейік!*», «*Қысқа да нұсқа сөйлейік!*», «*Уақытты үнемді әрі тиімді пайдаланайық!*», «*Берілген тақырыптан ауытқымайық!*», «*Біз үшін әрбір пікір құнды!*», «*Жекелей жұмыс жасағанда, бір-бірімізге бөгет жасамайық!*», т.с.с.

*Бесінші ереже.* Сенім және жұмыс атмосферасын қалыптастыру.

Үйренушілерді психологиялық тұрғыдан интербелсенді оқуға дайындау қажет. Әдетте сабаққа келгендердің бәрі дерлік оқуға белсене араласып кетуге дайын емес, өйткені олардың өздерін ыңғайсыз әрі дискомфортты сезінуі мүмкін. Мұның себептері де баршылық:

- өзіне көтеріңкі жауапкершілік жүктеуі және содан қаймығу, жүрексіну,
- оң нәтиженің шығуына күмәндану,
- жазалаудан немесе күлкі/мазаққа жығылудан қаймығу,
- еріншектік пен шаршағандық (мәселен, бірінші сабақта ұйқысын аша алмау, немесе соңғы сабақта шаршау),
- назарын жинақтай алмау (мәселен, үзіліс кезіндегі оқиғалардың немесе алдыңғы сабақтың әсерінде болу).

Үйренушілердің сабақ барысында барлық шарттылықтардан арылып, ойлау аппаратын белсенділендіріп, жұмысқа толық ниеттеліп, қызу кірісіп кетуін бірінші мезетте ойсергектер арқылы жүзеге асыруға болады. Ойсергектер арқылы аудиториядағы үйренушілер өздерін жеңіл сезінеді, ашылады, әрқайсысы біртұтас ұжымның өкілі ретінде алда күтіп тұрған бірлескен күрделі жұмысты атқаруға дайындалады.

Ойсергектер келесі мазмұнда болуы мүмкін:

1. Жағымды психологиялық сезім/көңіл қалыптастыратын әрекеттер.
2. Логикалық ойлауға негізделген тапсырмалар (есептер, мәселелер, жұмбақтар).
3. Көңіл көтеретін ойын түріндегі іс-әрекеттер.
4. «Өзіңді таны» тақырыбындағы психологиялық тестер.

*Алтыншы ереже.* Барлық үйренушілер жұмысқа қатысуы керек.

Интербелсенді оқу аумағында өтетін сабақ мақсаттарының бірі бірлесе жұмыс жасау болғандықтан, әр қатысушының жұмысқа белсене қатысқандығы абзал. Үйренушілердің білім игеру жұмысының, оның ішінде әсіресе бірлескен жұмыс әрекеттерінің қызықты әрі тартымды екендігіне көздерін жеткізгені дұрыс. Сол себепті де сабақтың басты тәсілі ретінде топтық жұмыстарды тану керек.

*Жетінші ереже.* Тыңдай білу: барлық пікірлер тыңдалуы керек.

Суырылып алға шығып сөйлегеннен гөрі, тыңдай білген қиын да шығар. Топтық талқылау кезінде барлық үйренушілердің өз пікірін келтіріп, басқалардың оны мұқият тыңдап, оның пікірін сыйлап, санасатын жағдай жасап отыру қажет. Барлық қатысушылардың пікірі тыңдалуы керек.

Топтық бірлескен жұмыстан соң (талқылау, пікірлесу, ой қозғау, тапсырманы бірлесе орындау, т.б.) әр топқа өз пікірі мен көзқарасын жариялау мүмкіндігін беру керек. Ол үшін топ атынан бір үйренуші (сөйлеуші, шешен, спикер, капитан, т.б.) берілген уақыт ішінде өз ойлары мен ұйғарымдарын ортаға салады.

*Сегізінші ереже. Жазбаша жұмыстар.*

Үйренудің басты мақсаты – тұлғаның дамуы, оның ішінде әсіресе ойлау қабілеті мен шығармашылық дағдылардың өркендеуі. Ал жазу (жазба жұмыстары) - ойлаудың шырқау биігі. Жазуда үйренуші сонымен қатар «МЕН» тұрғысынан өзінің ішкі жан дүниесін ашып, оны асқақтата түседі. Сол себепті де әр сабақта жазу жұмыстарын жиі қолданып отырған орынды.

Ал үйренушінің бүгінгі сабақта нендей және қандай дәрежеде білім алғанын, оның өсуі мен дамуын, яғни оның білімін бағалауды тек жазбаша жұмыстарды орындауынан ғана объективті түрде білуге болады. Жазу жұмыстары оқушы білімін бағалаудың дәлелді нысаны.

*Тоғызыншы ереже. Кері байланыс.*

Кері байланыс дегеніміз сабақтың соңында оның тиімділігі мен қандай дәрежеде өткендігі туралы үйренушілердің пікірлері. Олар «*Сабақ қалай өтті: қызық болды ма?*», «*Сіз үшін сабақтың құнды жәйттері қандай болды?*», «*Бүгін не нәрсеге үйрендіңіз (білдіңіз)?*», «*Бүгінгі үйренгеніңіз Сіз үшін болашақта қажет болады деп ойлайсыз ба?*», «*Осы тақырып бойынша тағы да не білгіңіз келеді (қандай ақпарат көздерін оқисыз)?*», «*Қандай сұрақтарыңыз бар?*», «*Сабақтың өту барысы бойынша қандай пікірлеріңіз/ұсыныстарыңыз бар?*» деген сұрақтарды әдетте ауызша талқылағаннан кейін, оларға жазбаша жауап берумен жалғастырады (мәселен, «Шығу парақтары» тәсілі бойынша).

Үйренушілердің пікірлері мен қойған сұрақтары ұстаз тарапынан ескеріліп, келесі сабақ соларға жауап берумен басталуы керек.

Кері байланыс ұстаз бен шәкірттердің арасында сенімге негізделген қарым-қатынас орнатуға бағытталады. Сонымен қатар ол өткен сабақты бағалау мен талдаудың, келесі сабақты жоспарлаудың тиімді түрі болып табылады.

### **6.3 Белсенді оқыту әдістеріне сипаттама**

#### *Іскерлік ойын*

Жоғары білім берудің негізгі міндеті өзін-өзі және инновациялық қызметін дамытуға қабілетті маманның шығармашылық тұлғасын қалыптастыру болып табылады. Бұл міндетті шешу оқытушыдан студентке дайын түрдегі білімді беру жолымен мүмкін емес. Студентті білімді енжар тұтынушысынан, әртүрлі мәселелері дұрыс қалыптастыратын, оны шешу жолдарын талдайтын, оңтайлы нәтиже тауып, оның дұрыстығын дәлелдей алатын белсенді адамға айналдыру қажет. Бұл білімді игерудің белсенді әдістеріне бағдарлануды, студенттердің шығармашылық қабілетін дамытуды, студенттердің мүмкіндіктері мен қажеттілігін ескере отырып жеке оқытуды топшалайды.

Оқу үрдісін белсендірудің маңызды құралдарының бірі болып іскерлік ойын саналады. Ол ситуациялық тапсырмаларды орындау кезінде олардың кешенді бағытын қалыптастыруға мүмкіндік береді, білімді игерудің тиімді құралы бола отырып, кадрларды дайындауда үлкен роль атқарады.

Іскерлік ойын оқу үрдісін белсендіре түседі, тәжірбиелі сабақтар мен СОӨЖ өткізу кезінде қолданылады, және сабақты дәстүрлі формада өткізумен салыстырғанда кейбір артықшылықтарға ие.

Әдебиеттерде іскерлік ойындардың көптеген анықтамалары бар.

Іскерлік ойын –бұл кері байланыс және уақыт факторы бар жағдайды талдау.

Іскерлік ойын – шаруашылық мүдделерді келістіру үрдісін ұдайы өндіру үшін қажет құрал.

Іскерлік ойын – нақты өндірістік жағдайда еліктететін, қолдан жасаған жағдайлардағы шешімдердің реттілігін өндіру бойынша топтық жаттығулар.

Іскерлік ойындар білім беру үшін, оған қатысушылардың жекелеген ерекшеліктерін диагностикасы, шешім қабылдау үрдісін ұйымдастыруда, зерттеу мақсаттарында қолданылады.

Мұнда бұл әдіс эксперименталды, аналитикалық және экспериментті әдістерді синтездейтіндіне көңіл бөлу керек. Қазіргі кезде іскерлік ойындар білім берудің кредиттік технологиясымен студенттерді дайындауда кеңінен қолданылады, себебі мұнда уақыттың көпшілік бөлігі пәнді өздігінен меңгеруге жіберіледі, өкінішке орай, студенттер белгілі бір жағдайлар мен проблемаларды қарастырғанда көбіне белсенділік танытпай жатады.

Іскерлік ойындарды ұйымдастырудағы психология-педогогикалық қағидаларға жататындар:

- өндіріс динамикасы мен нақты жағдайын еліктемелі модельдеу қағидасы. Маманның қызметтік, әлеуметтік және тұлғалық байланыстарының кәсіби қызметінің нақты жағдайын модельдеу, интерактивті оқыту әдісінің негізі болып табылады.

- кәсіби қызметтің формасы мен мазмұнын ойындық модельдеу қағидасы: Бұл қағиданы жүзеге асыру оқыту ойының қажетті шарты болып, себебі ол оқыту функциясын атқарады.

- бірлескен қызмет қағидасы. Іскерлік ойында бұл қағида бірнеше қатысушылардың жан-жақты білуге тартуды талап етеді. Ол іскерлік ойында әзірлеушіден ролдерді таңдаумен олардың сипатын, қатысушылардың өкілеттілігін қызметтердің мүдделері мен құралдарын анықтауды, талап етеді.

- диалогты қатынас қағидасы. Бұл қағидада оқыту мақсатына қол жеткізудің қажетті шарттары қарастырылған. Ойынға қатысушылардың қатысумен жүзеге асырылатын диалог, дискуссия шығармашылық жұмыстың маңыздылығын арттырады. Оқу материалдарын ұжымдық жан-жақты талдау кәсіби маңызды үрдістер мен қызметтерді кешенді түсінуге мүмкіндік береді.

Іскерлік ойындарда қолдану мақсаттары :

- Кәсіби мотивтер мен мүдделерді қалыптастыру ;

- Қоғам мен табиғатты, әлемдегі өз орнын толықтай түсіндеп тұратын, мамандарды жүйелі ойлауға тәрбиелеу;

- Кәсіби қызмет туралы түсіндіру .

- Іс-әрекетке, әлеуметтік құндылықтарға, ұжыммен қоғамдағы нұсқауларға деген сыйластыққа тәрбиелеу;

- Математикалық, инженерлік және әлеуметтік жобалауға моделдеу әдістеріне үйрету.

Іскерлік ойындарға тән белгілерге келесілерді жатқызуға болады:

- Басқарушылық шешімдерді жасақтау бойынша кәсіпкерлік ойындар мен ұйымдардағы жетекші жұмысшылар мен мамандардың еңбек үрдісін моделдеу.

- «Шешімдер шынжыры» үрдісін жүзеге асыру. Іскерлік ойындағы моделденген жүйе динамикалық ретінде қарастырылса, бұл ойынның тек бір міндеті шешумен ғана шектеліп қана қоймайды, «шешімдердің шынжырын» талап етеді. Ойын барысындағы бірінші кезеңінде ойынға қатысушылардың қабылдануын шешімдері оның соңғы жағдайын өзгертіп моделге ықпал етеді. Жағдайлардың өзгерісі ойын кешеніне түседі және алынған ақпараттар негізінде қатысушылар ойынның екінші кезеңінде шешімдер қабылдайды.

- Ойынға қатысушылар арасында рөлдерді бөлу.

- Қатысушылар мүдделерінің келіспеушілігі арасында қарама-қайшылықтың пайда болуына септігін тигізетін шешімдер қабылдаудағы рөлдік мұсаттардың айырмашылығы.

- Басқарылатын эмоционалды шиеленістердің болуы

- Әртүрлі рөлді ойнайтын қатысушылардың қарым-қатынасы;

- Ойнаушы ұжымның бәрінің жалпы ойын мақсатының болуы;

- Ойынға қатысушылардың шешімді ұжымдық шешуі;

- Шешімдердің көп баламалдылығы;

- Ойынға қатысушылардың қызметтерін жеке және толық бағалау жүйесінің болуы;

Іскерлік ойындарда жіктеудің кезіндегі белгісіне байланысты оларды келесідей бөлуге болады:

1) Функционалды белгісі бойынша:

- Оқу әскерлік ойындары

- Өндірістік

- Ұйымдастырушылық –қызметтік

- Зерттеушілік

2) Ойын моделінің нақтылық дәрежесі бойынша:

- Нақты (практикалық)

- Абстракталы (теориялық)

3) Ойын процедурасының күрделілігі бойынша:

- Қарапайым (қатысушылардың шектеулі саны, бір проблема)

- Күрделі (проблемалы жағдайға қатысушылардың көп болуы, сыртқы сараптама және т.б)

4) Ақпараттарды өңдеу тәсілі бойынша

- Машиналы (Компьютерді пайдалану)

- Қолдан өңдеу

Оқыту іскерлік ойын өздігінен модель болып саналмайды ол оқыту іскерлік ойынының құрылымына енгізілген модельдермен жұмыс жасау құралы ретінде есептеледі. Іскерлік модель элементтеріне жататындар:

1. Ойын мақсаты
2. Ойын сценарийі
3. Рөлдер жинақтамасы мен ойнаушылар функциялары
4. Ойын ережелері
5. Ойынды бағалау жүйесі
6. Әдістемелік қамту

Кәсіпкерлік ойынды ұйымдастыру мен өткізудің екі кезеңін бөлуге болады:

1. Кәсіпкерлік ойындарды ұйымдастыру :

А) Ойынға дайындалу:

Ойын алдында тұрған міндеттерді анықтау; қатысушылардың тізімін құру (топ бойынша); ойын күні мен уақытын ұзақтығын анықтау;

В) Объектінің бастапқы жағдайын талдау: ойынды өткізу үшін ақпараттарды дайындау: болашақ қатысушылардың жағдайы мен бағдарын талдау.

Г) Ойынның материалды – техникалық базасын дайындау:

Өткізу ойындарын жоспарлау: техникалық қамту; әдістемелік қызмет ету (тапсырмалар талқыланатын сұрақтар)

Д) ойынға қатысушыларды дайындау; жеке жұмыс, ақылдық кеңес

Е) ойынды ұйымдастырушыларды дайындау: ақылдық дайындық (проблемалық жағдайларға ену, құжаттарды оқу, жағдайдың дамуы перспективасын талдау); әдістемелік дайындық (топтық жұмысты өткізу әдісі мен техникасын игеру; қатысушыларды оқыту тренинг)

2. Іскерлік ойынды өткізу

А) ойынға кіріспе: ұйымдастырушылық бөлім, ойынға кіріспе (жүргізушінің бастапқы әңгімелесуі); жаттығу

В) топтық жұмыс: мақсаттар мен міндеттерді нақтылау; проблеманы жинақтау (қайта жинақтау); шешімді іздеу технологиясын объективтеу; жаңа құрылғыларды игері; жаңа құрылғыларды жасақтау және оларды пайдалану.

Г) Топ аралық дискуссия: топ баяндамасы; басқа топ мүшесінің критикасы және сөз сөйлеуі; штабтық топ дискуссияның қорытындысын жасау.

Д) ойынды аяқтау

Е) нәтижелерді өңдеу және талдау:(мазмұнды проблемалар бойынша) іскерлік оқу ойынындарына 10-20 айналымнан тұратын оқу тобы қатысады, бұл топтар 5-7 айналымнан құрылған шағын топтарға бөлінеді.

Ойын моделінің маңызды элементі болып ережесі саналады. Олар іскерлік оқу ойынына ұйымдастырылған және басқарылатын оқу қызметтерінің сипатын береді. Ойын моделінің бұл параметрі әдебиетте нақты анықтама мен шекараға ие емес.



Ойын қатысушылардың ролге ену дәрежесі бойынша және әлеуметтік-психологиялық және кәсіби қызметін суреттеп ашу бойынша бағытталады.

Сонымен:

1. Студенттерді жоғарғы оқу орындарында дайындау жүйесіндегі іскерлік оқу ойыны - бұл оқу бітіруші түлектердің болашақ кәсіби қызметін ойындық модельдеу және олардың жеке жұмыстарын ұйымдастыру жүйесін имитациялық модельдеу бойынша белсенді қызметі.

2. Іскерлік оқу ойындарында екі құрылымдық элементтерді жасақтау қарастырылады: имитациялы және ойындық. Имитациялық модель құрылымында жеке жұмыс моделіне сүйінетін, ЖОО студенттерінің жеке жұмысын ұйымдастыру моделі кіреді. Оның моделі ойын мақсаты, ойын сценарийсі, ойыншылардың рөлі мен функцияларының жиынтығы, ойын ережесі, ойынды бағалау жүйесі, әдістемелік қызметтеу сияқты элементтерден тұрады.

3. Іскерлік оқу ойыны өзінің құрылымындағы модельмен жұмыс жасау құралы болып табылады.

*Оқытушылық тренинг*

Тренинг сөзі ағылшын тіліндегі Training – тәрбие, оқыту, дайындық деген сөзінен шыққан.

Тренингтер іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыруға және жетілдіруге, белгілі бір іс-әрекеттің тиімділігін жоғарылатуға бағытталған түрлі жаттығулардың бағдарламасын жоспарлы жүзеге асыру арқылы іске асырылады.

«Тренинг» түсінігі жаттығу, белгілі бір іскерліктерді жаттықтыру деген сөзден құралған, алғашында психологияда құрастырылып пайдаланылған, оқушылардың дамуында жоғары нәтижелілігінің болуына байланысты ол бүгінгі күні жоғары қолданысқа ие.

З.А.Исаева, А.К.Мынбаева, З.М.Садвакасова айтуынша тренинг теория мен практика арасында, қабілеттіліктер мен іскерліктер арасында байланыстырушы функцияларды атқарады.

Сөйтіп, тренингтер деп оқылатын материалды практикалық жаттықтыруға басты назар аударылатын оқыту түрін атайды. Ол арнайы құрастырылған жағдайларды модельдеу барысында оқушыларға қажетті білімдер мен дағдыларды дамытуға және бекітуге, өз тәжірибесіне басқаша көзқарас тұрғысынан қарауға мүмкіншілік береді.

Тренинг ұғымы жалпы жинақтаушылық сипатқа ие, өйткені тренингтерде кең тұрғыда түрлі белсенді оқыту әдістері мен техникалары: іскерлік, рөлдік және имитациялық ойындар, нақты жағдаяттарды талдау және топтық дискуссиялар қолданылады.

*Пікір-талас.*

Еліміздегі Университетке дейінгі Пікірталастардың Ұлттық Лигасы пікірталас ойындары туралы келесі пікір айтады: «Пікірталас (ағылшын - debate) - пікір-сайыс, белгілі бір құбылыс немесе мәселе бойынша пікір таластыру. Пікірталас талқылауды қажет ететін мәселелерді (спорных проблем) бөлшектенген құрылымдық зерттеу үшін арналған. Сонымен бірге,

логиканы, сыни ойлауды және демократиялық диалогты жүргізу дағдыларын дамытудың тиімді жаттығуы болып табылады».

Бүгінгі түсінігіміздегі пікірталастар, белгілі бір мәселелерді шешуде шешен сөз шеберлерінің пікірталастары ретінде Ежелгі Грецияда пайда болды. Кейін пікірталастар Еуропада пайда болды, әсіресе пікірталастар АҚШ-та кең таралды. Осында пікірталастардың дәстүрлері дамытылып жетілдірілді. Бүгінгі күні, КСРО құрамына кірген көптеген мемлекеттер ашық және демократиялық қоғам құру мақсатында пікірталастарды қолдануда. Біртіндеп, үлкендер қауымдастығынан пікірталастар жастар қауымдастығына ене бастады. Қазір, пікірталастар әлемдегі студенттер мен оқушылардың айналысатын кең таралған қызықты ісіне айналууда. Оған дәлел, бүгінгі күні пікірталас турнирлері халықаралық деңгейде өткізілуде.

Пікірталас ойындарының мақсаты – білім алушылардың дүниетанымын кеңейту, санасын, патриоттық сезімдерін және азаматтық белсенділіктерін дамыту. Пікірталас ойындары келесі дағдыларды дамытады:

- логикалық және сыни ойлауды;
- ауызша сөйлеу дағдыларын;
- түрлі көзқарастар мен пікірлерге төзімділікті;
- өзіне деген сенімділікті;
- топта жұмыс істеу қабілеттілігін;
- бұқаралық сөйлеу үлгілерін, дағдыларын;
- қорытындылар мен тұжырымдар жасау дағдыларын;
- проблемаларды тиімді шешудің дағдыларын;
- өзінің ойлау процесін бағалау дағдыларын.

Пікірталас ойындары – өте пайдалы ойын, ол білім алушыларды дұрыс сөйлеуге, өз ойларын конструктивті түрде ұсынуға және қорғауға, басқаларды тыңдай білуге үйретеді. Пікірталастар - ол ереже бойынша топтық пікір-сайыс, ол арқылы білім алушылар өз пікірлерін жұдырықтың күшімен немесе ұрыс арқылы емес, өз ойларын дәйектер негізінде дәлелдейді.

Пікірталас ойындарын ұйымдастыру үшін білім алушылар екі қарама-қарсы екі топқа бөлінеді. Әрбір топта екі-үш студенттер біріктіріледі, бірінші топ жақтаушы, ал екінші топ даттаушы болып тағайындалады. Білім алушылар алдын-ала берілген тақырып бойынша мәліметтер жинап, дәйектер құрастырады. Осы кезде ілім алушылар ақпаратпен жұмыс дағдыларын, топтық жұмыс дағдыларын, логикалық және сыни ойлау дағдыларын меңгереді.

Пікірталас ойындары барысында әрбір топ мәселе бойынша өзінің ұстанымын конструктивті түрде ұсынады. Пікірталас арқылы білім алушылардың бұқаралық сөйлеу дағдылары, өзіне деген сенімділік, сұрақтарды құрастыру, сұрықтарға жауап беру іскерлігі, өз пікірін дұрыс жеткізе білу, басқа адамдардың пікірін тыңдай білу сияқты менеджерлік құзыреттілік үшін маңызды дағдылар мен қасиеттерді игереді.

*Жоба әдісі.*

Жоба – ол белгілі бір актінің, құжаттың және т.б. алдан-ала, мөлшерлі мәтіні, идеясы.

Жобалар әдісі – ол мақсат бағдарлы мектептегі немесе мектептен тыс оқу әрекеті, ол белгілі бір бағдарлама бойынша пәндік, пәнаралық оқу, ізденіс, зерттеу, практикалық міндеттерді шешуге бағытталған.

Студенттер жобасы – ол білім алушылардың шығармашылық, көп жағдайда өз бетінше әрекеті, ол өзіне қамтиды:

- жобаның идеяларын немесе қосалқы міндеттерін жүзеге асыруға қажетті ақпаратты іздеу, жиналған материалды талдау және жалпылау;

- өз зерттеу жұмысының болжамдарын құрастыру, эксперименталдық тексеру немесе эксперименталдық мәліметтерді жинақтау, ұсынылатын идеяларды теориялық тұрғыдан дәлелдеу;

- өткізілген зерттеулер нәтижелері негізінде әлеуметтік маңызды практикалық әрекетті іске асыру.

Қандай болмасын жоба бірнеше кезеңнен тұрады: жоба жасау алдындағы жағдайды диагностикалау, жоба барысында шешілетін міндеттерді анықтау, іс-әрекеттің барлық кезеңдерін іске асыру, нәтижелерді талдау және практикалық ұсыныстарды құрастыру.

Жобалық іс-әрекетке қатысып отырған студенттердің бойында ақыл-ой әрекеті белсендендіріледі, танымдық пен әлеуметтік белсенділіктері артады, дүниетанымы кеңейеді, білімді саналы түрде меңгеріп, оны практикада қолдану мүмкіншілігін арттырады. Сонымен бірге, білім алушылар проблеманы шешу, ақпаратты жинақтау және оны сараптау дағдыларын, зерттеу іс-әрекетінің іскерліктері мен дағдыларын меңгереді. Жобалық іс-әрекет білім алушыларға оқытушылармен, басқа студенттермен, басқа да адамдармен өзара әрекеттесуге, ынтымақтасуға, ұсыныстар жасауға, өз идеяларын ұсынып, оларды қорғауға мүмкіндік береді.

Жобамен жұмысты бастамас бұрын білім алушылар келесі сұрақтарға жауап берулері қажет: мен нені істегім келеді? Мен нені үйренгім келеді? Мен кімге көмектескім келеді? Менің жобамның аталуы. Жоба мақсатына жету үшін мен қандай жұмыстарды атқаруым керек? Өз жауаптары негізінде оқушылар өз жобаларының жоспарын келесі үлгі бойынша құрастырады: жоба тақырыбы, жобаның проблемасы (мен үшін ол неге маңызды?), жоба мақсаты (жобаны не үшін жасап жатырмын, қандай нәтижеге жетуім керек?), жоба міндеттері (мақсатқа жету үшін не істейміз), жобаны орындау мерзімі, жоба жетекшісі туралы мәлімет, жоспарланатын нәтиже, презентация формасы, жобаны орындаушы топ тізімі. Сонымен бірге, жобаны материалдық-техникалық қамтамасыз етудің базасы және қажетті кеңесшілер белгіленеді.

Жобамен жұмыс аяқтаған соң білім алушылар келесі сұрақтарға жауап береді: өз ойлағанымның бәрін орындадым ба? Не жақсы істелді? Не дұрыс істелмеді? Нені орындауға жеңіл болды, нені орындауда қиыншылықтар туды? Бұл сұрақтарға жауап беру презентацияны дайындауға көмектеседі және сарапшылардың сұрақтарына сенімді жауап беруге мүмкіндік береді.

Жобаны ұйымдастыруға қойылатын талаптар:

1. Білім алушыларды өз тәжірибесін қолдануды, шығармашылық ізденуді және жоғары деңгейде белсенді әрекетті іске асыруды қамтамасыз етуі;

2. Алынатын нәтижелердің практикалық, теориялық, танымдық маңыздылығының болуы (мысалы, белгілі бір аймақтың демографиялық проблемалары жайлы баяндама жасау, осы жағдай бойынша бірлесіп газет жасау, немесе іс-шаралар жоспарын құрып, іске асыру және т.б.);

3. Білім алушылардың өз бетіндік іс-әрекетінің болуы (жеке, жұптық, топтық);

4. Белгілі бір әрекет ретін сақтауды қарастыратын зерттеу әдістерінің қолданылуы:

- проблеманы және одан шығатын зерттеу міндеттерін анықтау (мысалы, бірлескен зерттеу барысында «миға шабуыл» және «дөңгелек үстел» әдістерін қолдану арқылы);

- проблеманы шешу болжамдарын (гипотезаларын) ұсыну;

- зерттеу әдістерін талқылау (статистикалық, эксперименталдық әдістерді, бақылау әдісін және т.б.);

- соңғы алынатын қорытындыларды рәсімдеу тәсілдерін талқылау (презентация, қорғау, шығармашылық есеп, көрме және т.б.).

- мәліметтерді жинақтау, оларды жүйелеу және талдау;

- қорытындыларды жасау, нәтижелерді рәсімдеу, оларды презентациялау;

- қорытындылар, зерттеудің жаңа проблемаларын анықтау.

### **Тапсырмалар:**

1. Белсенді оқыту әдістері бойынша кесте дайындаңыз.

<b>№</b>	<b>Әдістің атауы</b>	<b>Сипаттамасы</b>

2. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген тақырып бойынша белсенді оқыту әдістерін қолдана отырып дәріс немесе семинар сабағының конспектісін әзірлеңіз.

3. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген тақырып бойынша белсенді оқыту әдісін қолдана отырып магистранттармен аудиторияда жұмыс өткізіңіз.

### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Исаева З.А., Садвакасова З.М. Активные формы и методы обучения в высшей школе. Алматы, 2004.

2. Грудзинская Е.Ю., Марико В.В. Активные методы обучения в высшей школе. Нижний Новгород, 2007. – 193 с.

3. Колокольникова З.У., Митросенко С.В., Петрова Т.И. Технология активных методов обучения в профессиональном образовании. Красноярск, 2007. – 150 с.

4. Панина Т.С., Вавилова Л.Н. Современные способы активизации

обучения. М., 2008. – 89 с.

5. Шматова Н. П. Основы групповой организации обучения: метод. пособие по групповой организации учеб. процесса в рамках программы "Step by Step". - Усть-Каменогорск : [Техцентр], 2004. - 72 с.

6. Джакупов С. М. Управление познавательной деятельностью студентов в процессе обучения. - Алматы : Қазақ университеті, 2002. - 117.

7. Попков В. А. Дидактика высшей школы: учеб. пособие для вузов / В. А. Попков, А. В. Коржуев. - 3-е изд., испр. и доп. - М. : Академия, 2008. - 224 с.

8. Рудневская Н. Б. Научно-исследовательская деятельность учащихся и студентов колледжа. - Астана : Фолиант, 2003. - 152 с.

9. Мухина С. А. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении. - Ростов н/Д. : Феникс, 2005. - 384 с

10. Игры-обучение, тренинг, досуг: сб. / ред. В. В. Петрусинский. - М. : Новая школа, 1994 - Кн.5 : Педагогические игры. - 268 с.

11. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.

12. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности. - М. : ТАНДЕМ:ЭКМОС, 1999. - 352 с.

## **Тақырып 7. Жоғары мектепте оқыту процесін ұйымдастырудың жаңа технологиялары.**

### **7.1 Педагогикалық технология туралы түсінік**

Көптеген уақыттар желісінде «технология» түсінігі педагогикалық ұғымдар қорынан тыс қалып келді. Шынайы мәні («шеберлік жөніндегі ілім») педагогикалық міндеттерге: педагогикалық процесті сипаттау, түсіндіру, жобалауға сай келсе де, ол технократиялық тіл элементі ретінде қарастырылды.

Педагогикалық әдебиеттерде қандай да педагогикалық технологиялар сипатын айқындаушы көптеген терминдер ұшырасады, мысалы: оқу-үйрену, тәрбиелеу, оқыту технологиялары, білімдендіру және дәстүрлі технологиялар, бағдарламаланған және проблемді оқу технологиялары, авторлық технология және т.б.

Алғашқыда педагогтар «педагогикалық технология», «оқу-оқыту технологиясы» және «тәрбиелеу технологиясы» ұғымдарының өзіндік мән-мағыналарына назар аудармай келді. Ал бүгінде педагогикалық технология оқу және тәрбие аймағындағы педагогикалық міндеттердің шешілуіне байланысты орындалатын педагог іс-әрекеттерінің бірізді жүйесі ретінде танылуда. Осыдан «педагогикалық технология» мәні «оқу технологиясы», «тәрбие технологиясы» ұғымдары мәндерімен салыстырғанда тереңдеу де ауқымдылау.

Педагогикалық технология – бұл педагогикалық әрекеттер табысына кепіл болардай қатаң ғылыми жоба. Әрі сол жобаның дәл жаңғырып іске асуы.

Педагогикалық технология кешенді, біріккен үрдіс. Ол өз құрамына адамдарды, идеяларды, құрал-жабдықтарды, сонымен бірге жоспарлау, қамсыздандыру, бағалау және білім меңгерудің барша қырлары жөніндегі проблемалар шешімін басқаруды қамтиды.

Педагогикалық технологиялар көп түрлі болуына қарамастан, олардың іске асуының екі ғана жолы бар. Біріншісі – теориялық негізде орындалуы (В.Б.Беспалько, В.В.Данилов, В.К.Дьяченко және т.б.), екіншісі – тәжірибемен жүзеге келуі (Е.Н.Ильин, С.Н. Лысенкова, В.Ф.Шаталов және т.б.).

Сонымен, технология астарында не жатыр? Оқу технологиясы жөніндегі идея қай заманда пайда болған?

Мұндай ғылымдық мәні бар ой жаңалықты емес. Кезінде оны Я.А.Коменский де дәріптеген. Ұлы педагог – ғұлама 17-ғасырда-ақ оқудың «техникалық» (яғни «технологиялық») болатынын уағыздап, оның мүлтіксіз тиімді нәтиже беретін жолдарын іздестіріп бақты. Я.А.Коменский еңбектеріне үңіле түссек, педагогикалық технологияға бастау берген даналық пікірлерді табамыз: «Дидактикалық машина үшін қажет нәрсе – 1) түбегейлі ойластырылған мақсаттарды; 2) сол мақсаттарға жетуге дәл икемдестірілген жабдықтарды; 3) мақсаттың орындалмауына мүмкіндік бермейтін нақты жабдықтарды қолданудың мызғымас ережелерін табуымыз керек».

Коменский заманынан бастап, оқуды мүлтіксіз әрекеттегі механизмге сәйкестендіру ұмтылысының талайы күні бүгінге дейін басылған емес. Кейін оқу технологиясы жөніндегі көптеген тұжырымдар толықтырылып, нақтыланып отырды. Әсіресе, техникалық прогрестің әрқилы теориялық және практикалық қызметтер аймағына енуімен оқуды технологизацияластыру идеясы нығайып, іске асырыла бастады (П.Я.Гальперин, Н.Ф.Талызина, Ю.К.Бабанский және т.б.).

Осы заманғы дидактикада әрқилы оқу технологиялары көрініс беріп жүр. Олардың көп түрлі болу себебі - әр автор мен орындаушының педагогикалық процеске өзінше жаңалық қосып, технологияға өзгеріс ендіріп баруымен байланысты.

Оқыту технологиясы - оқыту үрдісінде алдын ала жоспарланған, оқытудың диагностикасы қойылған мақсатына практикада жүйелілік және бірізділікпен жету құралдары.

В.П.Беспалько педагогикалық технологияны қойылған білім беру мақсаттарын тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тәрбиелеу мен оқытудың теориялық негізделген үрдістерін жаңадан өндірудің, еске түсірудің құралдар мен әдістер жиынтығы ретінде анықтайды.

В.М.Монахов педагогикалық технология – мұғалім мен оқушы үшін жағымды жағдайды қамтамасыз ететін оқу үрдісін жобалау, ұйымдастыру және өткізуде барлық бөлшегіне дейін ойластырылған бірлескен педагогикалық іс-әрекеттің үлгісі. Технологияның міндеттерін түсіндіре отырып: педагогикалық технологиялық жобалаудағы жетекші қағидасы-оқушының жеке белсенділігі, мұнда ең бастысы - білімді меңгеруге іштей қалыптасқан қызығушылығы мен ынтасы, білім алу іскерлігі – деп жазады.

Г.М.Құсайыновтың есебінше педагогикалық технология әдеттегі түсініктерден басқа – ол мұғалімнің жоспарланған оқыту мен тәрбиелеудегі мақсаттары мен нәтижелерге жету мен сабақ беру үрдісі емес, ол кәсібі ұстаздың басшылығымен оқушылардың өзінің және өзара оқыту үрдісі, ол білім берудің мазмұнымен оқу жоспарымен бағдарламаларында ескерілген іс-әрекеттердің сол түрлерін меңгеру жұмыстарының әрбір салаларында болатын өзгерістер мен қайта құру болады.

В.А.Сластенин бойынша педагогикалық технология деген ол қатал ғылыми жоспарлау және дәлірек айтқанда педагогикалық әрекеттің жетістігін қамтамасыз ететін елестету.

Технология - бұл іс-әрекетті ұйымдастыру және оны жүзеге асыруда құралдарды таңдау ережесі. В.В.Гузев қазіргі кезеңдегі технологияның бұрынғыдан айырмашылығын көрсете отырып, былай деп жазады: «Бұрын бір құралды құрастырып, оны ұқсас жағдайларда бірнеше жылдар бойы қолдануға болатын. Қазір ұқсас жағдайлардың бар екенінің өзі қарама-қайшы келеді».

Сонымен, педагогикалық технология - педагогикалық үрдісті ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жобасы (алгоритмі) (Г.Т.Хайруллин). Педагогикалық технологиялар - теориялық білімдерді тұтас педагогикалық үрдістің қызметін практика жүзінде іске асыруға бағытталған және сол үрдіс нәтижелерін кезеңдер бойынша өлшеп, тұлғаның да, ұжымның да даму динамикасын көруге болатын, педагогтар мен оқушылардың өздерін-өздері дамытуларына мүмкіндік тудыратын жүйелі іс-әрекеттер кешені.

Педагогикалық технологиялар жоғарыда айтылған түсініктемелері мен алуан түрлі анықтамаларын талдай отырып, бұл барлық технологиялардың айырықша ерекшеліктері туралы төмендегідей қорытынды жасауға болады:

- оқытудың микромақсаттарының, мақсаттарының айқын, нақтылы анықталуы
- нәтижелердің жетістігіне бағытталуы;
- тәрбиелеумен оқыту субъектілерінің іс-әрекеттерінің әрбір кезеңдері бойынша қадамдық құрылымының анықталуы;
- мониторинг, аралық және соңғы нәтижелерді бағалау;
- тәжірибенің қайталануымен алмасу.

Бүгінде білім беру мекемелері жұмыстарының теориясы мен практикасында педагогикалық технологиялардың алуан түрлі варианттары пайдаланылады. Технологиялардың көп түрлілігі оны жүйеге келтіруді және топтастыруды талап етеді. Бұл мәселемен А.Я.Савельев, В.Безрукова, Г.Ю.Ксензова, Г.К.Селевко, В.В.Юдин және басқалар шұғылданған.

Дидактикада оқу технологиялары төмендегідей сипаттарымен жіктеліп, топтастырылады:

- Қолдану деңгейі: жалпы педагогикалық, пән әдістемелік, бөлімдік (модульдік);
- Философиялық негізі: ғылыми және діни, гуманистік және әміршіл-әкімшіл (авторитарлы);

- Тәжірибе меңгерудің ғылыми негіздемесі (концепция): байланыс-жауапты (ассоциатив-рефлекторлы); іс-әрекетті (бихевиористік), іштей ұғу (интериоризаторлы), дамытушы;

- Тұлғалық құрылымға бағдарлануы: ақпаратты (білім, ептілік және дағдылар қалыптастыру), нақты қимыл-әрекеттік (оперативті ақыл-ой әрекеттері әдістерін қалыптастыру), шығармашыл (эвристикалы-дарын қабілеттерін дамыту), қолданбалы (тұрмыс-тәжірибелік әрекеттер қалыптастыру).

- Дәстүрлі оқу жүйесін жаңалау бағыты (модернизация): оқушы іс-әрекетінің белсенділігін көтеру және жеделдестіру технологиясы; мұғалім және оқушы арасындағы қатынастарды ізгілендіру мен демократияластыру негізінде жасалған технология; оқу материалын дидактикалық қайта түзуге негізделген технология және т.б.

Оқу технологиясының топтастырылуы, сонымен бірге, нақты кезеңде басым болған мақсаттар мен міндеттерге, оқуды ұйымдастыру формасының қолданылуына, дәл кезеңде қажет болған әдістерге және басқа да негіздемелерге тәуелді келеді.

Оқу технологиясын оқу әдістемесінен ажырата білген жөн. Олардың бір-бірінен айырмасы – оқу технологиясын қайталап, көбейте таратуға болады. Қай жағдайда да технология өзіне сай түзілген оқу процесінің жоғары сапасына және педагогикалық міндеттердің табысты шешілуіне кепіл бола алады. Ал әдістеменің соңғы тиімді нәтижеге жете алмауы жиі кездеседі. Сонымен бірге, әдістеме технологиялық деңгейге дейін көтерілуі мүмкін. Мысалы, жаңа материалды түсіндірудің белгілі әдістемесі бар. Егер ол әдістеме шынайылық, сенім, сәйкестік талаптарына орайласа, оны технология деп тануға болады.

Оқу технологиясы педагогикалық шеберлікпен өзара байланысты. Оқу технологиясын жете білудің өзі – шеберлік. Бір технологияны әрбір оқытушы жеке іске асырып отыруы мүмкін, ал осы іске асырудағы технологиялық ерекшеліктерден мұғалімнің оқу шеберлігі көрінеді.

Қазіргі кезеңдегі ғылыми-техникалық үрдістің қарқыны білім беруде жаңа міндеттер қойып отыр. Олар - техникалық тізбекте технологияның үздіксіз өзгерістеріне бейімделе алатын тұлға қалыптастыру. Ол үшін білім беру саласында қазіргі дидактикалық мүмкіндіктерді, жаңа идеяларды және білім беру технологияларын сарқа пайдалану керек.

Әртүрлі оқыту технологияларын оқу мазмұны мен оқушылардың жас және психикалық ерекшеліктеріне орай таңдап, тәжірибеде сынап қарауда мұғалім іс-әрекетінің маңызы зор.

«Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгеру мұғалімнің интеллектуалдық, кәсіптік, адамгершіліктік, рухани, азаматтық, және тағы да басқа адами келбетінің қалыптасуына әсерін тигізеді, өзін-өзі дамытып, оқу-тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруына көмектеседі» - деп көрсетеді С.В.Селевко.

Инновациялық педагогикалық іс-әрекет жеке шығармашыл, өз бағытымен жұмыс істей алатын мұғалімді қалыптастыруға бағытталады.



Жоғары мектеп тәжірибесіне жаңашылдықтарды енгізу көбіне оларды қолдануға деген көзқарастардың кешенін өзгертуге тікелей байланысты. Қазірде әлі де көптеген мұғалімдер педагогиканың жетістіктері мен жаңалықтарын меңгеруге ұмтылыстарының нашар екендігін байқатады.

Оқыту технологиясын қолдану мүмкіншілігіне төмендегілердің әсері бар:

1. Жаңалықты ендіруге даярлық – бұл ең алдымен, стратегиялық және технологиялық өңделген білімдік құжаттардың болуы. Оқыту технологиясына байланысты кітаптар, мақалалар болумен, оқыту сапасын тез арттыратын тұтас білім, ғылыми-техникалық жағынан қамтамасыз етілмей, бұрынғы дәстүрлі оқыту әдістемесінен артықшылығын көрсете алмай отыр. Осыдан келіп, мұғалімдердің белгілі бір тобы оқыту технологияларын жаңалық деп есептемейді, оны меңгеруде, қолдануда енжарлық көрсетеді.

2. Мұғалімдердің оқыту технологияларын меңгеруге, қолдануға деген себептендіруді тудырып, үгіттеушілік бағыттан конструктивтік-технологиялық жұмысқа бағыттау – білім сапасын арттырудың маңызды құралы. Бұған мұғалімдерді психологиялық, теориялық және әдістемелік астарларды қамтып, арнайы даярлап қана қоймай, сонымен бірге технологияларды қолдануға қатысатын оқушыларды, олардың ата-аналарын да даярлау қажет.

3. Оқытудың қазіргі технологияларын оқыту үрдісінде қолдану, оқыту технологиясына қызығушылық таныту, ынта қою. Оның мақсат, мазмұнын, болашағын түсініп, іс жүзіне асыра білу белгілі бір мақсатты, жүйелі дайындықтың нәтижесі болып табылады. Демек, педагогикалық үрдісті жаңа технологияларды пайдалана отырып жүзеге асыру мынадай базаға негізделеді:

- оқыту технологияларының тұжырымдамаларының ақпараттық базасы, оқу-әдістемелік жағынан қамтамасыз етілуі;
- технологияны таңдаудың өлшемдері;
- мектептің оқу үрдісіне технологияны енгізу механизмдері.

Кез-келген қазіргі педагогикалық технологиялар педагогика ғылымы мен практикасының жетістіктері дәстүрлі тәжірибедегі құнды дүниені, әлеуметтік прогрестің жетістіктерін, қоғамдағы гуманизация мен демократия жемісін жинақтаушы болады. Педагогикалық технология дерекнамасы педагогика, психология, әлеуметтік ғылымдар, алдыңғы қатарлы педагогикалық тәжірибе, халықтық педагогика, Отандық және шетел педагогикасындағы озық идеялар болып табылады.

Жалпы алғанда педагогикалық технология түрлерін таңдау білім беру саясатында, білім беру реформасына, дидактикалық тұжырымдамаға немесе оқыту теориясы мақсатымен тәрбиелеу және оқыту міндеттеріне, педагогтың кәсіби және жеке тұлғалық қасиеттеріне, әдіснамалық бағытына байланысты жүзеге асырылады.

Сондықтан қазіргі білім беру саласындағы оқытудың озық технологияларын меңгермейінше сауатты, жан-жақты маман болу мүмкін емес. Бүгінгі өзекті мәселе оқушылардың дара ерекшеліктерін ескере

отырып, өз бетімен жұмыс істеу қабілеттерін дамыту. Ал мұнда инновациялық технологиялардың тиімділігі жоғары.

## **7.2 Кредиттік оқыту технологиясы**

Ұлттық білім берудің оқу бағдарламаларын халықаралық тану, білім беру ұйымдарының білім алушылары мен оқытушыларының ұтқырлығын қамтамасыз ету, сондай-ақ білім беру сапасын арттыру және білім берудің барлық деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ету үшін білім беру ұйымдарында бірыңғай кредиттік оқыту технологиясы іске асырылады.

Кредиттік оқыту технологиясы білім алушы мен оқытушының оқу жұмысы көлемінің біріздендірілген өлшем бірлігі ретінде кредитті қолдану арқылы, білім алушының пәндерді таңдауы және реттілікпен оқуын өз бетінше жоспарлауы негізінде жүзеге асырылады.

Кредиттік оқыту технологиясы кезінде оқу жұмысының еңбек сыйымдылығының есебі кредит арқылы өлшенетін оқытылатын материалдың көлемі бойынша жүзеге асырылады.

Кредиттік оқыту технологиясы білім берудің барлық деңгейлері бойынша бұрын меңгерілген кредиттердің өспелі есебін білдіретін жинақтаушы болып табылады.

Кредит (Credit, Credit-hour) – білім алушының/оқытушының оқу жұмысы көлемін өлшейтін сәйкестендірілген бірлігі.

Кредиттік оқыту технологиясы - білім алушы мен оқытушының оқу жұмысы көлемінің біріздендірілген өлшем бірлігі ретінде кредитті қолдану арқылы, білім алушының пәндерді таңдауы және реттілікпен оқуын дербес жоспарлауы негізінде оқыту.

Кредиттік оқыту технологиясын пайдалану арқылы оқу үдерісін ұйымдастырудың негізгі міндеттері:

- 1) білім көлемін біріздендіру;
- 2) оқытуды барынша дараландыру үшін жағдай туғызу;
- 3) білім алушылардың өзіндік жұмыстарының рөлі мен тиімділігін күшейту;
- 4) білім алушының оқудағы шынайы жетістіктерін оларды тиімді бақылау рәсімдері негізінде анықтау болып табылады.

Кредиттік оқыту технологиясы мыналарды көздейді:

- 1) білім алушылар мен оқытушылардың әрбір пән бойынша еңбек шығынын бағалау үшін кредиттер жүйесін енгізу;
- 2) білім алушылардың жеке оқу жоспарын қалыптастыруға тікелей қатысуын қамтамасыз ететін элективтік пәндердің каталогына енгізілген таңдауы бойынша пәндерді олардың таңдау еркіндігі;
- 3) білім алушылардың оқытушыларды таңдаудағы еркіндігі;
- 4) білім алушылардың білім траекториясын таңдауына ықпал ететін эдвайзерлерді оқу үдерісіне тарту;
- 5) оқытудың интерактивті әдістерін пайдалану;
- 6) білім беру бағдарламаларын меңгеруде білім алушылардың өзіндік жұмыстарын жандандыру;

7) оқу үдерісін ұйымдастыруда факультетке (бөлімге) және кафедраларға академиялық еркіндік беру, білім беру бағдарламаларын қалыптастыру;

8) оқу үдерісін қағазды және электронды тасымалдағыштардағы барлық қажетті оқу және әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету;

9) білім алушылардың оқудағы жетістіктерін бақылаудың тиімді әдістері;

10) әрбір оқу пәні бойынша білім алушылардың оқудағы жетістіктерін бағалаудың балдық-рейтингтік жүйесін пайдалану.

Оқу жылы академиялық кезеңдерден, аралық аттестаттау кезеңдерінен, демалыстардан және практикалардан тұрады.

Академиялық кезең нысанына байланысты ұзақтығы семестр үшін 15 апта, триместр үшін 10 апта, және тоқсандық үшін 8 апта.

Аралық аттесттау кезеңінің ұзақтығы кемінде 1 апта.

Білім алушыларға әрбір академиялық кезеңнен каникулдар беріледі, оқу жылындағы каникул уақытының ұзақтығы 7 аптадан кем болмауы керек.

Бір академиялық сағат дәрісханалық сағаттың 50 минутына тең. Студиялық және зертханалық сабақтар, сондай-ақ дене тәрбиесінің сабақтары, студиялық сабақтар үшін академиялық сағат тиісінше 75 минутқа тең, немесе зертханалық сабақтар мен дене тәрбиесі сабақтары үшін 100 минут.

Оқу сабақтары басым түрде белсенді шығармашылық нысандарда жүргізіледі (кейс-стади, іскерлік ойындар, тренингтер, диспуттар, дөңгелек үстелдер, семинарлар).

Кредиттік технология бойынша оқу білім алушылардың білім беру бағдарламасын дербес жоспарлауына, оқудың жеке траекториясын таңдауына, өздігінен білім алу деңгейін арттыру уәждемесіне негізделген.

Білім алушылардың академиялық ұтқырлығын қамтамасыз ету үшін жекелеген оқу пәндерін басқа білім беру ұйымдарында, оның ішінде шет елдерде оқи алады.

Мұндайда білім беру ұйымының басшысы басқа білім беру ұйымдарында оқу үшін кредиттер санының жоғарғы шегін айқындайды.

Қазақстан Республикасының білім беру ұйымдарында жекелеген пәндерді оқыған жағдайда, білім беру ұйымдары арасында екіжақты шарт жасалады.

Білім беру бағдарламаларын іске асырудың сапасын арттыру және білім алушылардың оқудағы жетістіктерін бағалауды қамтамасыз ету мақсатында оқу үдерісіне және қорытынды бақылауға бөлінеді.

Білім алушылардың оқудағы жетістіктері (білімі, іскерлігі, дағдылары мен кұзыреті) 100 балдық шкала бойынша және төрт балдық жүйе бойынша сандық эквивалентке сәйкес әріптік жүйемен бағаланады (оң бағалар А-дан D-ға дейін азаю арқылы, «қанағаттанарлықсыз» - F).

Пән бойынша қорытынды баға ағымдағы үлгерім және қорытынды бақылау бағасына кіреді (емтихан бағасы). Ағымдағы үлгерім бағасының үлесі 60 пайыздан кем құраса қорытынды баға дәрежесі студенттің оқу пәні

бағдарламасын меңгергендігі. Қорытынды бақылау бағасы аталған оқу пәні бойынша білімді қорытынды бағалаудың кемінде 30 пайызын құрайды.

Оң қорытынды баға тиісті пән бойынша белгіленген кредит санымен игерілген кредиттерді толықтыруға негіз болады және білім алушының транскриптіне жазылады.

Білім алушылар қорытынды бақылаудан (емтиханнан) «қанағаттанарлықсыз» деген баға алған жағдайда пән бойынша қорытынды баға есептелмейді. Қорытынды бақылауда қанағаттанарлық бағаны көтеру мақсатында осы аралық аттестаттау кезеңінде қайта тапсыруға рұқсат етілмейді. Оң бағаны алу үшін білім алушылар келесі академиялық кезеңдердің бірінде немесе жазғы семестрде ақылы түрде сол пән бойынша оқу жұмыс жоспарында қарастырылған барлық сабақ түрлеріне қайта қатысып, рұқсат алады және қорытынды бақылау тапсырады.

Қалкеева Қ.Р. пікірінше оқытудың кредиттік технологиясындағы оқыту күрделі педагогикалық үрдіс және оны ұйымдастыруда әдіснамалық тұғырларды, теорияларды және идеяларды және өзіндік алгоритмді басшылыққы алу көзделген.

Әдіснама деген ұғым - ғылыми-танымдық іс-әрекеттерді құрудың ұстанымдары, формалары мен амалдары туралы ілім.

Оқытушы оқыту процесін жүзеге асыру барысында ғылыми ізденістің бағытына сай екі бағытты ұстануы қажет. Бірінші - **іргелес** ғылымдар саласының мүмкіншіліктері, **негізгі** керекті тұжырымдар талданып алынады. Оқыту процесі әдіснамасы философиялық диалектикаға негізделгендіктен төмендегі әдіснамалық тұғырларға сүйенеді:

#### Кесте 8. Оқыту үрдісінің әдіснамалық тұғырлары

• Орта әсерін ескеру;	• Гуманитарлық – мәдениеттанушылық
• Жүйелілік;	• Аксиологиялық;
• Жобалау;	• Праксиологиялық;
• Жаһандық ;	• Жеке тұлғалық - әрекеттік;
• Деонтологиялық;	• Рефлексивтік;
• Ресурстық;	• Диалогиялық тұғыр;
• Жеке тұлғалық – бағдарлық;	• Инновациялық тұғыр;
• Нормативалық;	• Компетенттік немесе күзіреттілік;
• Стандарттық;	• Квалитологиялық тұғыр;

Жоғарыдағы аталған тұғырлардың кейбіріне тоқтала кетейік.

*Синергетика тұғыры* оқыту процесін тұтас жүйе ретінде тұрақты байланыста, өзіндік ұйымдастырылу арқылы өзгеріске түсетіндігін ескереді.

*Іс-әрекет тұғыры* - нақты ғылыми-әдіснамалық ұстаным ретінде танылады. Педагогикалық процесті қайта құру немесе өзгерістер енгізудің алғашқы формасы - еңбек. Адамның материалдық және рухани байлықтарды жасаудағы іс-әрекеттері еңбек барысында атқарылып, оқыту субъектілерін

шығармашылықпен өзгеріске түсіреді. Белгілі психолог А.Н.Леонтьев адамзат мәдениетінің жетістіктерін игеруде - іс-әрекет атқару арқылы оның жетістіктерін одан әрі жетілдіреді деп есептеді. Сондықтан оқушыларды өмірге және жан-жақты іс-әрекеттерге дайындауда олардың мүмкіндіктерін ескеріп, өмір тіршіліктеріне қажетті істерге тартып, олардың өмірін әлеуметтік және адамгершілік тұрғыдан ұйымдастыру қажет.

Ал *мәдениеттану тұғыры* - оқушының жеке тұлғасын зерттеп, құндылық бағдарын қалыптастыруда аксиологиялық құндылық іліміне сүйеніп, нақты ғылыми әдіснама ретінде таным мен педагогикалық іс-әрекеттерді қайта құруға немесе өзгерістер енгізуге бағыт-бағдар береді.

*Мәдениеттану тұғыры арқылы* жеке тұлғаның мәдениетпен объективтік байланысы негізінде оның мінез-құлқындағы құндылықтар жүйесін анықтайды. Өйткені адам мәдениет арқылы дамығандықтан сол мәдениетке жаңа элементтер енгізуге үлес қосады. Сол себептен адам мәдениет құндылықтарының жүйесін игеріп өзін-өзі дамытса, екінші жағынан, оның шығармашылықты жеке тұлға болып дамуына жағдай туады.

Түйіндей келе, оқыту процесі әдіснамалық негізіне философиялық тұрғыдан тарихи, әлеуметтік, рухани-адамгершілік, психологиялық, педагогикалық және басқа да оқушыны қалыптастыратын құрылымдар алынады. Оқытудың мәні, құрылымы, қағидаларының теориялық жақтары ескеріледі. Әдіснамалық танымал, оқыту процесіндегі жаңашыл идеяларға, жалпығылыми және ұлттық мәдениеттің дамуына, қоғамдық жағдайларды қарастыратын тұжырымдар мен диалектикалық заңдылықтарға, ғылыми-техникалық жағдайдың өзгергеніне, бүгінгі таңда қандай деңгейге келгеніне талдау жасауға мүмкіншіліктер туғызады, яғни білімге деген сұраныс анықталады.

Оқытушы тиімді нәтижелерге жетуі үшін, қандай ғылымның болса да, белгілі бір ізденісті қалай, қандай мақсаттар үшін жүргізетіні туралы нақты, мүлтіксіз түсінігі болуы керек. Мұның өзі таным қызметін ұйымдастыруға, танымның белгілі бір *"әдістер жүйесін"* таңдап алуға көмектеседі.

Ғылыми-педагогикалық ізденістің екінші бағыты - оқыту процесін нақтылы ғылыми түсініктермен сипаттау, яғни бұған сай келетін теория тұрғысынан ой елегінен өткізу де маңызды болып табылады.

Кредиттік оқыту технологиясы тек төмендегі теорияларды басшылыққа алғанда ғана жемісті нәтижеге жету мүмкін (кесте 9):

Кесте 9. Кредиттік оқыту технологиясы негізінде ұйымдастырылған оқытудың әдіснамалық тұғырлары

• Оқытуды дараландыру теориясы;	• Педагогикалық антропология теориясы
• Креативтік теория немесе креативтік педагогика;	• Шығармашылық негізде өзін-өзі дамыту теориясы;
• Біліктілікті арттыру теориясы,	• Адаптивтік педагогика;
• Педагогикалық акмеология;	• Педагогикалық конфликтология;

9 кестенің жалғасы

• Андрогогика;	• Тестілеу теориясы;
• Антропология;	• Дидактикалық бірліктерді ірілендіру
• Қолдау көрсету педагогикасы;	• Оқыту әдістері теориясы;
• Білім беру ортасы педагогикасы;	• Оқыту технологиясы;
• Жобалау педагогикасы;	• Рейтинг теориясы;
• Жеке тұлғалық - бағдарлық теориясы;	• Педагогикалық системология;
• Педагогикалық технология;	• Білім сапасы туралы теориясы;
• Педагогикалық аксиология теориясы;	• Оқытуды алгоритмдеу теориясы;
• Педагогикалық праксиология теориясы;	• Кәсіби біліктілікті арттыру теориясы;
• Педагогикалық психология теориясы;	• Педагогикалық антропология теориясы

Оқыту теориялары оқытудың кейбір жақтарын, белгілері мен ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан талдайды, оларды мазмұндық жақтарына қарай топтастырып және жүйлеп, оқыту процесінің жалпы белгілері және ерекшеліктерін айқындайды.

Кредиттік технологиясын енгізу барысында, осы уақытқа дейін қолданылып келген классикалық жүйені жоққа шығару теріс пікір болып есептеледі. Бүгінгі таңда, кеңестік дәуіріндегі білім жүйесін барлық әлем мойындап отыр. Алайда қоғамның, ғылыми-техникалық прогрестің, жаңа озық технологиялардың жедел дамуына байланысты, оқытудың басты идеясы өзгерді.

Олар:

- Оқуға үйрету немесе білімді өз бетімен іздену арқылы таба білу идеясы;
- Білім беру ортасының ашық болу идеясы;
- Шығармашылық идеясы;
- Білім беру байланысының оң болуының басымдық идеясы;
- Білім берудің интегративтігі идеясы.

Кесте 10. Дәстүрлі классикалық оқыту және кредиттік оқыту технологияларының салыстырмалы ерекшеліктері

Оқытудың технологиялары	Оқыту процесінің субъектісінің басты ұстанымы	Оқыту процесінің объектісінің басты ұстанымы
Дәстүрлі классикалық	Ғылыми ақпаратты беру, оны игерту, есте сақтау, практикалық қолданысын айқындау, бақылау.	Оқушылар танымдық белсенділікпен білімді қабылдау, практикада пайдалану

Кредиттік	Білімді игерудің алгоритмін айқындау, оқушының білімге деген қызығушылығын қолдау, білімді ғылыми жаңалықтармен толықтыру, қолданбалы мәнін ашу, бақылау	Білімді игеру бағдарламасын құрады, кәсіби білім бағдары, қолданысы айқындалады, әлемдік тәжірибе ескеріледі.
-----------	--	---

Жоғарыдағы кестедегі ақпараттар, оқыту процесінің екі жақтылы үрдіс екендігін, онда субъект-объект, объект-субъект, субъект-субъект қарым-қатынас жүйесінің нақты орнын аңғартады.

Кредиттік оқыту технологиясының басты қағидаттарының бірі – оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыру, яғни мотивация туғызу.

Сондықтан оқыту үрдісіндегі басты тұлға ретінде - оқытушы өзінің позициясын төмендетуге тиісті емес.

Кредиттік технологиясының негізгі ерекшеліктері - студенттердің жекелей оқу жоспарын құруында болып отыр. Студенттің жекелей оқу жоспары дегеніміз - эдвайзер көмегімен әр оқу жылына берілген форма бойынша әрбір жеке оқушының білім траекториясын анықтауы.

Кредиттік оқыту технологиясында педагогтың шығармашылық еңбегі, шеберлігі, педагогикалық жетістіктері, жаңашылдығы оқытудың алгоритмін жасауда көрініс береді, олар:

- Оқытудың басты мәселесін іздеу, өзектілігін анықтауда;
- Мәселені мәнділігі бойынша реттеуде;
- Мәселені талдауда;
- Мақсатты, міндеттерді және іс-әрекет бағытын айқындауда;
- Мәселені шешу жолдарын белгілеуде;
- Мәселені шешу механизмдерін нақтылауда;
- Жоспар, бағдарлама жасауда.

Педагогтың басты міндеті оқушылардан ортақ мақсатқа бағытталған шығармашылық топтарды құру, олардың таным процесін басқару, ынталандыру, яғни интерактивті оқыту формасын жасау.

Кредиттік технологияда мотивация интерактивті оқытудың басты шарты болса, ал интерактивті оқыту формасы мен әдістері оқытудағы жетістікке жеткізетін ситуациялар, итермелеуші күштер болып есептеледі.

### **7.3 Қашықтықтан оқыту технологиясы**

*Қашықтан оқыту технологиясы* – оқу үрдісі кезінде оқып үйренушілер мен оқытушылар арасында интерактивті өзара іс-әрекетте оқытылып, материалдың негізгі көлемін оқып үйренушілерге жеткізуді қамтамасыз ететін, оқылған материалдарды меңгеру бойынша, сонымен бірге оқу үрдісі барысындағы оқып үйренушілердің өз бетімен жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін ақпараттық технология.

Қашықтан оқыту – компьютерлік және телекоммуникациялық технологияларға негізделген оқытудың құралдары мен түрлері, білім беру

үрдісінде үздік дәстүрлі және инновациялық әдістер қолданылатын, күндізгі және сырттай білім алу ретінде білімді қабылдау түрі болып табылады.

Қашықтан оқыту кезіндегі білім беру үрдісінің негізін жеке кесте бойынша өзіне ыңғайлы жерде оқуға мүмкіндігі болатын, оқытудың арнайы құралдары жиынтығы өзінде бола отырып, электронды және қарапайым пошта, телефон арқылы оқытушылармен келісілген байланыс жасауына, сонымен қатар, күндізгі бөлімде де мүмкіндігі болатын, оқып үйренушінің мақсатқа бағытталған және бақыланатын қарқынды өзіндік жұмысы құрайды. Қашықтан оқыту білім жүйесі жоқшылыққа, географиялық немесе уақытша оқшаулануға қатысты себептермен, әлеуметтік қорғаны жоқ және дене бітімі жетілмеуіне байланысты білім мекемелеріне бару мүмкіндігі жоқ немесе өндірістік және жеке жұмыстары болу себепінен, ешкімнің оқуға мүмкіндігін шектеуге болмайды деген гуманистік қағидаларға жауап береді.

*Қашықтан білім беру* – жаңа ақпараттық технологиялар мен мультимедиялық жүйелер негізінде күндізгі, күндізгі-сырттай, кешкі және сырттай оқытудың элементтері үйлестірілген ерекше, жетілген түрі. Қазіргі замандағы телекоммуникациялық және электронды басылымдар дәстүрлі оқыту түрінің барлық құндылықтарын сақтай отырып, кемшіліктерін жеңіп шығуға мүмкіндік береді.

Қашықтан оқытудың ерекшеліктері классикалықпен қатар салыстыру бойынша мынандай жетістіктерге ие:

- Жеке адамның үздіксіз әлеуметтену мүмкіндігі;
- Икемділік (оқытудың уақыты, орны, көлемі және қимылы бойынша);
- Жеке оқу жоспарын қолдану мүмкіндігі;
- Оқу ақпаратына қол жеткізу, оны жедел жаңарту;
- Экономикалық (оқу алаңы, транспорты, техникалық құралдардың шығынын қысқарту есебінен);
- Жаңа технологияларды қолдану;
- Оқып үйренушілердің әлеуметтік құқығының теңдігі (олардың тұратын жерлері мен денсаулық жағдайына қарамастан);
- Барлық елдегі ақпараттық – оқыту ресурстарының шығысы мен кірісі;
- Материалдарды көбейту мәселелерінің жоқтығы, оларды тарату ыңғайлылығы;
- Оқып үйренушілердің өз-өзіне бақылау жасауын қамтамасыз ету.

Ақпараттық технологиялармен оқытудың айрықша тиімділігі, қашықтықтан оқыту үрдісін автоматтандыру үшін, барлық қажетті компоненттерді шоғырландырушы қашықтан оқытудың арнайы ақпараттық жүйесі бағдарламаларын қолдану болып табылады.

Кез-келген қашықтан оқыту жүйесіне қажетті, аса маңызды сипаттары:

- *Құрылымының ашықтығы.* Жүйе ашық жүйе үрдісіне сәйкес құрылуы тиіс.

- *Сәйкестілігі.* Ақпараттық ресурстарды сақтау форматы сәйкес келуі тиіс. Халықаралық стандартты қолдану керек.

- *Кеңейгіштігі.* Жүйенің құрылымы модульді болуы керек және жүйенің функционалды компоненттерін өсіруге мүмкіндік беру.



- *Жан-жақтылығы.* Жүйе көп функциялы және қолданыста жан-жақты болуы керек.

- *Сенімділігі.* Ақпараттар ресурстарын сақтау сенімді болуы керек. Мүмкін болатын қауіптер әсерінен ақпараттар жоғалмауы тиіс.

- *Үлестірімділігі.* Жүйе әртүрлі желі конфигурациясы жұмысына бағытталуы керек (әртүрлі жедел жүйелерді басқаруға негізделген Интранет, Интернет) және үлестірілген ақпараттық ресурстарды сақтауды қолдауы керек.

- *Масштабталуы.* Әртүрлі конфигурация жұмысы үшін жүйенің құрылымы масштаб жүйесін өзгерте алуы тиіс.

- *Қолданушының ортақ интерфейсі.* Қолданушының интерфейсі қарапайым, түсінікті болуы тиіс.

- *Өңдеудің қарапайымдылығы.* Өңдеу жылдам және тиімді болуы тиіс.

- *Тасымалдануы.* Жүйе әртүрлі аппараттық – бағдарламалы тұғырнамада жұмыс істеуі қажет.

- *Жүзеге асыруды орындау тәуелсіздігі.* Жүйені ақпараттық толықтыру оны нақты жүзеге асырудан тәуелді болмауы тиіс.

- *Қауіпсіздігі.* Ақпараттық ресурстарды сақтау қауіпсіз болуы тиіс.

- *Басқару қарапайымдылығы.* Интерфейс басшысы жеткізерліктей, қарапайым және ыңғайлы болуы тиіс.

- *Көпмәнділігі.* Жүйе бірнеше қолданушылардың сұранысын қатар өңдеу керек.

- *Жұмыстың тиімділігі.* Жүйенің құрылымы оның аталуын (аты-жөнін) әдеттегі аппараттық-бағдарламалы тұғырнамасы есінде тұту керек.

Жүйенің кеңінен дамуы үздіксіз оқыту мен ақпараттық ортада жеке тұлғаны әлеуметтендіру табысын қажетті мүмкіндіктермен қамтамасыз етеді.

Қашықтан оқыту жүйесін құру қағидалары:

1. *Оқытудың адамгершілік қағидасы.* Оның ішкі мазмұны оқытуға үндейтін және әлеуметтік жинақталған тәжірибені оқып үйренушілердің меңгеруі үшін жоғары қолайлы шарттарды туғызып, білім беру үрдісіндегі бүтіндей адамға бағытталады.

2. *Қашықтан оқыту жүйесінде білім беру үрдісін жобалау кезінде педагогикалық көзқарастың басымдылығының қағидасы.* Бұл аталған қағиданың мәнісі, қашықтан оқыту жүйесін жүзеге асыруға болатын көріністердің дидактикалық үлгілерін құрайтын теориялық тұжырымдамаларды талдаудан бастау қажет екендігінен тұрады.

3. *Педагогикалық мақсатқа лайықты жаңа ақпараттық технологияларды қолдану қағидалары.* Ол жобалаудың әрбір қадамының тиімділігіне және қашықтан оқыту жүйесін жасауға педагогикалық баға беруді талап етеді. Сондықтан да, ең бірінші жоспарға техниканы енгізуді емес, білім беруге қызмет ететін және оқу курстарының сәйкес мазмұнды толықтыруларын қою қажет.

4. *Білім беру мазмұнын таңдау қағидалары.* қашықтан оқыту жүйесінің білім мазмұны ҚР – ның Мемлекеттік білім беру стандартымен сәйкес келуі тиіс.

5. *Қашықтан оқыту жүйесінде таралатын ақпараттардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету қағидалары.* Ұйымдастырушылық және техникалық тәсілдердің қажеттілігі жағдайында керекті мәліметтерді қауіпсіз және құпиялы сақтауды, қолдану мен беруді қарастыру, оның қауіпсіздігін сақтау, беру мен қолдану кезінде қамтамасыз ету қажет.

6. *Білім беру деңгейінің бастапқы қағидасы.* қашықтан оқыту жүйесінде тиімді оқыту білім, білік, дағдыларының нақты жиынтығын талап етеді. Мысалы, оқуға, кандидаттың нәтижелі оқуы үшін, өзіндік оқу еңбегінің ғылыми негіздерімен таныс болуы керек, компьютермен және т.б. жұмыс жасай алатын нақты дағдыларына ие болуы тиіс.

7. *Оқыту технологиясының сәйкестендіру қағидалары.* Оқыту технологиясы Қашықтан оқыту үлгілерімен сәйкес болуы қажет. Сонымен, дәстүрлі пәндік үлгіде оқытуда ұйымдастыру түрін оқыту ретінде дәрістер, семинар және практикалық сабақтарда, боямалы немесе іскерлік ойындар, зертханалық сабақтар, өзіндік жұмыстар, өндірістік тәжірибелер, курстық және дипломдық жұмыстар, білімдерінің меңгерілуін бақылау қолданылады. болу керек, қашықтан оқыту жүйесі қалыптасу барысында, қажет жағдайда оған қосуға болатын жаңа үлгілері пайда болуы мүмкін. Оқытудың ұйымдастырушы түрі қатарындағы осы үлгілерінде компьютерлік конференциялар, телеконференциялар, ақпараттық сеанстар, телеконсультациялар, жобалау жұмыстары және т.б. қолданылатын болады.

8. *Оқытудың ұтымды қағидалары.* Қашықтан оқыту жүйесі жобасы қажетті әлеуметтік және экономикалық тиімділік шарты бойынша, егер Бұл білім алушының оқып жүрген оқу орнында сәйкес қызмет көрсетулер болмаған жағдайда, қажетті бағыттағы өзінің білім беру бағдарламасын түзетуге немесе толықтыруға ықпал ететін ақпараттық жүйелерді және қашықтан оқыту үшін берілген білім базалары мен банктерін құруда жасалады.

9. *Білім берудің ҚО қолданылатын түрлеріне қайшы емес қағидалары.* Егер жасалған және енгізілген ақпараттық технологиялар жоғары білім берудің дәстүрлі жүйесінде бөтен емес элемент болып, яғни оған біріктірілетін табиғи бейнеде болса, ҚО жобасы қажетті әлеуметтік және экономикалық тиімділігін бере алады.

10. *Білім берудің алдына шығу қағидалары.* Бұл оқытудың қағидасы өткен ұрпақтан қалып жинақталған ғылыми және мәдени мұраларын кейінгі буындарға жеткізу ғана емес, сонымен қатар, қазіргі ұрпақтың өзгеріп отыратын заманға тез бейімделіп, оның сана – сезімі мен дүниетанымын қалыптастыруға көмек жасау болады.

Қашықтан оқыту типтерін бірнеше көзқарас төңірегінде көрсету мүмкін. Қашықтан оқытуды тағайындау бағдарында білім берудің толық масштабтағы және сайланатын жүйесі деп бөлуге болады. Білім берудің толық масштабтағы жүйесінде белгілі бір бағыттағы бакалаврларды немесе нақты мамандықтың инженерлерін дайындау бойынша оқу жоспарының толық орындалуын қамтамасыз етеді. Демек, мұндай жүйеде барлық

жоспарланған пәндерді оқып үйрену үшін, құралдардың жеткілікті түрде(оқулықтар мен оқу құралдары, зертханалық практикумдер, курстық және дипломдық жобаларды орындау үшін құралдар) бар болуы қажет. Білім берудің сайланатын жүйесі деп аталған шартты жүйесі өнеркәсіп қызметкерлерінің біліктілігін жоғарылату үшін, қосымша(екінші) жоғарғы білім алу үшін, білім беру қызметін пайдаланатындарға жеке сауалдарын қанағаттандыру үшін бағытталады. Қашықтан оқыту жүйесінің әрбір типтерінен оқу үрдісін жабдықтау және ұйымдастырудағы ерекшеліктері қатарына қарамастан, орындалатын функциялар мен ұқсас тағайындауларының құрылымды компоненттерін көрсету керек.

Қашықтан оқыту жүйесінің құрылымына келесі элементтер кіреді:

- Оқыту мақсаты. Маманның үлгісімен және мемлекеттік тапсырыспен сәйкес қалыптасатын, білім және білік жүйесін оқып үйренушілердің меңгеруі.

- Оқыту мазмұны. Әлеуметтік сұраныстың педагогикалық үлгісі. Оқыту үрдісі, әдістері мен ұйымдастыру түрлерінің жүзеге асырылуы оның мазмұнымен анықталады.

- Оқыту объектісі. Қашықтан оқыту білім беру қызметін пайдаланушылар білім алатын берілген түрінің объектісі болып табылады (студенттер, тыңдаушылар, оқушылар және т.б.). Қашықтан оқыту тыңдаушылары білім алудың дәстүрлі түрі студенттерінен өзгешелігі, ерекше қайсарлық, білімге деген құштарлық, ұйымдастырушылық көрсетіп, өз бетімен жұмыс істей білу, компьютермен жұмыс істей білу және телекоммуникациялық байланыс құралдарымен дағдысы болу керек.

- Оқыту субъектісі. Қашықтан оқыту субъектісі оқытушылар болып табылады. Оқытушы - қашықтан оқыту білім беру үрдісінің жоғары тиімділігін қамтамасыз ететін басты буын. Қашықтан оқыту оқытушысы іс-әрекетіне тән бірқатар ерекшелік тьютор терминін енгізу қажеттілігін туғызды. Ол - кеңес беруші, оқытушы, информатика және телекоммуникация іргетасы негізін білетін болу керек, оның білімділігі алдыңғы озық сипатта болу керек.

- Оқыту әдістері. Қашықтан оқыту түрі: ақпараттық – ереже жиынтығы, репродуктивті (дауыс күшейткішін реттеу), мәселелі мазмұндау, теориялық зерттеудегі логикалық тәсілдер мен ережелер жиынтығы мен зерттейтін 5 жалпы дидактикалық оқыту әдістерінен тұрады. Олар оқытушы мен білім алушылардың өзара іс-әрекеті педагогикалық актілерінің барлық жиынтығын қамтиды.

- Оқыту құралдары. Қашықтан оқыту білім беру үрдісінде оқытудың дәстүрлісі қалай қолданылса, компьютерлік техниканы және телекоммуникацияны, сонымен бірге білім беру технологиясы облысындағы соңғы жетістіктерін қолдануға негізделген инновациялық оқыту құралдары да солай қолданылады.

- Ғылыми – білім материалдық базасы. Оқу бағдарламасына сәйкес оқу үшін қажетті материалдық және техникалық құралдар жиынтығы. Олар оқу және оқу-көмекші бөлмелері; зертханалық қондырғылар, техникалық оқыту

құралдары, оқулықтар, оқу құралдары және басқа да оқу - әдістемелік материалдардан тұрады.

- Идентификациялық бақылау жүргізу жүйесі. Қашықтан оқыту кіретін бақылаудың ерекшелігі абитуриенттің кәсіптік сапалары мен қабілеттерінің даму деңгейін бағалау, тиімді құралдар мен оқыту әдістерін таңдайтындай, онымен сәйкес әлеуметтік психологиялық бейнесін құру болып табылады.

Оқу үрдісін қашықтықтан оқыту технологиясын пайдаланумен ұйымдастырудың негізгі міндеттері келесілер болып табылады:

- ақпараттық технологияларды білім беруге енгізу;
- білім беруді жекелеу;
- білім берудің тиімділігін (сапасын) арттыру;
- дәстүрлі білім беру түрлеріне қолы жетпейтін адамдарға білім беру қызметтерін ұсыну.

Қашықтықтан білім беру технологиялары бойынша оқу үрдісін ұйымдастырудың қажетті шарты білім беру ұйымында:

- білім алушыларға арналған оқу-әдістемелік және ұйымдастырушылық-әкімшілік ақпараты бар парақтарымен білім беру Интернет-порталы;

- телекоммуникациялық желіге шығатын жабдықтың (Интернет, спутниктік теледидар);

- әртүрлі терминалдардың: мультимедиялық сыныптар, электрондық оқу залдарының;

- CD, DVD дискілердегі оқу контентінің (жеке және/немесе сатып алынған);

- контенттің желілік оқу мультимедиясының (жеке және/немесе сатып алынған);

- тиісті дайындықтан өткен оқытушылық, оқу көмекші және техникалық персоналдың;

- меншік контент (локалді және желілі) құру үшін зертханалар мультимедиясының;

- желілік тестілеу кешендерінің;

- оқытуды басқарудың желілік жүйесінің (Learning Management System – LMS);

- оқу контентін басқару жүйесінің (Learning Content Management Syst – LCMS) болуы қажет.

Қашықтан оқыту үлгілері. Педагогикалық практикада танымал оқыту түрлері қалыптасқан. Олардың ішіндегі ең кең тарағандары: дәрістер, семинарлар, зертханалық жұмыстар, бақылау жұмыстары, емтихандар және т.б.

- Қашықтан оқыту дәрістері, дәстүрлі дәрісханалықтан айырмашылығы, оқытушымен бетпе-бет қатынасуды болғызбайды. Дегенмен, бірнеше артықшылық жақтары да бар. Дәрістерді жазу үшін аудио және бейне-кассеталар, CD-ROM дискілерді және т.б. қолданады. Жаңа ақпараттық технологияларды (гипермәтін, мультимедиа, ГИС-технологиясын

және т.б.) қолдану дәрістерді көрнекі және мазмұнды түрде береді. Мұндай дәрістерді кез-келген уақытта, кез-келген қашықтықта оқуға болады.

- Қашықтан оқыту семинарлары оқу сабақтарының белсенді түрі болып табылады. Қашықтан оқыту семинарлары бейнеконференциялардың көмегімен жүргізіледі. Олар пікірталасқа оның дамуының кез-келген жерінде кіруіне мүмкіндік береді және бұдан бұрынғы айтылған сөздерді оқып, бірнеше қадам артқа қайта оралады. Оқытушы материалдың меңгерілуін пікірталасқа қатысушының белсенділік дәрежесі бойынша бағалай алады. Студенттердің арасында өзара іс-әрекет ету саны артады, ал оқытушы тең құқылы әріптес ретінде көрінеді.

- Қашықтан оқыту кеңестері пәнді өз бетімен оқып үйренуде білім алушыларға жетекшілік жұмысын жасау және оларға көмек көрсету түрлерінің бірі болып табылады. Телефон және электронды пошта, сонымен бірге телеконференциялар қолданылады.

- Қашықтан оқытудағы зертханалық жұмыстар материалды тәжірибелік меңгерілуі үшін беріледі. Дәстүрлі білім беру жүйесінде зертханалық жұмыстар мынаны талап етеді: арнаулы жабдықтарды, макеттер, имитаторлар (бірдемені мүмкіндігінше дәл қайталайтын аспап), тренажерлар, химиялық реактивтер және т.б. қашықтан оқыту жүйесінің келешекте мультимедиялық технологиялар, имитациялық үлгілеулер және т.б. қолдану есебінен зертханалық практикумдарды жүргізу міндеттерін қысқартуға маңызды мүмкіндігі болады. Білім алушыларға қарапайым жағдайда көрсетуге өте күрделі немесе мүлде мүмкін емес құбылыстарды виртуалды шындық көрсететін мүмкіндігі бар.

- Қашықтан оқытудағы бақылау – бұл білім алушының оқу материалын теориялық және практикалық меңгеруі нәтижелерін тексеру. Қашықтан оқыту өзін дәлелдете білді және тестік бақылаудың лайықтылығын құптайды. Тест ережесі, пән бойынша кеңейтілген сұрақтар тізімін қамтиды, олардың әрбіреуіне бірнеше жауаптар нұсқасы ұсынылады. Студент осы нұсқалардан дұрыс жауапты таңдауы керек.

### **Тапсырмалар:**

1. Жоғары мектептегі оқыту үрдісін ұйымдастырудың бір білім беру технологиясына сипаттама беріңіз.
2. Кредиттік оқыту технологиясын енгізудің отандық және шетелдік (бұрынғы ТМД елдері) проблемаларын және оларды шешу жолдарын талдаңыз.
3. Қашықтықтан оқыту технологиясының артықшылықтары мен кемшіліктерін сараптаңыз.

### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясы/ Қабдықайыр, В.М.Монахов. – А., 1999.
2. Қалиева М. Білім беру технологиялары және оларды оқу-тәрбие үрдісіне ендіру. -А., 2002

3. Полат Е.С. Теория и практика дистанционного обучения. М., 2004. – 248 с.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. М., 2002. – 279 с.
5. Мухина С. А. Нетрадиционные педагогические технологии в обучении. - Ростов н/Д. : Феникс, 2005. - 384 с
6. Трайнев В. А. Новые информационные коммуникационные технологии в образовании/ В. А. Трайнев, В. Ю. Теплышев, И. В. Трайнев. - М. : Дашков и К, 2011. - 318 с
7. Педагогические технологии в образовательном процессе: организация и проведение метод. недели / сост. О. М. Новрузова. - Волгоград : Учитель, 2008. - 139 с
8. Завалко Н. А. Индивидуализация процесса обучения в системе многоступенчатого образования. - Усть-Каменогорск : [Изд-во ВКГУ], 1998. - 250 с
9. Современные образовательные технологии: учеб. пособие для вузов / под ред. Н. В. Бордовской. - 2-е изд., стереотип. - М. : КНОРУС, 2011. - 431 с
10. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М., 1998.
11. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе дидактического усовершенствования УВП. М,2005.

## **Тақырып 8. Жоғары мектеп оқытушысының педагогикалық шеберлігі**

### **8.1 Жоғары мектеп оқытушысы қызметінің мәні мен құрылымы**

Педагогикалық қызметтерін табысты жүзеге асыру үшін қазіргі педагог педагогикалық іс-әрекеттің мәні мен құрылымын, оның негізгі компоненттерін, педагогикалық әрекеттерді және кәсіби маңызды іскерліктер мен сапаларды түсініп меңгеру қажет.

Жоғары оқу орны оқытушысының қызметінің негізгі мазмұны бірнеше функцияларды орындауды қамтиды – білім беру, тәрбиелеу, ұйымдастырушылық және зерттеу. Бұл функциялар тұтастық сипатына ие, бірақ оқытушылардың көбінде осылардың біреу басқаларынан басым түсіп отырады. Жоғары оқу орны оқытушысына тән ерекшелік ол педагогикалық және ғылыми жұмыстың үйлесуі. Зерттеу жұмысы оқытушының ішкі дүниесін байытады, оның шығармашылық әлеуетін дамытады, ғылыми білім деңгейін арттырады.

Жоғары оқу орнының барлық оқытушыларын шартты түрде үшке бөлуге болады:

- 1) педагогикалық бағыттылығы басым оқытушылар (жалпы санынан мөлшермен 2/5);
- 2) зерттеушілік бағыттылығы басым оқытушылар (мөлшермен 1/5);
- 3) педагогикалық және зерттеушілік бағыттылығы бірдей көрініс тапқан оқытушылар (1/3 көбірек).

Жоғары оқу орны оқытушысының педагогикалық іс-әрекеттегі кәсіпқойлығы педагогикалық жағдайларды талдау негізінде педагогикалық міндеттерді көре білу мен құрастыра алу және оларды шешудің тиімді тәсілдерін таба алу іскерлігінен көрініс табады. Студенттермен жұмыс барысында педагог шешетін алуантүрлі жағдаяттардың барлығын сипаттау мүмкін емес. Әрдайым жаңа, ерекше және тез өзгеріп отыратын жағдайда шешім қабылдауға тура келеді. Сондықтан, педагогикалық іс-әрекеттің маңызды сипаттамаларының бірі – шығармашылығы болып табылады.

Педагогикалық қабілеттер және сәйкесінше педагогикалық іс-әрекет құрылымында келесі компоненттерді ажыратып көрсетуге болады: конструктивті, ұйымдастырушылық, коммуникативті және гносеологиялық.

Конструктивті қабілеттер тактикалық мақсаттарды жүзеге асыруды қамтамасыз етеді: курсты құрастыру, жеке тарауларға нақты мазмұнды іріктеу, сабақтарды өткізу түрлерін таңдау және т.б. Жоғары оқу орнындағы білім беру-тәрбие үрдісін құрастыру мәселелерін шешу міндеті күнделікті әрбір педагог-практик алдында туындап отырады.

Ұйымдастырушылық қабілеттер тек қана студенттерді оқыту үрдісін ұйымдастыру үшін қызмет етпейді, сонымен бірге жоғары оқу орны оқытушысының өзінің іс-әрекетін өздігінен ұйымдастыру үшін де қызмет етеді.

Оқытушының студенттермен және басқа оқытушылармен қатынастарды орнату жеңілділігі оның коммуникативтік қабілетінің және қарым-қатынаста құзыреттілігінің даму деңгейіне байланысты, өз кезегінде бұл қабілет оқытушыға педагогикалық міндеттерді табысты шешуге мүмкіндік береді. Қарым-қатынас тек қана білім берудің құралы болып табылмайды, ол эмоционалдық сергіту, қызығушылық ояту, бірлескен әрекетке ынталандыру және т.б. қызметтерін де атқарады.

Осыған байланысты қарым-қатынас жоғары орны оқытушысының қызметінде маңызды орын алады. Жоғары оқу орны оқытушылары енді ғылыми ақпарат тасымалдаушысы емес, енді олар студенттердің танымдық әрекетінің, олардың өз бетімен жұмысының, ғылыми шығармашылығының ұйымдастырушылары болуы тиіс.

Жоғары оқу орны студенттерін дамыту және қалыптастыру үрдістерін басқару үшін олардың әрқайсысының тұлғалық сапаларының ерекшеліктерін дұрыс анықтап, олардың өмірі мен әрекеттерінің жағдайларын тиянақты талдау, олардың жағымды сапаларын дамыту мүмкіндігін болжай алу керек. Психологиялық білімдерді пайдаланбай студенттердің табысты кәсіби әрекетке дайындығы мен даярлығын, оларды тәрбиелеу мен оқытудың жоғары деңгейін, жоғары оқу орны бағыттылығы мен түлектердің мамандандануына сәйкес теориялық және тәжірибелік даярлығының тұтастығын қамтамасыз ету мүмкін емес.

Гносеологиялық компонент – бұл жоғары оқу орны оқытушысының кәсіби әрекетінің негізін құрайтын білім мен іскерліктерінің жүйесі, сонымен бірге сол әрекеттің тиімділігіне әсер ететін оқытушының танымдық әрекетінің белгілі бір сапалары болып табылады. Бұл сапаларға болжамдарды

құру және оларды тексере алу, қарама-қайшылықтарды сезе алу, алған нәтижелерді сыни бағалай алу жатады. Білім жүйесі өзіне дүниетанымдық немесе жалпымәдени және арнайы білімдер деңгейлерін қамтиды.

Жалпымәдени білімдерге өнер және әдебиет саласындағы білімдер, дін, құқық, саясат, экономика және әлеуметтік өмір, экологиялық мәселелер саласындағы хабардарлық пен сол мәселелерде бағдарлай алуы; мазмұнды қызығушылықтар мен хоббилердің болуы жатады. Олардың дамуының төмен деңгейі тұлғаның бір жақтылығына әкеледі және студенттерді тәрбиелеу мүмкіндігін шектейді.

Арнайы білімдер өз пәні бойынша, педагогика, психология және оқыту әдістемесі бойынша білімдерді қамтиды. Жоғары оқу орындарының оқытушылары көбінесе пән бойынша білімді жоғары бағалап, маңыздылығын түсінеді, ал педагогика, психология және оқыту әдістемесі бойынша білімнің маңыздылығын елемейді. Сөйтіп, аталған білімдерді елемеу, олардың студенттерді кәсіби даярлау қызметіне теріс әсерін тигізеді, ол міндеттерді табысты және сапалы жүзеге асыруға толықтай мүмкіндік бермейді.

Педагогикалық қабілеттерді құрайтын гносеологиялық компоненттің маңызды құрамдас бөлігі танымдық әрекеттің, яғни білімді меңгеру әрекетінің негізін құрайтын білімдер мен іскерліктер болып табылады. Яғни кез-келген оқытушы бірінші кезекте өз танымдық әрекетін жүзеге асыру іскерлігіне, яғни өз бетімен білімді меңгеру, ізденіс және шығармашылық әрекеттерінің тәжірибесін игеру қажет.

Гносеологиялық қабілеттер оқытушы әрекетінің негізін құрайтын болса, педагогикалық шеберліктің жоғары деңгейіне жетуді анықтайтын қабілеттер жобалау және жоспарлау қабілеттері болып табылады. Басқа білімдерді қолдану тиімділігі, яғни олардың пайдаланылмай немесе белсенді материал ретінде қолданылуы осы жобалау қабілеттеріне байланысты. Бұл қабілетті жүзеге асырудың психологиялық механизмі білім беру-тәрбие үрдісін ойша жобалау болып табылады.

Жобалау қабілеті педагогикалық әрекеттің стратегиялық бағыттылығын қамтамасыз етеді және соңғы нәтижеге бағдарлана алу, студенттердің болашақ мамандануына байланысты өзекті мәселелерді шешу іскерліктерінде көрініс табады, курсты жоспарлауда ол курстың оқу жоспарындағы орнын есепке алумен және басқа пәндермен байланыстарын орнатумен сипатталады. Ондай қабілеттер педагогикалық тәжірибенің жинақталуымен дамиды.

Педагогикалық мамандық «Адам-Адам» типіндегі мамандықтарға жатады. Е.А.Климовқа сәйкес, бұл мамандықтың типі адамның келесідей сапаларымен анықталады: адамдармен жұмыс барысында тұрақты түрде өзін жақсы сезіну, қарым-қатынасқа қажеттілік, ойша өзін басқа адамның орнына қоя білу, басқа адамдардың ойын, ниеттерін, көңіл-күйін тез түсіне алу қабілеттілігі, адамдардың өзара қарым-қатынастарын тез түсіне алу қабілеттілігі, түрлі адамдардың тұлғалық сапалары туралы білімдерді ойында ұстай алу және сақтай алу және т.б.



Е.А.Климов бойынша бұл кәсіби саланың адамдарына төмендегілер тән: 1) жетекшілік ету, басқару, үйрету, тәрбиелеу іскерліктері, «адамдардың түрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру бойынша пайдалы әрекеттерді жүзеге асыру» қабілеттілігі; 2) тыңдау және тыңдай алу қабілеті; 3) кең дүниетаным; 4) сөйлеу (коммуникативті) мәдениеті; 5) басқа адамның сезімі мен мінезін түсіне алу, адамның мінезіне, қимыл-әрекетіне, сезімдерінің көріністеріне қарай отырып оның ішкі дүниесін жобалай алу; 6) «адамға жобалаушылық тұрғыдан қарау», ол адам әркезде одан да жақсы адам бола алатынына сенуге негізделеді; 7) бірге уайымдау қабілеттілігі; 8) байқағыштық; 9) "халыққа қызмет көрсетудің дұрыстығына сенімділік"; 10) стандартты емес жағдайларды шешу іскерлігі; 11) өзін-өзі реттеудің жоғары дәрежесі. Бұл «Адам-Адам» типіндегі мамандық субъектісінің жалпыланған портреті болып табылады. Бұл типке кіретін педагогикалық мамандық бұл сипаттамаларымен қатар ерекше талаптарын қояды, олардың ішіндегі ең маңыздысы кәсіби құзыреттілік және дидактикалық мәдениет болып табылады.

Е.А.Климовтың пікірінше, бұл типтегі мамандықты таңдауға қарсы көрсеткіштерге сөйлеу мүкістігі, сөйлеудің айқын болмауы, тұйықтық, өзіне үңілгендік, қарым-қатынасқа бейімсіздік, тым баяу қозғалу, адамдарға немқұрайлылық.

А.К.Маркова бойынша педагогтың кәсіби маңызды сапаларының құрылымы төмендегідей:

Объективті сипаттамалар: кәсіби білімдер, кәсіби іскерліктер, психологиялық және педагогикалық білімдер;

Субъективті сипаттамалар: психологиялық позициялар, ұстанымдар, тұлғалық ерекшеліктер.

А.К.Маркова бойынша педагогтың кәсіби маңызды сапаларына төмендегілер жатады: педагогикалық эрудиция, педагогикалық мақсатқа бағдарлық, педагогикалық (практикалық және диагностикалық) ойлау, педагогикалық интуиция, педагогикалық импровизация, педагогикалық байқағыштық, педагогикалық оптимизм, педагогикалық тапқырлық, педагогикалық көрегендік және педагогикалық рефлексия.

В.А.Крутецкий жалпылама түрде педагогикалық қабілеттерді ұсынып, оларға сәйкесінше анықтамалар берді:

"1. Дидактикалық қабілеттер – білім алушыларға түсінікті етіп оқу материалын жеткізу, пәнге қызығушылығын тудыру, белсенді дербес ойлау қабілеттері. Дидактикалық қабілеті бар оқытушы қажет жағдайда оқу материалын қайта құрастыра алады, оны педагогикалық жағынан бейімдейді, қиынды жеңіл етеді, түсініксізді түсінікті етеді. Кәсіби шеберлік өзіне материалды түсінікті және әдемі ұсынуды ғана емес, онымен бірге білім алушылардың өз бетімен дербес таным әрекетін, дербес ізденіс әрекетін ұйымдастыру қабілеттерін қамтиды.

2. Академиялық қабілеттер – сәйкесінше ғылым саласына қабілеттілік (математика, физика, биология, литература және т.б.). Қабілетті оқытушы пәнді оқу курсының шеңберінде ғана емес, одан кең және терең біледі, өз

ғылымы саласында жаңалықтарды үнемі бақылап отырады, материалды еркін меңгерген, пәнге қызығушылығы жоғары, зерттеу жұмысымен айналысады.

3. Перцептивті қабілеттер – білім алушының ішкі дүниесіне ене алу қабілеті, психологиялық байқағыштық, білім алушыны түсіне алу.

4. Сөйлеу қабілеттері – сөйлеу, ым және пантомимика арқылы өз ойларын, сезімдерін білдіре алу. Педагог сөзі әрдайым ішкі күші және рухымен, сенімділігімен сипатталады. Ойын еркін, анық, қарапайым, түсінікті етіп жеткізу.

5. Ұйымдастырушылық қабілеттер – бұл, біріншіден, білім алушылар ұжымын ұйымдастыру, оны нығайту, ұжымды маңызды міндеттерді шешуге ынталандырып бағыттау, екіншіден, өз жұмысын дұрыс ұйымдастыра білу қабілеттері. Өз жұмысын ұйымдастыру қабілеті өз жұмысын жоспарлау және өздігінен бақылау іскерлігімен сипатталады. Тәжірибелі мұғалімдерде уақытты сезе білу іскерлігі – жұмысты уақыт бойынша бөлуді, мерзімге үлгеру іскерлігі қалыптасады.

6. Авторитарлық қабілеттер – білім алушыларға тікелей эмоционалдық-жігерлі әсер ету қабілеті және соның негізінде олардың алдында беделге ие болу. Авторитарлық қабілеттер оқытушының тұлғалық сапаларына байланысты, нақты алғанда оның жігерлік сапаларына (сенімділік, жігерлік, табандылық, талап қоюшылық және т.б.), сонымен бірге, білім алушылардың білімділігі мен тәрбиелілігі үшін жауапкершілігіне байланысты.

7. Коммуникативті қабілеттер – білім алушылармен қарым-қатынасты құру қабілеттілігі, білім алушылардың тілін табу, олармен мақсат бағдарлы қатынасты орнату қабілеттілігі, педагогикалық такттың болуы.

8. Педагогикалық қиял (әлде прогностикалық қабілеттер) – бұл білім алушылардың тұлғасын тәрбиелік тұрғыда жобалау бойынша өз әрекеттерінің салдарларын, нәтижелерін болжай алу қабілеттілігі.

9. Іс-әрекеттің бірнеше түрлері арасында зейінді тарату қабілеті. Тәжірибелі, қабілетті оқытушы материалды баяндау мазмұны мен формасын, өз ойының (немесе оқушы ойының) барысын бақылап отырады, сол кезде қатар барлық білім алушыларды назарында ұстайды, олардың шаршауы, жалығуы, зейіндерінің шашыраңқылығы, түсінбеуі, тәртіптің бұзылуы сияқты белгілеріне сезімтал, байқағыш.

Қазіргі уақытта Н.В.Кузьмина және оның мектебі дамытып жатқан педагогикалық қабілеттер тұжырымдамасы, педагогикалық жүйе өзіне бес құрылымдық элементті (мақсаттар, оқу ақпараты, байланыс құралдары, оқушылар мен мұғалімдер) және бес функционалдық элементті: зерттеушілік, жобалаушылық, коммуникативтік, ұйымдастырушылық, конструктивтік қамтитынын дәлелдеді. Бұл элементтер жеке педагогикалық іс-әрекеттің функционалдық элементтері (гносеологиялық, зерттеушілік, жобалаушылық, конструктивті, коммуникативтік, ұйымдастырушылық) болып табылады.

Н. В. Кузьмина педагогикалық қабілеттердің екі деңгейін бөліп қарастырады: перцептивті-рефлексивті және жобалаушылық қабілеттер.

Н.В.Кузьмина бойынша педагогикалық қабілеттердің бірінші деңгейін сипаттайтын перцептивті-рефлексивті қабілеттер өзіне «сезімталдықтың үш түрін» қамтиды: нысанды сезіну, ол эмпатиямен және оқушы қажеттіліктері мен мектеп талаптарының сәйкес келуін бағалаумен байланысты; шаманы, өлшемді сезу немесе педагогикалық такт және қатысы бар екендігін сезіну. Сезімталдықтың бұл көріністері педагогикалық интуицияның негізі болып табылады.

Н.В.Кузьмина бойынша педагогикалық қабілеттердің екінші деңгейін сипаттайтын жобалаушылық қабілеттер оқытудың жаңа, өнімді тәсілдерін жасауға бағытталған. Бұл деңгей өзіне гностикалық, жобалаушылық, конструктивтік, коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеттерді қамтиды. Гностикалық қабілеттер оқушыларды оқыту әдістерін шығармашылық тұрғыда және тез меңгеруден, жаңа оқыту тәсілдерін жасауға бейімділіктен көрініс табады. Н.В.Кузьмина бойынша гностикалық қабілеттер мұғалімге өзі және оқушылары туралы ақпаратты жинақтауды қамтамасыз етеді. Жобалаушылық қабілеттер білім алушыларды міндеттерді дербес өз бетімен шешуге дайындайтын, бүкіл оқыту мерзімінде уақыт бойынша орналасқан тапсырма-міндеттерде көрініс табатын тәрбиелеуші оқытудың соңғы нәтижесін ойында елестете алу қабілеттілігінде көрініс табады. Конструктивті қабілеттер бірлескен ынтымақтастыққа негізделген шығармашылық жұмыс атмосферасын құрудан, іс-әрекеттен, білім алушыны көзделген дамыту мен өзін-өзі дамыту мақсаттарына сәйкес сабақты құруға қабілеттіліктен көрініс табады. Коммуникативтік қабілеттер қатынасты, байланысты орнатудан, педагогикалық бағдарланған қарым-қатынасты орната алудан көрініс табады. Н.В.Кузьмина бойынша бұл қабілеттер төрт фактормен қамтамасыз етіледі: идентификацияға қабілеттілік; білім алушылардың жеке ерекшелігіне сезімталдық, байқағыштық; жақсы дамыған интуиция; суггестивті сапалар (бұл білім алушыларға тікелей эмоционалды – жігерлі әсер ету қабілеттілігі, ол оқытушының жеке тұлғалық сапалары кешенінен құралған, нақты айтқанда сенімділік, төзімділік, табандылық, талап қоюшылық, білім алушыларды тәрбиелеу мен оқыту үшін жауапкершілік және т.б. сонымен бірге бұл факторларға сөйлеу мәдениетінің факторын қосуға болады. Ұйымдастырушылық қабілеттер топта білім алушылардың әрекетін ұйымдастыру, оқу материалын меңгерту, білім алушылардың өзіндік әрекетін ұйымдастыру тәсілдерін таңдай алу, оқытушының өз әрекетін өздігінен ұйымдастыру тәсілдерін іріктей алу қабілеттілігімен сипатталады.

Н.А. Аминов пікірінше, педагогикалық қабілеттерді саралау негізі ретінде табыстылық бола алады. Оның екі түрін ажыратып көрсетеді: жеке (адамның өзінің бұрынғы қол жеткізген нәтижелерімен салыстырғандағы жеткен жетістіктері) және әлеуметтік (адамның басқа адамдардың қол жеткізген жетістіктерімен салыстырғандағы жеткен жетістіктері). Біріншісі – жеке (ресурстық) табыстылық, екіншісі – бәсекеге қабілеттілік болып табылады.

Қабілеттер (терминалдык қабілеттер) деп, Н.А.Аминов, адамның белгілі бір іс-әрекетте табыстылығын қамтамасыз ететін, оның бәсекеге қабілеттілігін жоғарылататын сол адамның жеке-психологиялық ерекшеліктері деп қарастырады.

В.А.Богданов бойынша адамның бәсекеге қабілеттілігін жоғарылатуда маңызды рөл қиялдау деп аталатын психикалық процеске тиесілі, себебі жаңа бірдеңе ойлап тауып оны жүзеге асыру қабілеттілігі адамға басқа адамдар алдында басымдыққа ие болуға мүмкіндік береді. Сондықтан, қиялдың (креативтілік) дамуын перцептивті қабілеттердің негізгі компоненті деп есептеуге болады.

Педагогикалық іс-әрекетке терминалдык қабілет (жоғарылатылған бәсекеге қабілеттілік) эмоционалдык күйреу синдромына, яғни эмоционалдык ресурстардың әлсіреуіне төтеп беру қабілетін арттырады.

Педагогикалық іс-әрекеттің маңызды сапасы – ол эмоционалдык күйреу синдромына немесе психофизиологиялық әлсіреуге төтеп бере алу болып табылады.

Е. Малерге сілтеме жасай отырып, Н.А. Аминов бұл синдромның негізгі және қосымша белгілерін ұсынады: 1) шаршау, әлсіреу; 2) психосоматикалық асқындырулар; 3) ұйқысыздық; 4) клиенттерге негативті көзқарас; 5) жұмысқа негативті көзқарас; 6) өз міндеттерін орындауға менсінбеушілік; 7) психостимуляторларды қабылдауды ұлғайту (шылым, кофе, шімідік, дәрілер); 8) тәбеттің азаюы немесе артық тамақтану; 9) негативті өзін-өзі бағалау; 10) агрессияның жоғарылауы (ашуланшақтық, мазасыздық); 11) енжарлықтың күшеюі (цинизм, пессимизм, үмітсіздік, апатия); 12) өзін айыпты сезіну.

Аталмыш синдромның туындауы және оған қарсы тұру қабілеттілігі адамның жеке психофизиологиялық ерекшеліктерімен айқындалады.

Н.А. Аминов педагогикалық қабілеттерді анықтаудың тест кешендерін жасаған: а) педагогикалық қабілеттердің бастапқы компоненттерінің көрініс табуын анықтауға бағытталған тесттік әдістемелер (жеті тест); б) педагогикалық әлеуетті анықтауға бағытталған тесттік әдістемелер (алты тест); в) педагогикалық шеберліктің көрініс табуын анықтауға бағытталған әдістемелер (жеті тест).

И.А. Зимняя адамның педагогикалық мамандыққа сәйкестіліктің үш деңгейін ұсынады. Бірінші деңгей, кәсіби жарамдылық. Ол адамның биологиялық, анатомиялық-физиологиялық және психикалық ерекшеліктерімен анықталады. Педагогикалық мамандыққа жарамдылық адамның интеллектуалдық даму талаптарына сай болуын, тіл мүкістігінің болмауын, психикалық ауытқушылықтың болмауын қарастырады.

Педагог мамандығына сәйкестіктің екінші деңгейі адамның педагогикалық іс-әрекетке жеке тұлғалық дайындығының болуымен сипатталады. Бұл дайындық өзіне «Адам-Адам» типіндегі мамандыққа бағыттылықты, адамның дүниетанымдық кемелділігін, коммуникативті, дидактикалық қабілеттерді қамтиды.

Педагогикалық мамандыққа сәйкестіктің үшінші деңгейі адамның басқа адамдармен өзара әрекеттесуін, педагогикалық қарым-қатынасқа қосыла алуын сипаттайды. Өзара әрекеттесуге қосыла алу сұхбаттасып отырған адаммен адекватты байланысты орната алумен, сұхбаттасып отырған адамның реакциясын байқап отыра алумен, қарым-қатынастан қанағаттанушылық ала алумен сипатталады. Кері байланыс желісі бойынша келіп түскен визуалды және аудиалды белгілерді талдай отырып, аудиториядағы білім алушылардың реакцияларын қабылдауға және дұрыс түсіндіру іскерлігі де адамды жақсы коммуникатор ретінде көрсетеді.

Әрине, адамның жеке тұлғалық сапаларының педагогикалық іс-әрекетке сәйкес осы үш деңгейдің барлығы сай болса, онда сол адамның осы кәсіби әрекетте табысты болуын айғақтайды.

Кез-келген пәннің оқытушысының психологиялық портреті өзіне келесі құрылымдық компоненттерді қамтиды: 1) адамның жеке сапалары, яғни оның индивид ретіндегі ерекшеліктері - темперамент, нышандар және т.б.; 2) оның тұлғалық қасиеттері, яғни оның әлеуметтік болмыс иесі - тұлға ретіндегі ерекшеліктері; 3) коммуникативті қасиеттері (интерактивті); 4) статустық-позициялық, яғни ұжымдағы жағдайының, рөлінің, қатынастарының ерекшеліктері; 5) іс-әрекеттік (кәсіби-пәндік); 6) сыртқы мінез-құлықтық көрсеткіштері.

Педагог тұлғасының кәсіби маңызды сапаларының бірі оның «тұлғалық бағыттылығы» болып табылады. Н.В. Кузьмина бойынша тұлғалық бағыттылық кәсіби-педагогикалық іс-әрекетте шынға жетудің маңызды субъективті факторлардың бірі болып табылады. Іс-әрекеттің негізгі стратегияларын таңдау, Н.В. Кузьмина бойынша, бағыттылықтың үш типін негіздейді: 1) шынайы педагогикалық, 2) формальді педагогикалық және 3) жалған педагогикалық. Бағыттылықтың бірінші типі ғана педагогикалық іс-әрекетте жоғары нәтижелерге жетуге көмектеседі. Шынайы педагогикалық бағыттылық оқытып жатқан пәннің құралдарымен білім алушы тұлғасын қалыптастыруға, пән мазмұнын білім алушы дамуының қажеттіліктеріне бейімдеуге деген тұрақты мотивацияның болуымен сипатталады.

Шынайы педагогикалық бағыттылықтың негізгі мотиві педагогикалық іс-әрекет мазмұнына деген қызығушылық болып табылады. Педагогикалық бағыттылықтың ең жоғарғы деңгейі ретінде сол таңдалған іс-әрекетке қажеттілікпен айқындалатын педагогикалық бейімділік.

Дамудың бұл сатысында – педагогикалық бейімділік деңгейінде – оқытушы өзін жоғары оқу орынсыз, өзінің студенттерінің өмірі мен іс-әрекеттерісіз елестете алмайды (Н. В. Кузьмина).

Шетелдегі бірнеше эмпирикалық зерттеулер оқытушылардың сабақ берудегі стратегиялары мен тактикаларына байланысты, студенттердің «дамуына» және «нәтижелілігіне» бағытталған оқытушылардың болатынын анықтады.

«Дамуға» бағытталған оқытушылар оқу жетістіктерінің өзгеріп отыратын факторларына (олар үшін ең маңызды студенттердің тырысушылығы мен тиянақтылығы) көбірек назар аударады; «нәтижеге»

бағытталған оқытушылар оқудағы жетістіктердің тұрақты факторларына көбірек назар аударады (олар үшін студенттердің қабілеттері мен нышандары өте маңызды).

«Дамуға» және «нәтижеге» бағытталған оқытушылар студенттердің табыстарын әркелкі жолдармен қолдайды. «Нәтижеге» бағытталған оқытушылар оқу көрсеткіштері орташа деңгейден асып тұрған студенттерді ғана қолдап, олардың үлгерімі төмендеген жағдайдың өзінде оларды мадақтай береді. «Дамуға» бағытталған оқытушылар ондай жағдайда (яғни студенттердің үлгерімі төмендеген жағдайда) оларды керісінше ұялтып, оларды белсенді әрекетке ынтыландыру жолдарын іздестіреді, ал керісінше студенттердің әрбір кішігірім жетістіктері үшін мадақтап, сол жетістіктерін ары қарай арттыруға итермелейді. Сонымен бірге, «дамуға» бағытталған оқытушылар оқу үрдісі барысында студенттерге қолдау көрсетіп, оларға әрдайым көмек береді. Ал «нәтижеге» бағытталғандар оқу нәтижелері алынған кезде ғана мадақтайды немесе жазғырады.

Осындай екі бағыттылық типіндегі оқытушылардың бар екендігін Д.Райнс өзінің Х және Y типіндегі оқытушылар жіктеуі арқылы растайды.

X типі бірінші кезекте, әлеуметтік және эмоционалдық факторларға негізделі отырып студенттердің тұлғасын дамытуға тырысады. Ол икемделгіш бағдарламаны ұстанады, оқытылып жатқан пәннің мазмұнымен шектелмейді. Оны сабақ берудің еркін мәнері, студенттерге жеке-дара тұрғыдан қарау, шынайы, достық сипаттағы қарым-қатынас көрсетеді.

Y типі студенттердің ақыл-ойын дамытумен ғана айналысады, яғни пәннің мазмұнын жеткізуге ғана тырысады, оқытып жатқан бағдарламаның мазмұнын қатаң сақтайды. Ол тиянақты дайындалған бағдарлама бойынша ғана жұмыс істеп, одан еш ауытқымайды, студенттерге жоғары талаптар қояды, меңгерілген материалды қатаң тексереді. Өзін студенттерден аулақ ұстайды, қарым-қатынас стилі - формальді-іскерлік. X және Y типіндегі оқытушылардың іс-әрекетінің стилі мен тиімділігі әртүрлі.

Оқытушылардың жұмыс тиімділігін бағалауға қатысты шараларды құруда алғашқы қадамды Исидора Сонер жасады, ол іс-әрекет тиімділігін бағалаудың жүйесін екі көрсеткіш негізінде жасады: студенттердің когнитивті (танымдық) жетістіктері мен олардың сабаққа эмоционалдық қатынасы.

Студенттердің когнитивті жетістіктері олардың алған бағаларымен, яғни баллдарымен анықталады, бұл баллдар студенттің көлемі жағынан үлкен материалды меңгергенін (бұл жағдайда студент оқытуға бейім деп бағаланады) немесе аз көлемін меңгергенін (яғни оқытуға бейімсіз деп бағаланады) сипаттайды.

Осындай модельдегі сабақтарға студенттердің эмоционалдық қатынасы позитивті, нейтралды және негативті болуы мүмкін. Идеалды жағдайда, оқытушының сабақ беруінің тиімділігі оқытуға бейім және сабаққа эмоционалдық қатынасы жағымды студенттердің саны жүз пайызға тең болуымен анықталады, яғни жақсы оқытушыда «барлық студенттердің оқығысы келеді және оқытушы көмегімен жақсы оқиды».

## 8.2 Педагогикалық шеберлік мәні мен құрылымы

Педагогикалық еңбек шебері – ол педагогика және психология, өзінің кәсіби саласында жоғары құзыретті, өз кәсіби білімін, іскерліктері мен дағдыларын жоғары дәрежеде репродукциялай алатын (қайта жаңғырта алатын) маман. Педагогикалық іс-әрекеттің маңызды қорытынды нәтижесі тұлғаның, оның қабілеттерінің, білімдері мен дағдыларының дамуы.

Педагогтың кәсіпқойлығының деңгейі оның құзыреттілігіне, кәсіби-педагогикалық ойлауы дамуының дәрежесіне тәуелді. Педагогикалық шығармашылық кәсіби-педагогикалық құзыреттілікке негізделген жағдайда тиімді болады. Объективті жаңа оқыту технологияларын жасап қолданып жатқан педагогтар аз болғанымен, белгілі әдістер мен әдістемелерді сәтті үйлестіріп өткізілген кез-келген сабақ, шығармашылықтың нәтижесі болып табылады. Белгілі элементтерден жаңа жүйені жасаудың өзі - шығармашылық көрінісі болып табылады. Әрбір сабақты дайындау мен өткізу шығармашылықты талап етеді, себебі әрбір сабақ – бұл топтың әрдайым түрлі әлеуметтік-психологиялық жағдайы (яғни әр сабаққа студенттер түрлі көңіл-күймен, түрлі психологиялық және әлеуметтік жағдайлармен келеді), түрлі даралықтар мен сәйкесінше, сабақты өткізудің түрлі үлгілері, оқытудың түрлі әдістері (яғни топ түрлі студенттерден құралғандықтан сабақтың тәсілдері, үлгілері әрдайым өзгеріп жаңарып отыруы қажет).

Ю.К. Бабанский оқыту әдістерін таңдауда 6 негізгі өлшемдерді ескеруді ұсынады: оқытудың заңдылықтары мен қағидалары; оқытудың мақсаттары мен міндеттері; пәннің мазмұны; студенттердің оқу мүмкіндіктері; сыртқы жағдайлардың ерекшеліктері; оқытушының өз мүмкіндіктері.

Дидактика оқытушыларға төрт сұраққа жауап беруге көмектеседі: кімді оқыту? не үшін оқыту? нені оқыту? қалай оқыту? Бұл сұрақтар, сөзсіз өте маңызды, күрделі және оларға нақты бірбеткей жауап беру қиынға соғады. Олардың ішінде ең күрделі сұрақ «Қалай оқыту?». Себебі, оқыту үрдісінің икемді мен қозғалмалы болуының, оқытудың негізгі құрамдас элементтері болып табылатын оқытушы мен білім алушының қайталанбастығы мен даралығының салдарынан оқыту үрдісін табысты және нәтижелі ұйымдастырудың дайын үлгісін ұсыну мүмкін емес. Мұғалімдер тәжірибелерінде әртүрлі студенттер аудиториясында бірдей оқыту әдістері мен технологиялары түрлі әсер және нәтиже береді.

Бірақ, дидактика оқытудың мәні мен ерекшеліктерін, оқыту нәтижелігі мен табыстылығын негіздейтін жалпы оқыту заңдылықтары мен қағидаларын, оқытудың әдіс-тәсілдері мен құралдарын, технологияларын жасап ұсынады.

Тәжірибе көрсеткендей, жоғары оқу орындарының оқытушылары өз педагогикалық қызметі үшін дидактиканың қажеттілігін әрдайым сезіне бермейді. Ол туралы XIX ғасырда былай делінген: «Тәрбиелеу өнерінің, - деп жазды К.Д.Ушинский, - бір ерекшелігі бар, барлығы оны таныс және оңай іс деп қабылдайды... ол үшін төзім, тума қабілеттер мен дағдылар

жеткілікті деп есептейді, бірақ оны табысты жүзеге асыру үшін арнайы білімдер қажеттігін ұмытады».

Жоғары мектеп оқытушысы үшін осындай білімдер – дидактикалық білімдер болып табылады. Бұл білімдер оқытушыға оқыту үрдісінің барысы мен нәтижелерін негіздейтін байланыстарды талдауға, соның негізінде оқытудың заңдылықтарын анықтауға, оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін, ұйымдастырушылық түрлері мен құралдарын таңдауға көмектеседі.

Дидактика бойынша білімдерді меңгеру және оларды тәжірибеде шығармашылық тұрғыда қолдану, жоғары мектеп оқытушысының педагогикалық шеберлігінің дамуын бағыттайды.

Оқытушы қызметіндегі дидактика рөліне қатысты тарихи қалыптасқан түрлі ойлар бар. Біреулердің ойынша дидактика оқу үрдісін жобалау бойынша оқытушыны нақты ұсыныстармен қаруландыру қажет. Екіншілері, дидактика оқытушының шығармашылық дербестігін шектейді, себебі, оқыту тиімділігі оқытушының пән бойынша білім тереңдігі мен оның педагогикалық тәжірибесіне байланысты деп есептейді. Әрине, жоғары мектеп оқытушысы болашақ мамандарды даярлаумен байланысты көптеген жағдаяттарды шешеді. Бірақ педагогикалық шығармашылықтың мәні неде? Педагогикалық қызметте оқу бағдарламаларының талаптары мен шығармашылықты қалай үйлестіруге болады? Оқытушы еңбегі толық мағынасында шығармашыл болу үшін не істеу керек?

Бұл сұрақтарға жауап беру үшін, бірінші кезекте шығармашылық және шеберлік ұғымдарымен байланысты сұрақтарға жауап беру керек. Бәріне мәлім болғандай, шығармашылыққа қабілеттілік ол жаңашылдығымен, айырықша белгілерімен ерекшеленетін өнім жасауға мүмкіндік беретін жалпы және арнайы қабілеттер, мотивтердің, білімдер мен іскерліктердің жиынтығы. Шығармашылық дара еңбектің нәтижесі болып табылады.

Мәселен, барлық дерлік оқытушыларда педагогикалық қызметке жоғары қабілеттілік пен мотивтер болғанымен, жоғары мектепте оқытудың мәні, құрылымы, қағидалары мен әдістері туралы білімдерсіз барлығы студенттерді оқытудың жаңа, ерекше, айрықша әдістемесін жасай ала ма? Оны да мүмкін деп есептесек, себебі оқытушы көп жылғы еңбегі барысында педагогикалық жұмыстың қызықты фактілерін жинақтайды. Бірақ бұл фактілер тек фактілер болып қала береді. Кез-келген оқытушы осы фактілерді басқаратын заңдылықтар мен қағидаларды, ережелерді танып білуге тырысу қажет.

Педагогикалық қызметте маңызды бағдарлаушы жоғары мектептің басқа оқытушыларының тәжірибесі деп айтуға болады. Бірақ, басқа оқытушылардың педагогикалық тәжірибесін зерттеу, меңгеру және қолдану педагогикалық шығармашылықтың қажетті, бірақ жеткілікті емес жағдайы болып табылады. Онымен қоса, педагогикалық үрдіс заңдылықтарын білместен, тіпті айрықша болсын тәжірибені қарапайым көшіру теріс нәтижелер беруі мүмкін.

Жоғары мектеп оқытушысының педагогикалық шеберлігін арттырудың тиімді және маңызды жолы – ол жоғары мектеп оқытушысының өз



педагогикалық тәжірибесін дидактикалық тұрғыда сараптау және жоғары мектептегі оқыту мәселелерінде негізгі бағдарлаушы ретінде дидактиканы меңгеру. Дидактика жалпы тұрғыда жоғары мектептегі оқыту үрдісін табысты ұйымдастыру ерекшеліктерін қарастырады. Ал жоғары мектеп оқытушысы оны терең сараптау негізінде ойластырып, өз педагогикалық қызметінде тиімді, шығармашылық тұрғыда қолдану керек.

Оқытушы жоғары мектептегі педагогикалық үрдістің негізгі тұлғасы болып табылады, себебі оған кәсіби даярлау жүйесінде студент тұлғасын дамытуда стратегиялық рөл тиесілі.

Оқытушы дәрісті, тәжірибелік және семинарлық сабақтарды, СОӨЖ өткізеді. Жоғары мектепте мамандық бойынша оқу және әдістемелік жұмыс, студенттердің оқу және өндірістік тәжірибелерін, өз бетімен жұмысын және ғылыми-зерттеу жұмыстарын басқару оқытушыға жүктеледі.

Оқытушы педагогикалық іс-әрекетінің негізгі мазмұны өзіне келесі қызметтерді орындауды қамтиды – білім беру, тәрбиелеу, ұйымдастыру және зерттеу. Олар тұтастықта қарастырылады, бірақ оқытушыларда олардың біреуі басқаларынан басым түсіп отырады. Жоғары мектеп оқытушысына тән ерекшеліктер - педагогикалық және ғылыми іс-әрекеттерді үйлестіруші; зерттеу жұмысы оның ішкі дүниесін байытады, шығармашылық әлеуетін дамытады, білімдерінің ғылыми деңгейін арттырады.

Оқытушының әрбір сөзі мен ісі, қимылы, киімі, аяқ алысы, жүрісі, көзқарасы психологиялық және ізгілік тұрғысынан шәкірт жүрегінен үлкен орын алады. Әрбір оқытушы үшін оқу – тәрбие процесін ұйымдастыруда мол білімділікті, ақылдылықты, дұрыс іскерліктер мен дағдыларды қолдануды қажет етеді. Осы ретте кейбір мәселелерді жаңаша көзқараспен қарастыруды жөн деп есептей отырып, мынадай эталондарды атап өтуге жөн көрдік:

- сабаққа педагогикалық – психологиялық талдау жасау;
- дамыта оқыту жүйесінің мәні мен міндеттері;
- сабақты ұйымдастырудың педагогикалық – психологиялық негіздері;
- мұғалім жұмысының шығармашылық сипаты.

Оқытушының кәсіби шеберлігі, зерттеушілік қызметі оқытушылық жұмысқа дайындық барысында, іс – тәжірибеде және қайта даярлау кезінде қалыптасып тәрбиеленеді.

Ұлы ұстаз Ахмет Байтұрсынов «Білім - біліктілікке жеткізер баспалдақ, ал біліктілік - сол білімді іске асыра білу дағдысы» - деп бекер айтпаған.

«Біліктілік» деп қандайда бір еңбектің түріне дайындалудың, дайындық дәрежесінің деңгейін айтады. Кез-келген қызметкер біліктілігін ұдайы жетілдіріп отыруы қажет.

Әрбір оқытушы үздіксіз өзін-өзі кәсіби дамытумен айналысу қажет, оның негізгі бағыттары:

1. Қызметтік (Мақсаты, міндеті, жұмыс мазмұны, формасы, әдістер және нәтижесі).

2. Мазмұндық (Әдістемелік, ғылыми-теориялық білімді практикада қолдана білуге жағдай туғызу).

3. Басқарушылық (Талдау, жоспарлау, ұйымдастыру, бақылау, танып-білу.)

Педагогикалық шеберліктің негізгі белгілері: кәсіптік білім, біліктілік, дағды, кәсіптік қабілет, педагогтік әдептілік, педагогикалық техника жатады.

Қорыта келгенде, бүгінгі талапқа сай жоғары мектепте білім берудің жаңа саласына жету – оқытушының мейірімділігімен, білімімен, шеберлігімен тығыз байланысты. Өз мамандығына жан –жүрегімен берілген оқытушы ғана педагогикалық этиканы да, педагогикалық техниканы да, шеберлікті де жақсы меңгереді.

Оқытушының шығармашылық қабілеті, жаңашылдық әрекеттері, біліктілігі, физиологиялық және психикалық сапасы, педагогикалық кәсіптік біліммен сәйкестенеді.

Жаңашылдық шығармашылық қуат шексіз, әрі үздіксіз қозғалыста дамиды. Бұл педагогикалық бағытта оқытушы мен студенттің өзара ықпалы, өзара дамуда, ынтымақтастықтан теңгермешілікке, дамудың жоғарғы деңгейіне жетуде мәні зор.

Материалистік диалектика табиғатында үздіксіз даму, ғылыми білім мен тәжірибенің бірлігін, тұтастығын, сәйкестігін ашып көрсетеді.

Педагогикалық шеберлік - бұл оқытушының кіріктірілген қасиеті, өйткені ол өзінің құрамына өзара тәуелді, тығыз байланысты бірліктерді, яғни білім, іскерлік, қабілет пен қасиеттерді қамтиды. Әрине, педагогикалық шеберлік күрделі құрылым болғандықтан, оның мәнін ашуды, оны түсінуге деген әртүрлі көзқарас тұрғылары қалыптасқан. Қазіргі заман сұранысына орай, біз педагогикалық шеберліктің негізі инновациялық іс-әрекет деп тұжырымдаймыз. Тек жанашылдыққа деген талпыныс, үздіксіз ізденіс мұғалімді өз ісінің биік шыңына жетелейді. Осы тұжырымды өлкеміздің маңдай алды азаматтары, өз ісінің шеберлері Қ. Нұрғалиев, Қ. Бігібаева, Ж. Шайжунусов, еліміздің бір туар тұлғалары Р. Нуртазина, А. Ысқақов, Е. Очкур сынды ұстаздар қызметі негізінде дәлелдеуге болады. Олар өз педагогикалық іс-әрекет шыңына жаңашылдыққа ұмтылыс негізінде жетті. Бірақ, инновациялық іс-әрекет, кәсіптік білім мен іскерліктерсіз және тұлғалық қасиеттерсіз жүзеге асуы мүмкін емес. Әсіресе, қазіргі таңда мұғалім шеберлікке қол жеткізу үшін өзін-өзі басқара алуы керек, бойында оптимизм, лидерлік қасиет, тәуекелге бел буа білу, қуаттылық, төзімділік сияқты тұлғалық қасиеттері болуы тиіс. Аталған қасиеттер мұғалімді жанашылдыққа жетелейді, жаңаны жасауға ынталандырады.

Егер педагогикалық іс-әрекет ғылыми жұмыспен бекітілмесе, педагогикалық шеберлік тез бәсеңдейді. Кәсіпқойлық педагогикалық жағдаяттарды талдау негізінде педагогикалық міндеттерді көру және оларды құрастыру, оларды шешудің тиімді жолдарын таба алу іскерліктерінде көрініс табады.

Оқытушының шығармашылық даралығы – бұл оның іс-әрекетінің жоғары сипаттамасы, және кез-келген шығармашылық сияқты ол оның тұлғасымен байланысты. Оқытушы мамандығы үш компоненттен құралады: педагогикалық іс-әрекет, педагогикалық қарым-қатынас, тұлға. Тұлға –

оқытушының педагогикалық іс-әрекеттегі және педагогикалық қарым-қатынастағы кәсіби ұстанымдары мен позициясын анықтайтын негізгі фактор. Педагогикалық іс-әрекет – ол еңбек технологиясы, педагогикалық қарым-қатынас – оның климаты мен атмосферасы, ал тұлға – оқытушы жұмысының құндылықты бағдарлары, идеалдары, ішкі мәні.

Бүгінгі таңда ғылыми білімнің жалғыз «ұстаушысы» ретіндегі оқытушы рөлі төмендеп және керісінше ғылыми ақпарат әлемінде студентке бағдарлануға көмектесетін сарапшы және кеңесші ретіндегі рөлі артып келеді.

Педагогикада келесідей аксиома бар: интеллектіні интеллект шыңдайды, мінез-құлықты мінез-құлық тәрбиелейді, тұлғаны тұлға қалыптастырады. Бұл тұрғыда оқытушының жарқын, қайталанбас және айрықша тұлғасы педагогикалық қызметте табысқа жетудің маңызды жағдайы мен құралына айналады.

Оқытушының кәсіби қалыптасуы, бірінші кезекте өз тандаған мамандығын меңгеруімен анықталады, ол тек білім, іскелік, дағдылар жүйесін игерумен шектелмейді, ол бүкіл құндылықтық-мотивациялық саланың қайта құрылуын, кәсіби қабілеттер мен қасиеттерінің дамуын қажет етеді. Олардың барлығы кәсіби әрекеттің табыстылығы мен нәтижелілігін негіздейді.

Шеберліктің жоғары деңгейіне жетуді оқытушының конструктивті және жобалаушылық қабілеттері анықтайды. Білімнің барлық басқа түрлерін тиімді қолдану соларға байланысты (себебі сабақта түрлі ғылыми ақпаратты студенттерге жеткізіп меңгертудің стратегиясы мен тактикасын анықтайды). Осы қабілеттерді жүзеге асырудың психологиялық механизмі оқу-тәрбие және ғылыми үрдістерді ойша модельдеу. Қабілеттердің бұл түрі тактикалық мақсаттарды жүзеге асыруды қамтамасыз етеді: курсты құрылымдау, мазмұнды іріктеу және сабақты өткізудің түрін таңдау. Конструктивтік және жобалаушылық іс-әрекеттердің негізінде интеллектуалдық еңбекке қабілеттілік жатыр:

- үйреншікті стандарттар мен шешу жолдарынан бас тартып, жаңа, айрықша жолдарды іздестіру;
- болашақ нәтижелерді болжай білу;
- кез-келген мәселені шешудің бірнеше жолын көре білу және ойша олардың ішінен ең тиімдісін таңдай алу;
- жаңа идеяларды тудыра алу.

Ұйымдастырушылық қабілеттер жоғары мектепте оқыту үрдісін ұйымдастыру үшін ғана емес, сонымен бірге оқытушының өзін-өзі ұйымдастыру үшін қажет.

Ұйымдастырушылық қабілеттер өзін және өз уақытын, студенттердің жеке, топтық, ұжымдық әрекетін ұйымдастыру іскерлігінен көрініс табады.

Қарым-қатынас оқытушы қызметінде ғылыми және педагогикалық қатынас құралы ғана болып қоймай, осы қызметтегі кәсіпқойлықты жетілдіру жағдайы мен оқытушы тұлғасын дамытудың қайнар көзі, сонымен бірге

студенттерді тәрбиелеу құралы болып табылады. Коммуникативті қабілеттерге жатады:

- қарым-қатынас бойынша серіктес адамды жан-жақты және объективті қабылдау қабілеттілігі;
- серіктесте өзіңізге деген сенімді тудыра алу қабілеттілігі;
- конфликтілерді алдын-ала болжай алу және олардың алдын-алу, оларды дер кезінде шешу қабілеттілігі.

Оқытушы үшін келесі коммуникативті іскерліктер маңызды:

- 1) «бет әлпетінен оқу» (“чтением по лицу”), немесе әлеуметтік перцепция;
- 2) студент тұлғасын, оның психикалық күйін түсіне алу;
- 3) студенттермен қарым-қатынаста өзін жақсы ұсыну, өзін дұрыс ұстау;
- 4) психологиялық тұрғыда өз сөйлеуін дұрыс құрастыру (сөздік немесе вербалдық және вербалды емес, яғни ым, жест арқылы қарым-қатынас іскерлігі).

### **8.3 Жоғары мектеп оқытушысының кәсіби құзыреттілігі**

Қазіргі жоғары мектеп оқытушысының кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі өте күрделі және өзекті болып табылады. Қазіргі психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде «кәсіби құзыреттілік» ұғымының мәнін анықтауға деген нақты концептуалдық көзқарастар толық қалыптаспады.

Н.М. Борытко оқытушының кәсіби құзыреттілігі ретінде оның білім беру тәжірибесінде әлеуметтік қолдау тапқан құндылықты бағдарлар жүйесін жүзеге асыру және кәсіби-тұлғалық өзін-өзі дамытуда жоғары нәтижелерге жету қабілеттілігін атайды.

Н. Кузьмина құзыреттілікті адам сапасы ретінде қарастыра отырып оның келесі түрлерін ажыратады:

– *әлеуметтік-психологиялық құзыреттілік*, ол индивидтің өзін қоршаған тұлғааралық қарым-қатынас жүйесінде қоршаған адамдармен табысты өзара әрекеттесу сапасы ретінде анықталады (әлеуметтік жағдайларда бағдарлана алу, қарым-қатынастың тиесілі тәсілдерін тандай алу);

– *коммуникативті құзыреттілік* – қарым-қатынастың вербальды (сөйлеу, дикция, дауыс, тембр және т.б.) және вербальды емес (ым, жест, пантомимика, поза және т.б.) іскерліктері мен дағдылары;

– *кәсіби-педагогикалық құзыреттілік*, ол педагогикалық жүйе анықтайтын жағдайларда тиімді өзара әрекеттесе алу сапасы ретінде айқындалады.

Н. Кузьмина пікірінше, кәсіби-педагогикалық құзыреттіліктің негізгі элементтеріне жатады:

- оқытылатын пән саласындағы *арнайы және кәсіби құзыреттілік*;
- білім, іскерлік және дағдыларды қалыптастыру тәсілдері саласындағы *әдістемелік құзыреттілік*;

– қарым-қатынас саласындағы *әлеуметтік-психологиялық құзыреттілік*;

– мотивтер, қабілеттер, бағыттылық саласындағы *дифференциалды-психологиялық құзыреттілік*;

– өз тұлғасы мен іс-әрекетіндегі артықшылықтар мен кемшіліктер саласындағы *ауто-психологиялық құзыреттілік*.

А. Бодалев, В. Жуков, Л. Лаптев пікірінше кәсіби құзыреттілік – ол субъектіні кәсіби даярлау және оның іс-әрекет міндеттерін, тапсырмаларды орындау қабілеттілігі, оның кәсіби әрекет талаптарына сәйкестігінің өлшемі мен негізгі көрсеткіші. Педагогтың кәсіби құзыреттілігінің негізгі құрамдас компоненттері:

– білім – адам санасында қалыптасқан оның қоршаған сыртқы және ішкі әлемі туралы ақпарат;

– іскерліктер – білімді тәжірибеде қолдану, іс-әрекет тәсілдерін меңгеру қабілеттілігі;

– дағдылар – бірнеше қайтара қайталап орындау негізінде машықтану деңгейіне жеткізілген әрекеттер;

– кәсіби ұстаным – әрекет пен мінез-құлық сипатын анықтайтын қатынас, құндылық бағдарлардың жүйесі, тәжірибені, шынайылықты және перспективаларды бағалау.

– адамның жеке-психикалық ерекшеліктері – адамның сапаларында көрініс табатын және оның даралығын, іс-әрекет стилін, мінез-құлқын анықтайтын психиканың түрлі құрылымдық-функционалдық компоненттерінің үйлескен жиынтығы;

– акмеологиялық нұсқалар – өзін-өзі дамытудың, шығармашылықтың және өзін-өзі жетілдірудің қажеттілігін негіздейтін ішкі ынталандырушы күштер.

Педагогтың кәсіби білімін педагогикалық үрдісті ұйымдастыру үшін қажет жалпымәдени, психологиялық-педагогикалық білімдер, жоғары білікті мамандарды даярлау үшін қажетті арнайы білімдер құрайды. Кәсіби білімдер құрылымында ажыратады:

– студенттердің жас және дара ерекшеліктерін, оқыту үрдісіндегі қатынастар мен қарым-қатынас ерекшеліктерін, кәсіби әрекеттің жағымды және жағымсыз сапаларын ескере отырып оқу материалын оқытуға мүмкіндік беретін *психологиялық білім*;

– әдіснамалық, теориялық, әдістемелік және технологиялық деңгейлерде қалыптасқан оқыту түрлерін, әдіс-тәсілдерін, құралдарын таңдауды анықтайтын *педагогикалық білімдер*;

– белгілі бір мамандықтың ерекшелігі, мамандықтың жағдайы мен даму болашағы, кадрларды даярлау жүйесі туралы кәсіби бағытталған білімдер кешені;

– ғылыми-зерттеушілік білімдер – ғылыми әдебиетпен жұмыс, экспериментті өткізу, ғылыми байқау нәтижелерін өңдеу.

В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко және Е.Н. Шиянов пікірінше педагогикалық құзыреттілік – педагогикалық іс-әрекетті тиімді

жүзеге асыруға, педагогикалық қарым-қатынасты мақсатты ұйымдастыруға мүмкіндік беретін және педагогтың тұлғалық дамуы мен жетілуін көздейтін интегративті құбылыс, оның мәні педагогикалық білім, тәжірибе, педагогтың сапалары мен қасиеттерінің жүйелілік бірлігі.

А.К.Маркова кәсіби құзыреттіліктің төрт түрін ажыратып көрсетеді: арнайы, әлеуметтік, тұлғалық, дара.

1. *Арнайы*, немесе әрекеттік кәсіби құзыреттілік іс-әрекетті жоғары кәсіптік деңгейде меңгеруді сипаттайды және өзіне тек арнайы білімдерді ғана емес, сонымен бірге оларды тәжірибеде қолдана алу іскерлігін де қамтиды.

2. *Әлеуметтік* кәсіби құзыреттілік кәсіби қауымдастықта қабылданған кәсіби қарым-қатынас, бірлескен кәсіби әрекет және ынтымақтастық тәсілдерін меңгеруін сипаттайды.

3. *Тұлғалық* кәсіби құзыреттілік кәсіби құлдырауға төтеп беру құралдарын, өзін-өзі көрсету және өзін-өзі дамыту тәсілдерін меңгерумен сипатталады. Осында маманның өз кәсіби әрекетін жоспарлауға, шешімдерді дербес қабылдауға, мәселені көре білуге қабілеттілігін жатқызады.

4. *Дара* кәсіби құзыреттілік өзін-өзі реттеу тәсілдерін меңгеруін, кәсіби өсуге даярлығын, тұрақты кәсіби мотивацияның болуын сипаттайды.

А. К. Маркова бойынша педагогтың кәсіби маңызды сапаларының құрылымы келесі сипаттама блоктары арқылы көрініс таба алады.

- объективті сипаттамалар: кәсіби білімдер, кәсіби іскерліктер, психологиялық және педагогикалық білімдер;
- субъективті сипаттамалар: психологиялық ұстанымдар, тұлғалық ерекшеліктер.

А. К. Марков бойынша маңызды кәсіби сапаларға жатады: педагогикалық ой-өріс, педагогикалық мақсаткерлік, педагогикалық (тәжірибелік және диагностикалық) ойлау, педагогикалық интуиция, педагогикалық импровизация, педагогикалық байқағыштық, педагогикалық оптимизм, педагогикалық тапқырлық, педагогикалық болжампаздық және педагогикалық рефлексия.

Қазақстан Республикасының жаңа формация педагогына үздіксіз педагогикалық білім беру тұжырымдамасында қазіргі педагогқа қойылатын келесі талаптардың сипаттамасын анықтайтын: Жаңа формация мұғалімі – үздіксіз өзін-өзі жетілдіруге ұмтылатын, педагогикалық құралдардың бүкіл алуан түрлілігін кәсіби меңгерген, рухани дамыған, әлеуметтік кемелденген, шығармашыл тұлға, құзыретті маман. Ол өзіне жоғары білімді және шығармашыл тұлғаны қалыптастыру мен дамыту үшін жауапкершілікті алады.

Кәсіпқой мұғалім өз пәнін жетік біліп қана қоймай, педагогикалық үрдістегі әрбір қатысушының орнын көре білу, оқушылардың әрекетін ұйымдастыра алу және оның нәтижелерін болжай алу, мүмкін ауытқушылықтарды түзете алу тиіс.

Жаңа формация мұғалімі меңгеруі тиіс педагог құзыреттілігі құзырлықтардың үш тобының қалыптасу деңгейіне байланысты: әдіснамалық

(психологиялық-педагогикалық) құзырлық; жалпы мәдени (дүниетанымдық) құзырлық; пәндік бағдарланған құзырлық.

Педагогикалық әрекеттің шығармашылық бағыттылығы мұғалім бойында келесі білім, іскерлік, сапалардың болуын қарастырады:

1) жаңа формация мұғалімі ретінде өз мүмкіндіктерін объективті бағалай алу, аталған мамандық үшін маңызды (өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бағалау ерекшеліктері, эмоционалдық көріністер, коммуникативті, дидактикалық қабілеттер және т.б.) мықты және әлсіз жақтарын білу;

2) интеллектуалдық әрекеттің жалпы мәдениетін (ойлау, есте сақтау, қабылдау, қиял, зейін), мінез-құлық, қарым-қатынас мәдениетін, оның ішінде педагогикалық қарым-қатынас мәдениетін меңгеруі;

3) мәні қазіргі білім беру полимәдениетті болып бара жатқанын, сәйкесінше мұғалімнің кең тілдік даярлығын қажет ететін, жүріп жатқан интеграциялық үрдістерде, әлемдік білім беру кеңістігі дамуының тенденцияларында бағдарлана алу.

### **Тапсырмалар:**

2. «Жоғары мектеп оқытушысы педагогикалық шеберлігінің құрауыштары» тақырыбында таныстырылым (мультимедиялық презентация немесе видео) дайындаңыз.

3. Ғылыми-педагогикалық әдебиеттерді талдай отырып, жоғары мектеп оқытушысының кәсіби құзыреттілігін дамыту жолдарын анықтаңыз.

4. Өз кәсіби бағытыңыз бойынша кез-келген тақырыпта аудитория алдында 3 минут көлемінде бұқаралық сөйлеуге дайындалыңыз.

### **Ұсынылатын әдебиеттер:**

1. Ершов П. М. Общение на уроке, или Режиссура поведения учителя: учеб.-метод.лит. / П. М. Ершов, В. М. Букатов. - 2-е изд., перераб.и доп. - М. : МПСИ:Флинта, 1998. - 336 с.

2. Рыданова И. И. Основы педагогики общения. - Мн. : Беларуская навука, 1998. - 319 с.

3. Кривко О. А. Основы педагогического мастерства спортивного педагога. - Усть-Каменогорск : Изд-во ВКГУ, 2010. - 187 с

4. Гин А. А. Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность: пособие для учителя / А. А. Гин. - М. : Вита-Пресс, 1999. - 88 с

5. Михальская А. К. Педагогическая риторика. История и теория: учеб. пособие для вузов / А. К. Михальская. - М. : Академия, 1998. - 432 с.

6. Наумчик В. Н. Этика педагога. - Мн. : Універсітэцкае, 1999. - 216 с.

7. Шелихова Н. И. Техника педагогического общения/ Н. И. Шелихова ; ред. М. Р. Гинзбурга. - М.: Изд-во "Ин-т практ. психологии" ; Воронеж : НПО"МОДЭК", 1998. - 128 с

8. Аминов Н. А. Диагностика педагогических способностей. - М.: Ин-т практ. психологии; Воронеж: НПО"МОДЭК" : [б. и.], 1997. - 80 с.

9. Станкин М. И. Профессиональные способности педагога.

Акмеология воспитания и обучения. - М.: Мос. психолого-соц. ин-т: Флинта, 1998. - 368 с.

10. Жүсіпова Ж. А. Педагогикалық шеберлік. - Алматы : Экономика, 2011.

11. Григорьева Т. Г. Основы конструктивного общения. - Новосибирск : Новосиб. ун-т, 1999. - 121 с.

12. Чернявская А. П. Педагогическая техника в работе учителя. - М. : Центр "Педагогический поиск", 2001. - 176 с

13. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учеб. для вузов. - Изд. 2-е, доп., испр. и перераб. - М. : Логос, 2005. - 384 с.

14. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.

15. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.

16. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие для вузов. - Ростов н/Д. : Феникс, 1998. - 544 с.



## ГЛОССАРИЙ

**Академиялық деңгей** (Degree) – қорытынды аттестаттау нәтижелері бойынша, тиісті оқу бағдарламаларын меңгерген білім алушыларға білім беру ұйымдары тағайындайтын дәреже.

**Академиялық еркіндік** – білім беру үрдісінің субъектілеріне оларды таңдау бойынша жиынтық пәндерден, оқытудың қосымша түрлерінен білім мазмұнын дербес анықтау үшін және білім алушылардың, оқытушылардың шығармашылық дамуына және оқытудың инновациялық технологиялары мен әдістерін қолдануға жағдай жасау мақсатында білім беру қызметін ұйымдастыру үшін ұсынылатын білім беру процесі субъектілерінің өкілеттіктер жиынтығы.

**Академиялық мобильдік** – білім алушыларды немесе оқытушы-зерттеушілерді белгілі бір академиялық кезеңге: семестр немесе оқу жылына өзге жоғары оқу орнына (ел ішінде немесе шетелде) игерген білім бағдарламаларын міндетті түрде кредит түрінде сынақ ретінде тапсыра отырып өз ЖОО-сында немесе өзге ЖОО-да білімін жалғастыру немесе зерттеулер жүргізу үшін ауыстыру.

**Арнайы (коррекциялық) педагогика** - дене және әлеуметтік дамуында ауытқушылықтары бар балалар мен ересектерді оқыту мен тәрбиелеудің теориялық негіздерін, қағидаларын, әдіс-тәсілдері мен түрлерін, құралдарын зерттеп жасайды. Оның салалары: *логопедия* (тіл дамуында кемістігі бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *сурдопедагогика* (естімейтін және нашар еститін адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *тифлопедагогика* (көрмейтін және нашар көретін адамдарды оқыту мен тәрбиелеу), *олигофренопедагогика* (психикалық дамуы баяу және ақыл-ойы дамуының кемістіктері бар адамдарды оқыту мен тәрбиелеу).

**Әлеуметтік педагогика** - әлеуметтік ортаның нақты жағдайын ескере отырып тұлғаны тәрбиелеуді оңтайландыру бойынша тәрбиелік шаралар жүйесін жасаудың теориясы мен тәжірибесі.

**Бакалавр** - жоғары білім берудің тиісті білім беру бағдарламаларын меңгерген адамдарға берілетін академиялық дәреже.

**Белсенді үлестірмелі материалдар** - білім алушының тақырыпты шығармашылықпен табысты меңгеру үшін оқу сабақтарында таратылатын көрнекі безендірілген материалдар (дәріс тезистері, сілтемелер, слайдтар, мысалдар, глоссарийлер, өз бетінше жұмыс істеуге арналған тапсырмалар).

**Білім алушының академиялық рейтингі** (Rating) – аралық аттестаттау нәтижелері бойынша жасалатын білім алушының оқу бағдарлама пәнін игеру деңгейінің сандық көрсеткіші.

**Білім алушыларды аралық аттестаттау** - білім алушының емтихан сессиясы кезеңінде бір пәннің толық көлемін немесе бір бөлігінің мазмұнын аяқтап болғаннан кейін оның игеру сапасын бағалау мақсатында өткізілетін рәсім.

**Білім алушыларды қорытынды аттестаттау** (Qualification Examination) - мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында қарастырылған оқу пәндерінің игеру дәрежесін немесе көлемін анықтау мақсатында өткізілетін рәсім.

**Білім алушылардың өзіндік жұмыстары** - өз бетінше оқуға берілген, оқу-әдістемелік әдебиеттермен және ұсынымдармен қамтамасыз етілген, тест, бақылау жұмыстары, коллоквиумдар, рефераттар, шығармалар мен есеп берулер түрінде бақыланатын тақырыптардың нақты тізбесі бойынша жасалатын жұмыс; білім алушының санатына қарай ол студенттің өзіндік жұмыстары, магистранттың өзіндік жұмыстары және докторанттың өзіндік жұмыстары болып бөлінеді; Білім алушылардың өзіндік жұмыстарының барлық көлемі білім алушылардан күнсайын өзіндік жұмыстарды талап ететін тапсырмалармен расталады.

**Білім алушылардың оқудағы жетістігі** - білім алушылардың оқу үдерісінде алатын және жеке тұлғаның қол жеткізген даму деңгейін көрсететін білімі, іскерліктері мен дағдылары, құзыреті.

**Білім алушылардың оқудағы жетістіктерін бақылау** - жоғары оқу орындары дербес анықтайтын бақылау мен аттестаттаудың әртүрлі нысандары арқылы (ағымдық, межелік, қорытынды) білім алушылардың білім деңгейін тексеру.

**Білім алушылардың үлгеріміне ағымдық бақылау** – академиялық кезең ішінде, оқытушымен өткізілетін аудиториялық және аудиториялардан тыс сабақтарда білім алушылардың білімін оқу бағдарламасына сәйкес жүйелі түрде тексеру.

**Білім беру** – білім, іскерлік, дағдыны, құндылықтар мен әрекет тәжірибесін игеру үрдісі мен оның нәтижесі. Білім беру - бұл әлеуметтік құбылыс ретінде дербес жүйе, оның негізгі функциясы қоғам мүшелерін оқыту және тәрбиелеу, белгілі бір білімді, идеяларды, адамгершілік құндылықтарды, іскерлік, дағдылар, мінез құлық нормаларын меңгеруге бағытталады, олардың мазмұны қоғамдағы әлеуметтік, экономикалық, саяси жағдайларға байланысты және қоғамның материалдық техникалық даму деңгейін анықтайды.

**Білім беру жүйесі** - өзара іс-қимыл жасайтын білім беру деңгейінің сабақтастығын қамтамасыз ететін мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының және білім беретін оқу бағдарламаларының; меншік нысандарына, үлгілері мен түрлеріне қарамастан, білім беру бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарының; білім беруді басқару органдары және тиісті инфрақұрылымдар, оның ішінде білім сапасы мониторингін жүзеге асыратын ғылыми және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету ұйымдарының жиынтығын білдіреді.

**Білім беру қызметі** – білім беру субъектілерінің мақсатты, педагогтік негізделген, дәйекті өзара іс-қимылы барысында жеке адамды оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттері шешілетін үрдіс.

**Білім беру мониторингі** - білім беру процестерін жүзеге асырудың жай-күйін және нәтижелері мен шарттары өзгеруінің серпінін, білім

алушылар контингентін, білім беру ұйымдары желісін жүйелі түрде байқау, талдау, бағалау және болжау.

**Білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі** – білім беру сапасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарына, жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкестігін белгілеудің институционалдық құрылымдары, рәсімдері, нысандары мен әдістерінің жиынтығы.

**Білім беру туралы құжаттарды нострификациялау** - басқа мемлекеттерде, халықаралық немесе шетелдік оқу орындарында (олардың филиалдарында) білім алған адамдарға берілген құжаттардың баламалылығын айқындау мақсатында жүргізілетін рәсім.

**Білім беру ұйымдарын аккредиттеу** – білім беру қызметтерінің сапасы туралы объективті ақпарат беру және оны жетілдірудің тиімді тетіктерінің бар екенін растау мақсатында аккредиттеу органының олардың белгіленген талаптар мен стандарттарға сәйкестігін тану рәсімі.

**Білім беру ұйымдарын мемлекеттік аттестаттау** - білім беру ұйымдары көрсететін білім беру қызметтерінің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарт талаптарына сәйкестігін бақылау мақсатымен жүргізілетін рәсім.

**Дидактика** - білім беру мен оқыту мәселелерін зерттейтін оқыту теориясы, педагогика ғылымның саласы. *Дидактиканың зерттеу пәні* - оқыту мен оқытудың барысы, нәтижелері. Дидактика жалпы орта білім беру тұжырымдамасы, үздіксіз халыққа білім беру жүйесі және т.б. проблемаларды зерттейді.

**Екі дипломдық білім** – екі тең бағалы диплом (Double Major) немесе бір негізгі және екінші қосымша диплом (Major Minor) алу мақсатында екі оқу жоспары (білім беру бағдарламалары) бойынша параллельді білім алу мүмкіндігі.

**Еуропалық трансферт** (аударым) және несиелік жинақтау жүйесі (ECTS) білім беру траекториясы, оқу орны және оқыту елі ауысқан жағдайда білім алушылардың игерген оқу пәндерін (кредит мен бағаларын қоса алғанда) салыстыру және қайта сынақтан өткізуде пайдаланылатын білім беру бағдарламалары компоненттеріне сынақ бірліктерін (несие) белгілеу әдісі.

**Жеке оқу жоспары** - білім алушымен ҮОЖ және элективті пәндердің каталогы негізінде эдвайзердің көмегімен әрбір оқу жылына дербес жасалатын оқу жоспары.

**Инновациялық** - білім беру консорциумы – жоғары оқу орындары, ғылыми ұйымдар мен өндіріс саласында жұмыс істейтін басқа да заңды тұлғалар іргелі, қолданбалы ғылыми зерттеулер мен технологиялық инновациялар негізінде жоғары білікті мамандар даярлау үшін зияткерлік, қаржылық және өзге де ресурстарды біріктіретін, бірлескен қызмет туралы шарт негізіндегі ерікті тең құқықты бірлестік.

**Инновациялық университет** – инновациялық қызметтің толық циклін, іргелі және іздестіру зерттеулерін, қолданбалы зерттеулер мен тәжірибелік-конструкторлық әзірлемелерді жүргізуді және өндіріске

ғылыми-зерттеулер нәтижелерін енгізуді іске асыруға қабілетті ғылыми-білім беру кешені.

**Институционалдық аккредиттеу** – білім беру ұйымының білім беру бағдарламаларын мәлімделген мәртебесіне сәйкес сапалы ұсынуы жөніндегі қызметін бағалау.

**Көзқарас** (подход) – мәселелерді шешу негізінде жатқан идеялар, принциптер, әдістер жиынтығы. Кейбір кезде көзқарасты әдіске теңейді (мысалы жүйелілік көзқарас немесе жүйелілік әдіс), бірақ көзқарас ұғымы әдістен қарағанда кең ұғым. Бұл мәселені шешудің идеологиясы мен әдіснамасы, ол негізгі идеяны, әлеуметтік-экономикалық, философиялық, психологиялық-педагогикалық алғышарттарды, негізгі мақсаттарды, сол мақсаттарға жетудің принциптерін, кезеңдерін, механизмдерін анықтайды. Әдіс – ол тар ұғым, ол белгілі бір жағдайда белгілі бір міндетті шешуде қалай әрекет ету қажеттігі туралы білім.

**Кредит** (Credit, Credit-hour) – білім алушының/оқытушының оқу жұмысы көлемін өлшейтін сәйкестендірілген бірлігі.

**Кредиттік оқыту технологиясы** - білім алушы мен оқытушының оқу жұмысы көлемінің біріздендірілген өлшем бірлігі ретінде кредитті қолдану арқылы, білім алушының пәндерді таңдауы және реттілікпен оқуын дербес жоспарлауы негізінде оқыту.

**Қорытынды бақылау** – емтихан түріндегі аралық аттестаттау кезеңінде жүргізілген оқу пәні бағдарламасын бағалау сапасының мақсатын игеру, білім алушылардың оқудағы жетістігін бақылау; егер бірнеше академиялық кезеңдер барысында пәндер оқытылатын болса, онда оқытылған нақты академиялық кезеңде, пәндерге бөлімдер бойынша, қорытынды бақылау жүргізіледі.

**Қашықтықтан білім беру технологиясы** – білім алушы мен педагог қызметкердің жанама (алыстан) немесе толық емес жанама өзара іс-қимылы кезінде ақпараттық және телекоммуникациялық құралдарды қолдана отырып жүзеге асырылатын оқыту.

**Магистр** – жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларын меңгерген адамдарға берілетін академиялық дәреже.

**Мамандандырылған аккредиттеу** – білім беру ұйымы іске асыратын жекелеген білім беру бағдарламаларының сапасын бағалау.

**Межелік бақылау** – бір оқу пәнінің ірі бөлімін (модулін) аяқтағанда білім алушылардың оқу жетістіктерін бақылау.

**Мемлекеттік білім беру тапсырысы** – мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жөнінде, экономиканың қажеттілігін қамтамасыз ету, білікті жұмыс күші мен қоғамның зияткерлік әлеуетін молықтыру үшін білікті қызметкерлер мен мамандарды даярлау, біліктілігін арттыру және қайта даярлау жөнінде, сондай-ақ білім беру жүйесін оқу-әдістемелік қамтамасыз ету жөнінде мемлекет қаржыландыратын қызмет көрсетулер көлемі.

**Оқыту** – оқушылар бойында білім, іскерлік, дағдыны, ойлау тәсілдерін қалыптастыруға бағытталған мұғалім мен оқушылардың мақсатты түрде өзара әрекеттесуі. Оқыту ол таным үрдісі. Оның барысында

психикалық үрдістер дамиды (қабылдау, түйсік, ес, ойлау және т.б.) және олардың көмегімен оқушылар білім, білік, дағды, шығармашылық әрекет тәжірибесін, эмоционалдық қарым-қатынас тәжірибесін меңгереді, ерік-жігерін дамытады.

**Оқытушының басшылығымен жүргізілетін білім алушының өзіндік жұмысы** – бекітілген кесте бойынша оқытушының басшылығымен жүргізілетін білім алушының аудиториядан тыс жұмысы; білім алушының санатына қарай ол: оқытушының басшылығымен жүргізілетін студенттің өзіндік жұмысы, оқытушының басшылығымен жүргізілетін магистранттың өзіндік жұмысы және оқытушының басшылығымен жүргізілетін докторанттардың өзіндік жұмысы болып бөлінеді.

**Оқу бағдарламасы** - әрбір оқу пәні бойынша меңгерілуге тиісті білімнің, шеберлік пен дағдылардың мазмұны мен көлемін айқындайтын бағдарлама.

**Оқу жоспары** - білім берудің тиісті деңгейіндегі оқу пәндерінің тізбесі мен көлемін, оларды зерделеу тәртібі мен бақылау нысандарын регламенттейтін құжат.

**Оқу жетістіктерін бағалаудың балдық рейтингтік әріптік жүйесі** - халықаралық тәжірибеде қабылданған әріптік жүйедегі сандық эквивалентіне сәйкес келетін және білім алушылардың рейтингін белгілеуге мүмкіндік беретін балл түріндегі оқу жетістіктерінің деңгейін бағалау жүйесі.

**Оқу жұмыс жоспары** - мамандықтың ҮОЖ және білім алушының жеке оқу жоспары негізінде білім беру ұйымдары дербес әзірлейтін құжат.

**Оқыту заңдылықтары** – бұл жоғары оқу орнындағы педагогикалық үрдіс компоненттері арасындағы объективті болатын, қайталанып отыратын, тұрақты байланыстар, оларға сүйену арқылы осы үрдістің тиімділігі арттырылады.

**Оқыту принциптері** – бұл білім беру үрдісінің бағыттылығын, мазмұнын, әдістемелік құрылымын, оқытушы әрекетінің сипатын анықтайтын ереже-талаптар.

**Оқу үлгерімінің орташа балы (Grade Point Average - GPA)** – (ағымдық оқу кезеңі бойынша кредиттердің жалпы санына қарай аралық аттестаттау пәндерінің балдық бағасының сандық эквиваленті мен кредиттер сомасының қатынасы) білім алушының таңдаған бағдарлама бойынша бір оқу жылындағы қол жеткізген оқу үлгерімінің таразыланған орташа бағасы.

**Парадигма** – барлығымен мойындалып қабылданған ғылыми жетістіктер, олар ғылыми қауымдастыққа белгілі бір уақыт аралығында мәселелерді анықтау және оларды шешудің моделін ұсынады.

**Педагогика** - адамдарды тәрбиелеу туралы ғылым. Педагогика ол тәрбие, оқыту мен білім беру туралы ғылым. Ғылым ретінде педагогика тәрбие, оқыту мен білім берудің заңдылықтары мен қағидаларын, түрлері мен әдістерін зерттейді. Педагогика салалары:

*Жалпы педагогика* негізгі пән ретінде білім беру, тәрбие мен оқытудың негізгі заңдылықтары мен қағидаларын, әдіс-тәсілдері мен түрлерін

зерттейді. Ол өзіне оқытудың теориясы болып табылатын - *дидактиканы және тәрбие теориясын*, халыққа білім беру ісін басқарудың теориясы болатын – *мектептануды* қамтиды.

*Жас ерекшелік педагогикасы* – адам дамуының түрлі жас кезеңінде (мектепке дейінгі, мектеп, ересектер педагогикасы) оқыту мен тәрбие ерекшеліктерін зерттейді.

*Жеке әдістемелер* оқытудың жалпы заңдылықтарын жеке пәндерді оқытуға қатысты қолдану ерекшеліктерін зерттейді.

*Жеке салалық педагогика* (әскери, спорттық, криминологиялық және т.б.).

*Еңбекпен түзету педагогикасы* – түрлі жастағы құқықбұзушыларды қайта тәрбиелеуді теориялық негіздеу мен тәжірибесін жасаумен айналысады.

*Педагогика тарихы* адамзат дамуының түрлі тарихи кезеңдерінде педагогикалық ойлар мен тәжірибенің даму ерекшеліктерін зерттейді.

*Педагогика әдіснамасы* – педагогика, оның мәртебесі, дамуы, категориалдық аппараты, жаңа педагогикалық білім алудың жолдары туралы ғылым.

*Кәсіптік педагогика* – кәсіптік білім берудің (бастауыш кәсіби білім беру педагогикасы, орта кәсіптік білім беру педагогикасы, жоғары мектеп педагогикасы, өндірістік педагогика) теориясы мен тәжірибесін зерттейді.

*Салыстырмалы педагогика* салыстыру негізінде түрлі елдердегі білім және тәрбие жүйелерінің қызметі мен дамуының ерекшеліктерін зерттейді.

**Педагогикалық үрдіс** – белгіленген мақсатқа жетуге бағытталған және тәрбиеленушілердің қасиеттері мен сапаларын алдын-ала анықталған жағдайға өзгеруіне әкелетін тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің дамып отыратын өзара әрекеттесу процесі.

**Пәндер бағдарламасы** (Syllabus) - оқитын пәннің сипаттамасын, мақсаттары мен міндеттерін, оның қысқаша мазмұнын, оның үйренуі тақырыбы мен ұзақтығын, өзіндік жұмыс тапсырмаларын, кеңес беру уақытын, білім алушылардың білімін тексеру кестесін, оқытушы талаптарын, бағалау өлшемдерін қамтитын оқу бағдарламасы және әдебиеттер тізімі.

**Тәрбие кең әлеуметтік мағынасында** – адамзаттың тарихи қалыптастырған әлеуметтік тәжірибесін мақсатты түрде ұрпақтан ұрпаққа алмастыру үрдісі ретінде қарастырылады. Бұл жерде тәрбие үрдісі мәдениет пен білімді ұрпақтан ұрпаққа трансформациялау құралы ретінде анықталған. Әрбір ұрпақтың міндеті аға ұрпақ тәжірибесін меңгере отырып оны байыту, жетілдіру және келесі ұрпаққа алмастыру болып табылады.

**Тәрбие тар мағынасында** – тәрбиеленушілер бойында көзқарастар мен сенімдер, құндылықтар мен әлеуметтік қасиеттерді қалыптастыру мақсатындағы тәрбиеші мен тәрбиеленушілердің өзара әрекеттесу үрдісі. Тәрбие үрдісінің бұл анықтамасы осы үрдістің екі жақтылығы мен мақсаттылығын, нәтижеге бағыттылығын сипаттайды.

**Транскрипт** (Transcript) – білімді бағалаудың сандық және әріптік жүйесі бойынша кредиттері мен бағалары көрсетілген тиісті кезеңде өтілген пәндердің тізбесі бар құжат.

**Тьютор** – студенттің нақты пәнді игеруі бойынша академиялық кеңесші рөлін атқаратын оқытушы.

**Үлгілік оқу жоспары** - білім берудің кәсіптік оқу бағдарламасының оқу пәндерінің тізбесі мен көлемін, оларды оқытудың тәртібін және бақылау нысандарын реттейтін құжат.

**Эдвайзер** (Advisor) - тиісті мамандық бойынша білім алушының академиялық тәлімгерінің қызметін атқаратын, оқу траекториясын таңдауына (жеке оқу жоспарының қалыптасуына) және оқу кезеңінде білім беру бағдарламаларын игеруіне ықпал ететін оқытушы.

**Элективтік пәндер** – белгіленген кредит шеңберінде және білім беру ұйымы енгізетін таңдау бойынша, білім алушылардың жеке дайындығын көрсететін әлеуметтік-экономикалық дамытудың ерекшеліктерін және нақты өңірдің, жоғары оқу орындарында ғылыми мектеп пайда болатын қажеттіліктерін есепке алатын компонентке кіретін оқу пәндері.

**Университет** – мамандықтың үш және одан да асатын тобы бойынша (медициналық университет – екі және одан да көп) жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің кәсіптік оқу бағдарламаларын іске асыратын, ғылыми және педагогтік қызметті, кадрлардың біліктілігін арттыруды және қайта даярлауды жүзеге асыратын және өз қызметі саласында жетекші ғылыми және әдістемелік орталық болып табылатын оқу орны.

**Философия докторы** (PhD), бейін бойынша доктор - тиісті мамандықтар бойынша докторантураның кәсіптік оқу бағдарламаларын меңгерген адамдарға берілетін жоғары академиялық дәрежелер.

### Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Оқу процесін қашықтықтан білім беру технологиялары бойынша ұйымдастыру ережелері. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2010 жылғы 13 сәуірдегі №169 бұйрығымен бекітілген.
2. Кредиттік оқыту технологиясы бойынша оқу үдерісін ұйымдастырудың ережесі. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2011 жылғы 20 сәуірдегі №152 бұйрығымен бекітілген.
3. «Білім беру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. 27 шілде 2007 жыл.
4. Асылбаев Д.С. Развитие высшего образования и этапы формирования управления высшей школой в РК//Вестник КАСУ – 2006- №4.
5. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. Новый курс – М.: Московский международный институт эконометрики, информатики, финансов и права, 2002. - 264 с.
6. Игібаева А.Қ. Қазақстандағы педагогикалық ой-пікір мен білім беру тарихы (ІХ ғ -XXғ 50-ші жылдары). - Өскемен, 2012. – 152 б.
2. Игенбаева Р.Т. Жоғары мектеп педагогикасы. - А.: Эверо, 2008.
3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. М.: Изд-кий центр «Академия», 2010.
4. Бабанский Ю.К., Ильина Т.А., Жантеева З.У. Педагогика высшей школы. – Алма-Ата: Мектеп, 1989.
5. Педагогика/ под ред. В.А.Сластенина, И.Ф.Исаева, Е.Н.Шиянова и др. – М.: Академия, 2002.
6. Фокин Ю.Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: методология, цели и содержание, творчество. – М.: «Академия», 2002.
7. Суворов А.В. Совместная педагогика. – М.: УРАО, 2001.
8. Педагогика и психология высшей школы/ под ред№ М.В.Булановой-Топорковой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2006.
9. Оқытудың жаңа педагогикалық технологиясы/ Қабдықайыр, В.М.Монахов. – А., 1999.
10. Қалиева М. Білім беру технологиялары және оларды оқу-тәрбие үрдісіне ендіру. -А., 2002
11. Селевко Г.К. Современные педагогические технологии.
12. Исаева З.А. и др. Активные методы и формы обучения в высшей школе.-А., 2005.
13. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или как интересно преподавать. – А., 2009.
14. 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. - А., 2010.
15. «Ғылым туралы» Қазақстан Республикасының Заңы. – А., 2011.
16. Волков А.А. Структура лекции. – М., 1986.
17. Джусубалиева Д., Мынбаев А. Закономерности образовательного пространства и информационное общество// Высшая школа Казахстана. – 2000. - №1. – С.52-59



18. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан. Астана, 2005.

19. Подольская Е.А. Педагогика и психология высшей школы. – Харьков: Изд-во НУА, 2010. – 316 с.

20. Высшее образование для XXI века: III Международная научная конференция, МосГУ, 18–20 октября 2006 г.: доклады и материалы. Вып. 1 / под общ. ред. И. М. Ильинского. — М.: Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2006. — 372 с.

21. Набиева Ж.Ж. Студенттердің жеке тұлғалық белсенділігін арттыруда интерактивті әдістерді қолдану// Қазақстан жоғарғы мектебі. – 2009. - №3

22. Педагогика высшей школы: Учеб. пособие / Р.С.Пионова. - Мн.: Университетское, 2002. - 256 с.

23. Педагогика и психология высшей школы/ под общ.ред. А.А.Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2010. 258с.

24. Чернилевский Д.В. Дидактические технологии в высшей школе. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 437с.

25. Әбиев Ж. Ә. Педагогика: /Ж. Ә. Әбиев, С. Бабаев, А. Құдиярова. - Алматы : Дарын, 2004. - 448 бет.

26. Хмель Н.Д. Біртұтас педагогикалық процесті жүзеге асырудың теориясы мен технологиясы. –Алматы, 2003.

27. Слостенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для вузов / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; под ред. В. А. Слостенина. - 4-е изд., стереотип. - М. : Академия, 2005. - 576 с

28. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М. : Академия, 2010. - 394 с.

29. Трайнев В. А. Новые информационные коммуникационные технологии в образовании/ В. А. Трайнев, В. Ю. Теплышев, И. В. Трайнев. - М. : Дашков и К, 2011. - 318 с.

30. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. - М., 2004. - 40 с.;

31. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): Методическое пособие. - М., 2005. - 114 с.

32. Селевко Г. Компетентность и их классификация// Народное образование – 2004 – №4 – С. 138-143

33. Филатова Л.О. Компетентностный подход к построению содержания обучения как фактор развития преемственности школьного и вузовского образования//Дополнительное образование.-2005.-№7.-С.9-11.

34. Байденко В.И., Оскарссон Б. Базовые навыки (ключевые компетенции) как интегрирующий фактор образовательного процесса // Профессиональное образование и формирование личности специалиста. – М., 2002. С. 22 – 46.

35. Менлибекова Г.Ж. Социальная компетентность: сущность, структура, содержание//Высшая школа Казахстана – 2001 - №4-5 – С№153-159
36. Кенжебеков Б.Т. Сущность и структура профессиональной компетентности специалиста//Высшая школа Казахстана – 2002 - №2 – С№81-84
37. Курманалина Ш. Повышение квалификации преподавателей по новой педагогической технологии путь к формированию профессиональной компетентности специалиста//Высшая школа Казахстана – 2001 - №3 –С.73-75
38. Устемиров К, Шаметов Н.Р., Васильев И.Б. Профессиональная педагогика. – Алматы, 2005. – 432с.
39. Ю.Г.Татур. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста// Высшее образование сегодня- 2004-№3-С.20-26
40. И.А.Зимняя. Общая культура и социально-профессиональная компетентность человека//Высшее образование сегодня-2005-№11-С.14-20
41. В.Байденко. Компетенции в профессиональном образовании// Высшее образование в России- 2004-№11-С.3-14
42. Э.Зеер, Э.Сыманюк. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования// Высшее образование в России-2005-№4-С.23-30
43. Шишов С.Е. Понятие компетенции в контексте качества образования//Стандарты и мониторинг в образовании-1999-№2-С.
44. А.Дорофеев. Профессиональная компетентность как показатель качества образования//Высшее образование в России-2005-№4-С.30-33
45. О.Волкова. Компетентностный подход при проектировании образовательных программ//Высшее образование в России-2005-№4-С.34-36
46. М.Носков, В.Шершнева. Компетентностный подход к обучению математике//Высшее образование в России-2005-№4-С.36-39
47. В.Ищенко, З.Сазонова. Системно-ориентированная технология (Компетентностный подход)//Высшее образование в России-2005-№4-С.40-44